HRVATSKA KNJIŽEVNOST

MATE UJEVIĆ

MATE UJEVIĆ

HRVATSKA KNJIŽEVNOST

PREGLED HRVATSKIH PISACA I KNJIGA

SA SLIKAMA

JERONIMSKA KNJIŽNICA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVO SV. JERONIMA
KNJIGA TRISTA ŠEZDESET I ČETVRTA

NASLOVNI LIST OD ZDENKE SERTIĆ
IZDANO MEĐU IZVANREDNIM IZDANJIMA ZA GODINU
1 9 3 2.

✲

TISKARA NARODNE PROSVJETE ZAGREB TRENKOVA ULICA 1.

UVOD U KNJIŽEVNOST

Što je književnost?

I.

Čovjek, kao i svako živo biće, teži za održanjem. Radi toga on ulaže mnogo truda, da mu bude što bolje na zemlji. Nekoć mu nije trebalo (davno su ta vremena prošla!) — ništa osim plodova, što bi stabla sama od sebe donijela, vrutka bistre vode i, recimo, koje ptice ili druge životinje. Umnožavanjem ljudskog roda i seljenjem u hladnije krajeve čovjek je došao u položaj puno teži, ali zato i blagosloveniji: stabla sama od sebe nijesu nosila ploda, led je bio po nezaštićenom tijelu, divljači je bilo manje. I tada je potekao znoj sa čovječjeg lica, da se više nikada ne zaustavi. Trebalo je zasukati rukave, osigurati kućicu od leda, ili od divljih zvijeri; probiti put do imanja; potražiti sredstvo, da se čovjek spusti niz rijeku, ili more, da na taj način lakše dođe u koji novi kraj. Tim napornim radom ljudi su postigli, da im zemlja nosi slatke plodove, da im putovi budu uređeni, odijelo toplo; polako, ali trajno, išli su dalje, pa su došli do strojeva, po kojima je ljudski rod poskočio naprijed. Čovjek je pronašao željeznice, automobile, brzojav, telefon, telefon bez žica, radio, lijevanje slova, štampanje na hiljade listova u jedan sat; poletio je nebu pod oblake, i zaronio u morske dubine. Sav taj i slični rad, koji ide za tim, da poboljša uslove čovječjeg života, da razvije trgovinu i zanate, industriju i uopće narodnu privredu, nazivamo materijalnom kulturom, a primjenjiva njete materijalne kulture u dnevnom životu nazivlju neki pisci civilizacijom.

Ali uporedo s razvijanjem materijalne kulture čovjek je težio, da odgonetne mnoge tajne, da istraži uzrok i početak stvari i pojava. On je katkada sebi postavljao pitanje: šta je to i zašto to? Isto tako je nastojao da uresi svoj dom, da šara šare po svojim štapovima i odjeći, da se sjeća zgoda svojih pradjedova, da o njima pjeva ili priča, da omjera, kako bi kuće gradio, da mu budu što ljepše, da u njima čini slikarije.

U tim poslovima očituje se čovječja težnja za istinom i ljepotom; a ono, što tim dvjema težnjama zadovoljava, nazivamo naukom i umjetnošću. Čovjek želi da is-

pita sastav zemlje, sastav pojedinih tjelesa, prirodne pojave, život i vrste biljaka i životinja — sve te i slične pojave, opsežu takozvane prirodne nauke (geologija, mineralogija, prirodopis, fizika, hemija). Psihologija ispituje svijesne doživljaje i dovodi ih u vezu; logika poučaje o pravilnu mišljenju; povijest (historija) ispituje zgode ljudskog bivovanja na svijetu (otkad nam ostadoše napisani pismeni spomenici) i zakone ljudskog razvitka; svim tim naukama je svrha, da dođu do istine. Čovjek ispituje, traga, traži i kaže ono, do čega je došao: činjenice neka govore, a on je po strani. Kažemo, da je nauka stvarna, da je objektivna.

Onaj drugi čovječji rad nazivljemo umjetničkim, njega čovjek od sebe umije, ima za nj prirodni dar, a obrazovanjem samo usavršava izraz. U sve takve duševne radove unosi svoju ličnost, svoje osjećanje i mišljenje: zato svaka umjetnost nosi lični pečat njena stvaraoca. Velimo, da je umjetnost subjektivna. Kad koji račundžija izradi neki zamršeni račun, mi ćemo reći: dobro je, ali, ako se ne potpiše, nikada ne ćemo doznati, ko ga je riješio. Nije isti slučaj, kad dvojica pjesnika napišu pjesme ili pripovijesti. Ako smo malo vještiji njihovu načinu pisanja, odmah ćemo opaziti, što je čije, jer svaki umjetnički rad nosi bitne lične osobine pojedinoga umjetnika.

Malo bolji poznavalac naše književnosti opazit će odmah, kome koja pjesma pripada, kad mu kažemo samo nekoliko određenijih redaka, kao na pr.:

Skidam kapu i do crne klanjam ti se zemlje,
Stupiv na tvoj vidik, na čudovilo čitava svieta,
O veliko, silno, preslavno, svemožno Slavjanstvo!

i:

Ja domovinu imam; tek u srcu je nosim,
I brda joj i dol;
Gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim,
I... gutam svoju bol!

On će odmah prvu odrediti Preradoviću, a drugu Kranjčeviću.

II.

Po sredstvima izraza razlikujemo nekoliko vrsti umjetnosti. Pjesnik se služi riječju; slikar platnom, ili uopće prostorom, kipar također prostorom, a isto tako graditelj, glazbenik zvukom. Po tome dijelimo umjetnosti na umjetnost riječi: k n j i ž e v n o s t, donekle gluma zatim na

zvukovnu umjetnost — g l a z b a i izvođenje glazbe, kao što je pjevanje, sviranje; zatim na umjetnost prostora: s l i k a r s t v o, k i p a r s t v o, g r a d i t e l j s t v o. Sve te grane sačinjavaju umjetnost, ali treba zabilježiti, da naročito kod romanskih naroda, pod umjetnošću (l' art, l' arte) razumijevaju u prvom redu slikarstvo i kiparstvo. Druge vrsti umjetnosti zovu njihovim posebnim imenima.

Književnost je dakle dio umjetnosti: točnije, ona je umjetnost, koja se služi riječju.

Ima kod nas podosta pisaca koji smatraju književnost sva djela, kazana riječju, pa imala ona umjetničko ili znanstveno obilježje. To je nepotrebno, jer onda čemu nam riječ nauka? Ona pak djela, koja nemaju strogo naučno obilježje, nego nastoje da prošire nauku ili umjetnost među šire slojeve, možemo nazvati ili publicistikom, ili pučkom poučnom književnošću.

K n j i ž e v n o s t, kao i ostale vrsti umjetnosti, predstavlja vanjski i unutranji svijet. Pod vanjskim svijetom razumijevamo ono, što je izvan nas, kao na pr.: svijet, priroda, događaji u prirodi i u povijesti, društvo, složene pojave društvenog života i sl. Unutranji je svijet sav onaj zamršeni skup pojava, koje se događaju u našem duhovnom životu. To su, u prvom redu, dojmovi (impresije), koje primamo, osjećaji, koji se pojavljuju u našem duhu, kao što je nada, želja, strah. Zatim strasti, koje nas okupljaju: mržnja, srdžba, i sl. Napokon dolaze imaginacije (predstave), uspomene, snovi, slutnje i sl.

Kako se književnost služi riječju, koja je najpruživija od svih ostalih sredstava za umjetnički izraz, to je ona i najvažnija vrsta umjetnosti. Ona može iznijeti najdublje duševne napore, i to u njihovu razvoju i trajanju; najuzvišenije zanose i najteže boli, što s ostalim vrstama umjetnosti nije slučaj. Radi toga i kažemo da je književnost jednoga naroda najpotpunije njegovo duševno zrcalo: u njoj mu je opaziti lik duhovni, zakone koji vladaju u njegovu razvitku i odlike njegova duha.

Književna djela obično dijele u tri glavne vrste: e p i k u, l i r i k u i d r a m a t i k u. Sve tri književne vrste mogu biti objavljene u stihu i u prozi.

EPSKA poezija nastaje obično u prvim počecima skupnog narodnog života. Ona pjeva o utjecaju nebeskih vlasti na ljudska djela, uvećava i slavi junačka djela narodnih junaka, a nerijetko iznosi i narodno vjerovanje, ili ostatke nekadašnjega vjerovanja. Predmet epskog pjesništva redovno seže u stara vremena. Zato i nalazimo u epskim

djelima obrađenu borbu predaka protiv prirodnih pojava i svakojakih nedaća, borbe protiv susjeda, prve seobe i ratne pohode. Sama riječ dolazi od grčke riječi epos te znači priču, ono što se pripovijeda. Epika redovno ima, iako iskrivljen odnosno prerađen, povijesni temelj. A kako ona nastaje onda, kad jedan narod dolazi svojoj svijesti, kad počinje osjećati snagu i polet, ona je dobrim dijelom odraz suprotnosti dvaju naroda, ili dviju prosvjeta. Tako se u starom indijskom djelu Ramayani pripovijeda borba bramana protiv zlih duhova; u drugom djelu Mahabharati opisuje se borba nebeskih duhova (daytas) protiv zemaljskih duhova (dewas). U glasovitom grčkom epskom djelu Ilijadi opisana je borba dviju kultura, grčke i azijske. U skandinavskoj epici, a naročito u Edi starijoj, opisana je borba kršćanske prosvjete i skandinavske prošlosti. U našim pak narodnim pjesmama opisana je uglavnom dugoljetna borba našega naroda s Turcima.

Epika ima više podvrsta, a mi ćemo spomenuti samo nekoje. Tu je u prvom redu epopeja, to jest probrani i u jedinstvenu cjelinu povezani skup narodnih pjesama o jednom jedinstvenom događaju. U iznimnim slučajevima nazivlju neki pisci o književnosti i umjetnička djela epopejama. Zatim dolazi nekoliko vrsta epa, junački, religiozni, romantički, idilički, životinjski. Bitna je oznaka epa u tome, da je on nastao kao svijesno umjetničko djelo jednoga pojedinca, pjesnika. Zatim ima šaljivih i junačko-šaljivih (erojsko-komičnih) epskih književnih djela; napokon omanjih epskih pjesama, koje se kod nas redovno imenuju povjesnicama. U prozi su najvažnija epska književna djela pripovijesti i romani. Lirika je izraz unutranjih doživljaja i osjećaja. Ona čitača uvodi neposredno u pjesnikov doživljaj i redovno ne opisuje. Epika često puta opisuje potankosti nekoga čina, i radi toga njen je oblik miran, širok, ali u isti mah određen u mnogočemu posebnim pjesničkim zakonima. LIRIKA je slobodnija, ona miješa pjesničke mjere, brza je i lična. Epika je po svojim težnjama odraz čitavih naroda, lirika je odraz jednoga pjesnika. I Riječ lirika je nastala u Grčkoj; Grci su, naime, ovakve pjesme pjevali uz liru. I lirika se kao epika dijeli po oblicima u nekoliko podvrsta. Tako imamo k a n c o n u, koja je ušla u mnoge evropske književnosti iz južno-francuske, takozvane provensalske književnosti. Ona je sastavljena od više strofa. Dalje je vrlo raširena lirska podvrsta s o n e t, koji vjerojatno dolazi također iz provansalske književnosti. U njemu redovno ima dvije kitice po četiri stiha, a dvije po tri. Katkada se posljednjoj kitici doda jedan stih više. U prvim počecima u ovakvim pjesmama nalazila su se skoro isključivo ljubavna čuvstva, a kasnije su pjesnici u formi soneta pjevali i druge osjećaje. Treća podvrsta je balada, stara jednako kao sonet i kancona; kad bi tu vrstu pjesme govorili, redovno bi je pratili plesanjem, pa joj odatle i ime. U njoj se pričaju nježni osjećaji, ponajviše ljubavni. Moderna (romantička) b a l a d a izgubila je svoj prvotni nježni sadržaj, pa je pod uplivom romantične škole postala strastvenija uzimljući za gradivo najrazličitije događaje, tako da se polako počela približavati epici. Dalje imamo o d u, u kojoj se izriču velika čuvstva, u strogim i pravilnim oblicima. Nekoji su pjesnici pokušali dati odi šaljivi sadržaj. P o s l a n i c a je lirska vrsta, u kojoj prijatelj prijatelju dojavljuje svoje osjećaje i svoje misli. U novije vrijeme poslanica sve to više nestaje. Dalje imamo rjeđe lirske podvrste, kao što je e l e g i j a (dobrim dijelom pjesme ovijene nekom tihom tugom), i d i l e, u kojima se izriču prirodne slike, m a d r i g a l, u kojemu se u malo stihova iznosi koji plemeniti osjećaj, ponajčešće ljubavni; n a p o j n i c e, zlorabljene kod bogatih stolova i pijanki. Ima još nekoliko oblika i imena za lirske pjesme, ali one nijesu toliko važne, niti se kod nas u većoj mjeri nalaze. Ti razni oblici lirskog pjesništva razlikuju se uglavnom samo oblikovno (formalno). Neki dijele liriku po načinu pjevanja na strogo ličnu — intimnu, svečanu, patetičnu itd.

III.

DRAMSKA KNJIŽEVNOST pretstavlja čovječji život u radnji. Kao što su epska djela napisana u prozi i stihu, tako su i dramska. Stara dramska književnost, grčka i rimska, bila je napisana uglavnom u stihovima, moderne drame napisane su skoro isključivo u prozi.

Drama je najmlađa književna vrsta, ali i najteža. Ona je plod vrlo visoke prosvjete i nastaje u vrijeme, kad čovjek može dovesti u sklad sve svoje duševne sposobnosti i prenijeti se u raznolika duševna stanja i radnje i to sve skupa povezano iznijeti na pozornicu. Drama, dakle, daje jedan izraziti i značajni istržak života; ta činjenica navela je starije raspravljače o dramama, da traže za dobru dramu jedinstvo mjesta, vremena i radnje. Danas, kad je život tako ubrzan i rastresen, a naročito pod utjecajem kinematografa, koji donosi najraznolikije slike, koje se događaju u različitim krajevima, to se jedinstvo napušta. Ima čak

drama, koje donose samo niz slika iz života bez obzira na bilo kakvo vanjsko jedinstvo.

Stara se grčka drama razvila iz pjesama, koje su se redovno pjevale u zboru, bogu Dionisu, a iz starije drame je nastala moderna drama, uz neke nove primjese, koje je poprimila iz crkvenih srednjevjekovnih prikazivanja.

Uglavnom dijelimo dramu na *tri vrste*: tragediju, dramu i komediju. T r a g e d i j a je drama s ozbiljnim, ponajčešće žalosnim događajem i svršetkom. U tragediji su osjećaji i čuvstva uzvišena; u njoj nastupaju skoro isključivo takozvani izabraniji krugovi, kao vladari, junaci, svećenici, i radi toga je obično oblik tragedije svečan i sjajan. Ti izabrani junaci, glavna lica, redovno su bore ili sa svojim ličnim strastima, ili sa jačom silom. Oni stradaju, jer su se ogriješili o koji važni državni, vjerski, društveni ili ljudski zakon, (to je takozvana tragična krivica). Glavni junak strada, a kod čitatelja ili gledaoca pobuđuju se osjećaji sažaljenja prema stradaocu. Dobar dio osobito starijih tragedija je napisan u stihu.

D r a m a u užem značenju riječi nije tako svečana kao tragedija; ona, dalje, nije podvrgnuta strogim pravilima poput tragedije. Njen glavni junak ne mora poginuti, ili stradati. Lica su uzeta iz najraznolikijih društvenih slojeva, a po svome postanju je mnogo mlađa od tragedije. U drami vidimo predstavljene ljude kakvi su u životu, dok je u tragediji čovjek u stvari predstavnik neke kreposti, ili neke mane. U najnovije vrijeme neki pisci traže, da drama bude toliko svakodnevna, da se u njoj pretresaju dnevni događaji i pitanja, koja se taj čas pojavljuju u nekoj sredini.

Prijelaz između stare tragedije i moderne drame nije bio nagao: između cvata tih dviju dramskih posestrima bilo je još nekoliko vrsta, koje su poznate i u našoj književnosti. U šesnaestom stoljeću pojavila se pastirska drama, u kojoj nastupaju pastiri, prerušeni i zaljubljeni. U sedamnaestom se stoljeću takva drama sve to više umekšava, a kroz kratko vrijeme uz takve se drame pojavila i pjesma. Tako smo dobili melodrame. Od melodrama do o p e r e bio je vrlo kratak put.

K o m e d i j a, treća vrsta dramske književnosti, po obliku je slična drami, ali se razlikuje po sadržaju. Komedija naime uzima na nišan razne ljudske mane i poroke, pa ih ismjehiva u želji, da smijehom popravi običaje.

NARODNA KNJIŽEVNOST

I.

Pored književnosti napisane od poznatih pisaca postoji i kod nas i kod drugih naroda takozvana narodna književnost, koja je obično nastala u „junačko" doba pojedinog naroda i prestala se razvijati, kad je stari uređaj obitelji i društva, a naročito kad je odnos između onih, koji zemlju posjeduju, i onih, koji je obrađuju, postavljen na posve nove temelje. U to vrijeme narodne književnosti polako nestaje.

Naša je narodna književnost obimom vrlo bogata. Što se tiče umjetničkih i moralno-ćudorednih vrednota, ona je nejednake vrijednosti, ali je pobudila u 19. stoljeću veliko zanimanje kod pisaca raznih evropskih naroda.

Postanak narodne književnosti nije potpuno osvijetljen. Vjerojatno je, da je naša narodna pjesma (za ostale vrsti, naročito za priče, gatke i slične radove ovo ne vrijedi) postala na velikaškim dvorovima. Pjevači su pjesmama zabavljali svoje gospodare. Odatle i potječe „viteški" duh većine naših narodnih pjesama, junačko nametanje, gospodsko poimanje časti i dužnosti, što je bez sumnje odlika velikašâ, a nikako njihovih podanika, pa ako su je podanici stvarali, taj su duh unosili, da ugode gospodarima.

U narodnoj književnosti ima pjesama, priča, gatalica i zagonetka. Pjesme, najglavniji dio narodne književnosti, dijele na junačke (epske) i na ljubavno-osjećajne, ili ženske (lirske).

Junačke pjesme opjevavaju u prvom redu, ali ne jedino, borbe našega svijeta s Turcima, odnosno borbu Turaka s kršćanima (to se posljednje odnosi na takozvani skup muslimanskih pjesama) od prvih početaka turskoga gospodstva nad našim narodom, pa sve do najnovijeg vremena. Kako je narodna pjesma prije umjetničke književnosti bila jedinstvena i za Hrvate i za Srbe, to ona podjednako opjevava i hrvatske i srpske junake.

II.

Prvi glasovi o našim *NARODNIM PJESMAMA*, odnosno pjevačima, sežu u početak 15. stoljeća. Postoji svjedočanstvo, da je god. 1415. boravio na dvoru poljskoga kralja Jagiela i kraljice Jadvige jedan pjevač iz naših krajeva. Kasnije je tih pjevača jamačno bilo više, jer je bila

izdana posebna zabrana protiv takozvanih „srpskih pjevača". Mnogo kasnije spominje poljski pjesnik Kacper Miaskowski u jednoj svojoj pjesmi naše gusle i kaže, da je srpski pjevač pjevao, kako su Hrvati i Poljaci tukli Turke. I drugi poljski pjesnik, Hieronim Morsztyn, priča, da su srpski pjevači putovali po Poljskoj i da su tamo pjevali o junaštvu poljskih i hrvatskih junaka.

Iz 15. stoljeća imamo i svjedočanstvo književnika svećenika Šižgorića iz Šibenika o narodnim pjesmama: u svome latinskom djelu „De situ Illyriae et civitate Sibenici" (1487.) govori i o narodnim pjesmama.

U šesnaestom vijeku imamo odlično svjedočanstvo Slovenca Benedikta Kuripešića, koji je g. 1531. išao carigradskom sultanu u poslanstvu austrijskog cara Ferdinanda. On je svoje putovanje opisao u knjizi „Itinerarium", u kojemu je donio i nekoliko slika iz naših krajeva. U tome djelu spominje da u Hrvatskoj i Bosni pjevaju pjesme o Kobiloviću, Malkošiću, Pavloviću i drugima.

Godine 1547. svjedoči splitski načelnik u svome izvještaju Mletačkoj republici o velikom zanimanju splitskih građana za narodne pjesništvo, jer, veli, građani se skupe na trgu i tu slušaju pjesme o junacima iz njihove prošlosti. Nešto kasnije, g. 1555., bilježi hrvatski pjesnik Petar Hektorović u svojemu djelu „Ribanju" dvije narodne pjesme.

U sedamnaestom stoljeću prije svega imamo zabilježenu jednu narodnu pjesmu (bugaršticu) u djelu „Vila Slovinka" Jurja Barakovića; drugu narodnu pjesmu, također bugaršticu, zabilježio je hrvatski pjesnik Petar Zrinski o junaku Svilojeviću. U sedamnaestom vijeku spominje i glasoviti Juraj Križanić narodne pjevače, zapravo vojnike, koji pjevaju svojim oficirima „stojeći iza njihovih leđa" o slavnim pređima.

U sedamnaestom stoljeću javljaju se već i kudioci narodnog pjesništva i to za čudo u krajevima, u kojima narodno pjesništvo nije bilo u velikoj mjeri razvijeno. Juraj Habdelić u svome djelu „Prvi oca našega Adama greh" navaljuje na narodne pjesme, jer da su sramotne i neuredne. God. 1651. Krajačević u svome djelu „Sveti Evangelioni" donosi crkvene pjesme u namjeri, da se narodne pjesme „pogane, lotrene (raspuštene) i nečiste popevke vun pukale i trebile dokle se zateru i strebe". Ali ti prigovori narodnim pjesmama odnose se najviše na ljubavne popijevke, od kojih su neke doista raspuštene.

U osamnaestom stoljeću Kačić s jedne strane sam pjeva po uzoru narodne pjesme, a s druge strane izrijekom

spominje za tri pjesme, da su narodne (O Sibinjanin Janku, o Sekuli, o Zadvarju). U tom stoljeću i Reljković piše pod dojmom Kačića i narodnog pjesništva. On izričito ističe, da piše svoju pouku u stihu, jer narod voli pjesme. Osim toga u drugom izdanju „Satira" i sam je zabilježio pjesmu „Braća Jakšići kušaju ljube". U tom stoljeću je putovao našim krajevima talijanski svećenik Fortis; to je svoje putovanje opisao u knjizi „Viaggio in Dalmazia". (Putovanje po Dalmaciji). U njemu govori o narodnom pjesništvu i donosi jednu od najljepših narodnih pjesama „Hasanaginicu", koja je iz njegove knjige prevedena na druge evropske jezike. Grofica Justina Wynne izdala je god. 1788. knjigu „Les Morlaques" (Morlaci), u kojoj opširno piše, kako naš narod pjeva svoje pjesme. Spominje, da na Dicmu kod Sinja ima neki Prvan Narčevica, koji zna mnoge narodne pjesme, a isto tako njegove nevjeste Daša i Jela. Sluškinja Nika zna pjesmu o kralju Vladimiru.

I u osamnaestom stoljeću ustali su neki protiv narodnog pjesništva, ali ovaj put baš iz kraja, gdje je narodno pjesništvo cvalo. Fra Lovro Sitović Ljubušak, podrijetlom musliman, napisao je djelo „Pisma od pakla", u kojemu preporučuje, da narod pjeva pobožne pjesme mjesto ljubavnih narodnih.

Pravo slavlje doživljuje naša narodna pjesma u devetnaestom stoljeću. U tom vijeku pod utjecajem takozvane romantične škole, a napose pod utjecajem misli francuskog pisca Rousseaua (Ruso-a), kao i nekolikih njemačkih pisaca, evropski učeni svijet posvećuje veliku pažnju narodnim umotvorinama. Pojavljuju se i šire grane nauke, o kojima prije jedva da je bilo spomena, kao etnologija i etnografija; opisuju se narodni običaji, kupe se narodne pjesme i priče, te se nastoji na temelju tog materijala stvoriti sudove o narodnoj duši, o narodnim duševnim sposobnostima i slično.

Još u osamnaestom stoljeću je bilo golemo zanimanje za narodnu pjesmu. Godine 1760. izdade Škot (Mac Pherson Mekferson) stare pjesme tobožnjeg keltskog narodnog pjevača Osiana, koji je opjevao Fingala i Malvinu. Mac Pherson je zaludio čitavu Evropu: nikome nije palo na pamet da istraži, da li su to doista tako stare pjesme, već je čitava obrazovana javnost vjerovala u vrijednost i starinu tih pjesama, a tek se kasnije otkrilo, da je Mac Pherson sam napisao te pjesme. U isti mah izdao je i engleski biskup Percy nekoliko narodnih pjesama (1765.). Engleski historik književnosti Thomas Warton izdaje god. 1777. „Povijest engleske književnosti" i sav oduševljen govori, kako su

baš ove dvije zbirke pjesama goleme umjetničke vrijednosti, a nijesu podvrgnute strogom pravilu klasika. Napoleon, francuski car (koga historici nazivlju Velikim), još god. 1805., kad je htio izreći najveću pohvalu nekom novom književnom djelu, rekao bi, da je doista osijansko. Takvo je bilo oduševljenje za narodnu pjesmu u tadanjem prosvijetljenom svijetu.

To oduševljenje nije jenjalo prvih decenija devetnaestoga vijeka. I kad je 1814. u Beču izdao Vuk Stefanović Karadžić svoju „Malu prosto-narodnu slavenosrpsku pjesmaricu", doživjele su naše narodne pjesme velik uspjeh. Njemački pisci braća Grimm uče naš jezik, da mogu bolje prevoditi naše narodne pjesme na njemački. Veliki njemački pjesnik Goethe hvali našu narodnu poeziju; isto čini i veliki ruski pjesnik Puškin. I kod Francuza i Engleza je naša narodna pjesma naišla na najljepši prijem. Francuski pjesnik Prosper Merimée čini s našom pjesmom isto, što je u svoje vrijeme učinio Mac Pherson sa tobožnjom keltskom poezijom. Merimée naime izmišlja tobožnje naše pjesme, pa ih na taj način izdaje pod naslovom „Guzla" u Strasburgu god. 1827.

Vuk je kasnije izdao opširnije izdanje narodnih pjesama, a iza njega su došli mnogi drugi sabirači. Od zbiraka, koje su kod nas rasprostranjene, treba spomenuti zbirku, koju je izdao Fr. Jukić i Lj. Hercegovac (Fra Grga Martić) pod imenom „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke" (Osijek, 1858.).

Međutim najveću zbirku narodnih pjesama kod Hrvata izdala je Matica Hrvatska. Iz golemog narodnog blaga, što ga je Matica sabrala, dosada je izdala sedam zbirki.

III.

Svega je dosada štampano iz Hrvatske, Slavonije i Ugarske u Matičinim zbirkama 204 pjesme, iz Bosne i Hercegovine 208, a iz Dalmacije 274. Prema tome zastupana je Hrvatska, Slavonija i hrvatski krajevi u Ugarskoj (u glavnom Pečuh, gdje je kupio pjesme književnik Nikola Tordinac) sa 29.72%, Bosna i Hercegovina sa 30.32%, a Dalmacija sa 39.96%. Procenat objavljenih pjesma vidno se razlikuje od procenta spomenutih inačica: po uopće objavljenim i spomenutim — sa kratkim sadržajem, ili važnijim ulomkom — pjesmama zastupani su naši krajevi ovako: Hrvatska sa Slavonijom i Ugarskom zastupana je sa 41.63%, Bosna i Hercegovina sa 21.97%, a Dalmacija 35.69% (Istra 0,71%).

Iz tih brojeva opažamo nekoliko vrlo zanimljivih pojava, koje uz ostale podatke mogu doprinijeti jedan mali kamenčić za upoznavanje ćudi našeg naroda. Prvo pada u oči, da je najveći dio pjesama iz Dalmacije, za koju mnogi drže, da nije obilna narodnim pjesmama, jer ne pripada u strogom smislu riječi u dinarsko-središnji splet, koji drže središtem i nosiocem narodne pjesme. Da su izdane zbirke hajdučke i uskočke, nadmoć Dalmacije u narodnom pjesništvu bila bi još očitija. Ali treba odmah istaći, da su narodne pjesme u Dalmaciji raširene skoro u tek jednom, epsko-pripovjedačkom, obliku: junačke pjesme u prvom redu; zatim ona vrst ženskih pjesama, u kojima dolazi u obzir pričanje, a ljubavna ženska pjesma, koja je redovno značajka osjećajnijih ljudi, u Dalmaciji nije skoro uopće zastupana. I ono malo, što ih ima, odreda su slabe; da je veći broj donesen, bilo bi na štetu ljepotne mjere i ukusa.

Ali zato je u Hrvatskoj slabo razvijena junačka pjesma. Da nije Slavonije i Like, Hrvatska ne bi skoro dolazila u obzir u junačkim narodnim pjesmama. Treba naime uzeti u obzir, da kajkavski krajevi nijesu razvili u većoj mjeri junačke narodne poezije, dok su naprotiv baš ti krajevi i oni, koji su njima na blizu, razvili ljubavnu narodnu liriku.

Bosna i Hercegovina umalo da nijesu bolje zastupane sa ženskim pjesmama nego s muškim. Da nije muslimanske poezije, koja je sva odreda iz Bosne, muške bi pjesme daleko zaostale iza ženskih. Iako je Bosna i Hercegovina u središtu zemljišta narodne poezije, osobito epske, dobar dio, naročito vrijednijih pjesama nijesu muške, nego ženske pjesme.

Još jedna činjenica izbija uoči kod pjesama zapisanih u Bosni: one su najizvornije. Najmanje je inačica kod njih, što se jasno opaža kod maloprijašnjih navođenja postotaka. Jezično su također najdotjeranije, osim što imadu priličan broj turskih riječi. Da je bilo u ono vrijeme dovoljan broj inteligencije, koja bi marljivo popisala pjesme, kao što se iscrpljivo popisivale dalmatinske, vjerojatno bi Bosna bila obilatije zastupana; istina, dvije omašne sveske su samo bosanske. Ali to su muslimanske pjesme, dok je katolički svijet slabije zastupan. Mnoštvo narodnih pjesama, koje se u novije vrijeme pojavljuju po raznim kalendarima, đačkim listićima ili prosvjetnim listovima, svjedoče o bogatom zakladu narodnog blaga, koje sve do sada nije vjerojatno pobilježeno kako bi i koliko bi trebalo.

Dakako da Matičina zbirka pjesama — i one štampane i one neštampane — nije iscrpila čitavog narodnog blaga. Postoji još lijep broj drugih zbirki pjesama.

IV.

Kako narodne pjesme tako i *NARODNE PRIPOVIJETKE* vuku svoj korijen iz davnih vremena. Ali i njih je tek Vuk Karadžić počeo sustavno sakupljati. osobito pod utjecajem učenjaka Kopitara i braće Grimma. Vukovu zbirku narodnih pripovijedaka smatramo najdotjeranijom. Osim toga imademo zbirke od Nikolića, Valjavca, Vrčevića, Strohala i Ostojića. U zbirci od D. Bogdanovića prikupljene su izabrane pripovijetke iz drugih zbirki i časopisa, a popraćena je opširnim predgovorom.

Narodne pripovijetke dijelimo u priče i gatke: u *pričama* se kazuje takav događaj, koji je vjerojatan pa je često vezan o koje poznato mjesto ili o koje povijesno lice, a u *gatkama* se pripovijeda takav događaj, koji je nastao u narodnoj mašti (tu se govori o vilama, vješticama, vukodlacima, divovima i slično). Ako sadržaj govori o bogovima starih naroda, onda se takova pripovijetka zove *bajka* ili *mit*, a ako govori opet o kršćanskom Bogu ili o svecima, onda se zove *legenda*. Još je naročita vrst narodnih pripovijedaka *basna*. U basnama se daje životinjama i stvarima dar govora i rasuđivanja (Lisica i vuk, sjekira i šuma itd.) Na koncu basne dolazi često zgodna pouka. U posebnu vrst narodnih umotvorina ubrajamo *narodne poslovice*. Tu je narodna mudrost sažeta u kratkim izrekama. No uz naše poslovice pomiješale su se i poslovice, što smo ih primili od drugih naroda, i one, koje su nastale pod utjecajem Sv. Pisma.

Ne može se određeno kazati, kako su postale narodne pripovijetke. Neki učenjaci tvrde, da su one ostaci iz neznabožačkog doba pojedinog naroda (tako se tumače i naše dodolske, kraljičke, ivanjske pjesme), kad su se u pripovijetkama veličale različne prirodne sile i slično. Drugi opet dokazuje, da narodne pripovijetke potječu iz Indije, a odatle da su se raširile među druge narode za vrijeme različnih ratova, putem trgovanja i širenjem azijskih vjera. A treći tvrde, da je duša naroda svagdje ista, pa su stoga i duševna djela jednaka kod onih naroda, koji žive u istim prilikama i nalaze se na istom stupnju prosvjete.

Narodnu književnost možemo smatrati ključem, koji nam otvara vrata, da zavirimo u narodno mišljenje i osjećanje — da upoznamo narod iz njegovih djela.

KNJIŽEVNOST XV-XVI STOLJEĆA

Uz struju

Trubadurska i renesansna književnost

Hrvatska književnost počinje u Dalmaciji, i to u gradovima Dubrovniku, Hvaru, Splitu i Zadru Ta se književnost u početku razvija pod vidnim talijanskim utjecajem. Dalmacija je u ono vrijeme bila u uskom dodiru s Italijom. Još u doba hrvatskih narodnih vladara Mleci su za neko vrijeme bili osvojili Dalmaciju, koja je tada bila manja nego u novije vrijeme, te je opsezala samo neke otoke i primorske gradove. Dalmacija je u tom opsegu potpala konačno pod Mletke sramotnom prodajom ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava Napuljskoga, g. 1409. Mlečići osvojiše Šibenik g. 1413., Trogir 1419. i Split 1420., te ovi gradovi, kao i neki drugi (koje su Mlečići osvajali od Turaka, a koji su prije turskog osvajanja potpadali pod ugarsko-hrvatskog kralja, te su bili sastavni dio hrvatske države, kao što je Knin, Sinj, Imotski i sl.) ostaše pod mletačkom upravom sve do godine 1797. Dubrovnik sa svoje strane priznaje vrhovnu vlast dužda mletačkoga od g. 1205. do g. 1538., kad je mletačko vrhovništvo zamijenio sa vrhovništvom ugarsko-hrvatskoga kralja, kojega je vrhovništvo priznavao do g. 1526. Te se godine okreće sultanu i njegovo vrhovništvo priznaje stvarno do g. 1684., a na papiru do god. 1806. sve do propasti svoje samostalnosti.

*

Koncem jedanaestoga stoljeća razvilo se u Južnoj Francuskoj pjesništvo puno veselja, uglavnom pjevano, a ne čitano; to se pjesništvo razvilo na južno-francuskom narječju. Središte je te poezije bilo u Tuluzi. U toj je poeziji opjevana udvorna ljubav, uobičajeni i tako reći stajaći osjećaji prema kojoj odličnoj gospođi, koja zaslužuje svu pažnju i plemenita osjećanja. Ta ljubav prolazi nekoliko određenih stupnjeva (pjesnik opazi izabranicu svojih osjećaja, zatim je sretan da je može promatrati; ona mu se, dalje, smiluje i pokazuje mu znakove ljubavi; sada pjesnik uživa, da se na kraju, upoznav ništavilo takve

ljubavi, obrati Bogu), uvijek više manje jednako. To je takozvano *TRUBADURSKO PJESNIŠTVO*.

Koncem XII. i početkom XIII. stoljeća ta je poezija prešla iz Francuske u Italiju, i tu se udomaćila po svim vladarskim i plemenitaškim dvorovima od sjevera pa sve do Sicilije. To prenašanje francuske poezije u Italiju išlo je bez velike muke, jer je spomenuto narječje u mnogočemu slično gornjoitalskom govoru. Ta još i danas u Turinu puk zanosi mnoge riječi na francusku. Odmah se počeše javljati u Italiji pjevači, koji propjevaše na francuskom narječju. U južnoj Italiji počeše pjevati trubadurske pjesme talijanskim jezikom, i tu je početak talijanske književnosti.

Tako započeta talijanska književnost razvijala se dalje; u četrnaestom i petnaestom stoljeću nastaje nov pokret, koji je obnovio već zamrlu književnost na latinskom jeziku. To se događa pod utjecajem *humanizma*, koji je između ostalog išao za potankim izučavanjem starog latinskog i grčkog jezika i književnosti. Uvelike zaneseni za starinu mnogi književnici počeše pisati latinskim jezikom i unositi u književnost i uopće u umjetnost načela starih pogana. Cvat umjetnosti u tome pravcu nazivlju *renesansom* (preporodom).

Obadva su ta smjera bila odlučna kod prvih početaka naše književnosti. Ona se naime jednim dijelom razvija pod utjecajem trubadura i humanizma. Zato i pišu neki naši stari književnici, naročito u početku, na latinskom i na hrvatskom jeziku.

Latinski pisci

Najveći dio latinskih književnika XVI. vijeka među Hrvatima bio je iz Dubrovnika. Tu se javljaju latinski pjesnici Vuk Bobaljević, Petar Menčetić, Ilija Crijević, koji je u Rimu u akademiji bio ovjenčan kao latinski pjesnik. Alojzije Cerva je pisao pod imenom Ludovika Tubera i izdao je na latinskom jeziku povijest svoga vremena. Najradiniji među našim latinskim književnicima iz Dubrovnika bio je Jakov Bunić, koji je između ostaloga napisao i jedno djelo na latinskom jeziku o životu i djelima Kristovim (De vita et gestis Christi, Rim, 1526.). Među latinskim piscima iz ostalih naših krajeva ističe se Bošnjak franjevac Juraj Dragišić, koji se latinski zvao Georgius Benignus. On je učio u svim tadanjim poznatim sveučilištima, a napisao je nekoliko bogoslovskih i mudroslovnih djela na latinskom jeziku.

Bilo je latinskih književnika i u ostalim hrvatskim mjestima; tako u Splitu, Trogiru, Šibeniku, gdje je živio Sisgoreo, o čijoj knjizi ima govora na drugome mjestu. U gornjim krajevima pisao je na latinskom jeziku Ivan vitez od Sredne, Ivan Čazmanski, nazvan Janus Pannonius i ostali.

Među Hrvatima je i kasnije bilo dosta pisaca, koji su pisali latinski. Mi ćemo nuzgredice po kojega spomenuti.

Šiško Menčetić, Đore Držić i Andrija Čubranović

Prvi naši pjesnici, koji su pjevali hrvatski, vjerojatno nam nijesu poznati. Oni, koje ubrajamo među prve, bez sumnje su imali pretšasnike, jer teško da bi jezik i pjesnički izraz prvih poznatih književnika bio onako razvijen, da se nijesu ugledali na druge, koji su prije njih, ako ništa drugo, ono svakako stvorili prve začetke hrvatskoga književnog, pogotovu pjesničkog jezika.

Prvi poznati hrvatski književnici (izuzevši pisce djela, koja nemaju nikakve književne vrijednosti ni značenja, o kojima uopće ne govorimo) pojavljuju se u drugoj polovici petnaestoga vijeka. To je Dubrovčanin ŠIŠKO MENČETIĆ (1457. do 1527.). Bio je, naročito u mladosti, nemirne ćudi i bučna života. Obnašao je razne časti u Dubrovačkoj republici, a bio je dva puta i knez republike. Umro je god. 1527. od kuge, od koje je tada pomrlo u Dubrovniku oko 20.000 duša. Njegove su ljubavne pjesme građene trubadurski, iako je lični osjećaj katkada vrlo očit i živ, pa se ne može reći, da je pjesnik bio puki oponašač, premda je katkada znao prenositi tuđe pjesme pod svojim imenom. Lična se crta opaža osobito u njegovu obraćanju Bogu nakon raskalašenih pjesama, i po svemu se čini, da to nije bilo samo puko nasljedovanje ostalih trubadura, nego da je to obraćanje bilo u vezi s njegovim istinskim obraćenjem. Kako je dobro znao latinski i grčki, opaža se u njegovim trubadurskim pjesmama prizvuk humanističke poezije.

Njegov suvremenik, svećenik ĐORE DRŽIĆ (1461. do 1501.) pisao je također trubadurske pjesme, ali one nijesu raskalašene kao Menčetićeve, već su mirnije, a pjesnik je zapravo pjevao u prenesenom smislu. U tome i sastoji njegova osebujnost. Zatim on uvodi više vrsti kitica u svoje pjesme, nastoji da napusti slaganje riječi u sredini i na kraju, i, što je najvažnije, kao pučanin ima mnogo smisla za pučku poeziju, pa nam je napisao (ili možda zapisao ?)

nekoliko pjesama na narodnu, koje su i jezično i po obradbi ukras naše stare poezije i dokaz, da je ona bila originalna (osebujna), a nije samo nasljedovala talijanske uzore. Ni on se nije potpuno oteo napirlitanosti trubadurske poezije, ali je ipak prirodniji i umjereniji od Menčetića.

U zborniku pjesama, u kojima se nalaze pjesme Šiška Menčetića i Đore Držića, zastupan je sa dvije ljubavne pjesme dubrovački pučanin ANDRIJA ČUBRANOVIĆ, zlatar po zanimanju. O njemu ne znamo ništa potanje, čak ne znamo ni godinu rođenja ni smrti. Međutim je taj malo poznati pučanin napisao našu najljepšu maskeratu „Jeđupku".* Ona se svojom originalnošću odlikuje nad svim našim kasnijim maskeratama, a po svojoj se književnoj vrijednosti izdiže iznad sličnih djela u talijanskoj književnosti. Jezik je u „Jeđupki" razmjerno dotjeran, a stih je slobodniji. Čubranović je uveo osmerac (stih od osam slogova), izričaj mu je čist i pomno njegovan. Po svome jeziku i načinu izraza naliči na Đoru Držića. Osim njegove „Jeđupke" ima još nekoliko sličnih djela, koja su napisali Hvaranin Mišo Pelegrinović, zatim Savko Bobaljević i Oracije Mužibradić, Dubrovčani. No ni jedno nije takmac Čubranićevoj. Po svome utjecaju na ostale pjesnike i po svome dotjeranom obliku Čubranovićeva „Jeđupka" pripada među najprobranija djela naše stare književnosti.

Nikola Domitrović, Dinko Ranjina, Dinko Zlatarić i Antun Sasin

U drugoj polovici šesnaestoga vijeka književnost je u Dubrovniku dobrano zastala. Nema više onog zanimanja, kakvo je prije bilo. Tome je pored ostalih uzroka jak razlog bio u velikoj pošasti kuge, koja je harala u Dubrovniku g. 1526., 1527., 1533. i 1534. Ta je kuga oborila mnogo života i poremetila razvoj Dubrovnika; trebalo je uložiti sve sile za obnovu stare dubrovačke trgovačke slave i jakosti. Među književnicima manje vrijednosti ističu se u drugoj polovici šesnaestoga vijeka: NIKOLA DOMITROVIĆ,

* U drugoj polovici petnaestoga stoljeća razvila se u Firenci, u Italiji, nova književna vrsta maskerata ili pokladna pjesma. Po nekim znacima čini se, da je ta vrst književnosti kod nas bila još otprije poznata, ali nije imala dotjeran umjetnički oblik. Umjetničku obradbu dobila je maskerata kod nas na poticaj iz Firence.

pisac nekolikih pjesničkih poslanica, zatim prevodilac „Sedam pjesni pokornijeh Davida kralja" (Mleci, 1549.). Ta je knjiga prvo hrvatsko štampano književno djelo kojeg dubrovačkog književnika. Domitrović je napokon napisao i neke pričice, obrađene po sličnim pričama iz srednjega vijeka.

Vidno mjesto zauzimlje u našoj književnosti XVI. vijeka Dubrovčanin DINKO RANJINA (1536. do 1607.). Ranjina se od mladih dana bavio trgovinom. Neko vrijeme je proveo u Italiji u Mesini i Firenci. U Firenci je drugovao s tamošnjim prosvijetljenim ljudima i posjećivao uglednu vladalačku obitelj Medicia. U Dubrovniku je vršio razne časti, te je bio sedam puta knez republike.

Ranjina je izdao tek jednu zbirku pjesama, „Pjesni razlike" (Firenca, 1563.). Čitavo je njegovo književno nastojanje išlo za tim, da prekine sa trubadurskom ljubavnom i uobičajenom lirikom i da u liriku uvede i novi duh i nove oblike povodeći se za čistim humanističkim pjesnicima. Po ugledu na klasike uvodi u svoju liriku razmišljanje (refleksiju), a naročito mu je draga pjesnička vrsta, u kojoj je mogao šibati poroke svoga vremena (epigram). U te epigrame unosi mnogo živahnosti i ličnosti, a nerijetko i srdžbe, što je često na štetu ukusa. Iako je želio da se otrese osobina naše trubadurske lirike, ipak mu to nije potpuno uspjelo, pa su kod njega vidni tragovi pjesništva Šiška Menčetića i Đore Držića, ali je njegov izraz mnogo dotjeraniji i prirodniji.

Uz Ranjinu ističe se svojim književnim radom DINKO ZLATARIĆ (1558. do 1609.). Zlatarić je učio mudroslovlje (filozofiju) i pravo u Padovi. Godine 1579. izabran je za upravitelja (rektora) padovanskog sveučilišta i kao rektor utišao je g. 1580. đačku bunu, pa ga je u znak priznanja mletačka vlada odlikovala redom zlatnog viteza. Najveći dio svoga života provede na svome imanju u Konavlima.

Prvo je Zlatarićevo književno djelo prijevod glasovitog Tassova „Aminte", (Mleci 1580.). Zanimljivo je zabilježiti, da je hrvatski prijevod izašao ranije od talijanskoga izvornika. Zatim je preveo s grčkoga tragediju Sofoklovu „Elektru" i Ovidijevu pjesmu o Piramu i Tizbi. Te svoje prijevode izdao je god. 1597. u Mlecima pod naslovom „Elektra, tragedija, Ljubmir, pripovijes pastirska i Ljubav i smrt Pirama i Tizbe, iz veće tuđijeh jezika u hrvacki izložene". Među te prijevode utakao je nekoliko svojih pjesama, većim dijelom nadgrobnica. Osim tog prevodilačkog

rada ostavio je zbirku ljubavnih pjesama u rukopisu. Prijevod „Elektre" je posvetio „presvijetlomu i priizvrsnomu gospodinu Đurđu knezu Zrinskomu". U posveti ističe, da se stavio s „požudom učinit Hrvacku Grkinju Sofoklovu". U nadi da će knezu Zrinskomu „bit ugodno pregledat . . . spjevanja vrijednije Latina, ali Grka, koji vam u vaš hrvatski jezik govore."

Zlatarić nam je živim dokazom, kako je tada bila visoka prosvjeta kod Dubrovčana: on prevodi ponajbolja suvremena književna djela vrlo vješto nastojeći oko čistoće jezika. Naročito mu je uspio prijevod Tassova „Aminte", koji je u drugom izdanju ponovno preradio. Oslobodio se spona rimovanja stihova u sredini i na kraju. Nastojao je mnogo oko čistoće jezika, a njegove ljubavne i refleksivne pjesme su profinjene, mirne i staložene. Iako je nastojao da bude što bliže klasicima, opaža se i velik utjecaj talijanskog pjesnika Petrarke na njegovu ljubavnu poeziju.

Suvremenik Zlatarićev ANTUN SASIN, Dubrovčanin, napisao je „M a l a h n u k o m e d i j u o d p i r a" i dvije pastirske igre, koje nam se nijesu potpuno očuvale. On je također opjevao borbe Hrvata i Turaka (Razboji od Turaka), ali je njegovo pjesničko djelo male pjesničke vrijednosti; tek je dokaz živog pjesnikova zanimanja za suvremene događaje.

Hanibal Lučić

U kolo petrarkističko-trubadurskih i humanističkih pjesnika pristaje i Hvaranin HANIBAL LUČIĆ, plemić (rođen g. 1485.). Za vrijeme pučke bune on je zajedno s drugim plemićima pobjegao u Trogir i tu je ostao, dok nije providur Capello krvavo ugušio bunu pučana. Bio je vrlo bogat; njegovo plemstvo i bogatstvo odalečiše ga od naroda.

Napisao je nekoliko dobrih lirskih pjesama i poslanica, preveo je Ovidijevu „P a r i ž e l e n i" „iz latinske odiće svukši, u našu hrvacku bih priobukah," i napokon najvažnije svoje djelo „R o b i n j u". Nakon njegove smrti izašla su mu književna djela. (S k l a d a n j a i z v r s n i h p i s a n r a z l i c i h p o č t o v a n o g a g o s p o d i n a H a n i b a l a L u c i a, v l a s t e l i n a h v a r s k o g a. Mleci, g. 1556.).

Lučić je bio okorjeli vlastelin. Puk mu nije imao razbora, on mora slušati, a plemstvo zapovijedati (U pohvalu grada Dubrovnika). S takvim nazorima je protkan više manje sav njegov književni rad, a posebno njegova drama „R o b i n j a", u kojoj je na osnovi jedne Držićeve pjesme i nekolikih narodnih pjesama iznio sadržaj, kako se mlada robinjica, zarobljena od Turaka, konačno oslobodila u slobodnom Dubrovniku. Dubrovnik je za Lučića uzor države, jer u njemu odlučuju vlastela. Po svojim natražnjačkim načelima Lučić je sušta protivnost drugom hvarskom književniku Hektoroviću, koji, iako vlastelin, nije prezirao puka kao Lučić. Lirika je Lučićeva nastavak trubadurske lirike, samo je dotjeranija i sadržinom i oblikom: očito je, da je na njegovu liriku dosta utjecalo narodno pjesništvo, što se osobito opaža na lakoći izricanja.

Marin Držić

Lučić je dramsku književnost tek započeo, ali brzo iza njega se pojavio književnik, koji je skoro sav svoj obilni književni rad posvetio dramskoj književnosti. To je Dubrovčanin svećenik MARIN DRŽIĆ, rođen vjerojatno g. 1508. Učio je u Italiji, na sveučilištu u Sieni, gdje je jednu godinu bio rektor nauka. Kao rektor dolazio je neprestano u sukobe s vlastima i đacima. Bio je vrlo vesele naravi, spreman uvijek na šalu. Putovao je s jednim njemačkim grofom kao njegov sobar u Beč, a kasnije kao njegov tumač u Carigrad. Taj grof je išao u Carigrad da stupi u sultanovu službu protiv svoga cara. Možda se na svog zaštitnika ugledao Marin Držić, kad je i sam kasnije molio toskanskog vojvodu Kuzmu I. Medicia, da pošalje pedesetak svojih vojnika u Dubrovnik te da s njima zbaci nesposobnu gospodsku upravu, pa da isposluje, da i pučani budu zastupani u vladi. Umro je u Mlecima godine 1567.

Stalno je utvrđeno, da je Marin Držić napisao pastirske drame: „T i r e n u" (prikazivana god. 1548. i 1549.), „V e n e r e" (1551.) i „D ž u h u K r p e t u" (1554.). Zatim je napisao ove građanske i seljačke (rustikalne) komedije: „P o m e t" (1550.), „S t a n a c" (1550. ili 1551.), „D u n d o M a r o j e" (1550.), „G r i ž u l a" (1551. do 1556.), „S k u p" (1553. do 1555.), „P j e r i n" (poslije 1550.), „M a n d e i A r k u l i n" (napisane nepoznate godine). Slobodno je preveo „H e k u b u", dramu talijanskog pjesnika Dolcia.

Neke su od tih drama cjelovite, a neke su poznate tek po imenu ili po kraćem sadržaju. Osim tih drama i komedija Držić je napisao i nekoliko ljubavnih pjesama, u kojima potpuno nastavlja rad svoga strica Đore Držića i njegova suvremenika Šiška Menčetića.

Držić je svoj rad na dramskoj književnosti započeo pod vidljivim vanjskim utjecajem tadanje talijanske pastirske drame, zatim pod utjecajem tadanjih takozvanih građanskih komedija u Italiji i sienske seljačke drame. Utjecaj talijanskih književnika nije svestrano ispitan, ali sudeći po vrlo velikoj Držićevoj sposobnosti, da razvije dubrovački život u svojim komedijama sa izrazitim dubrovačkim, odnosno južno-dalmatinskim govorom, kao i po tome, da su njegove komedije u mnogočemu odraz naših prilika, sa čestim prizvukom podruge na račun dubrovačkih susjeda, čini se, da je Držić uzeo kod talijanskih književnika samo pobudu. Držićev je književni talenat bio velik: on je u mnogočemu dotjerao jezik uvodeći prozu u svoje komedije, što je za ondašnje naše prilike bio velik korak naprijed; u dramskoj književnosti nadvisio je sve ostale dubrovačke književnike, a naročito svoga suvremenika N a l j e š k o v i ć a, koji je napisao sedam kazališnih komada, odreda pustopašnih, s dosta neukusa, dok je Držić u glavnom znao sačuvati ukus. Držić je bio pod velikim uplivom bezbrižnog i nesređenog života ondašnjeg vremena, pa u njegovim djelima usprkos toga, što je on znao katkada dati prizora iz pravog života, nemamo nikakvih znakova, po kojima bismo sudili, da ga je zanimala teška sudbina našega naroda u to vrijeme. On je u tome pogledu jednak ostalim našim trubadursko-sentimentalnim pjesnicima iz onoga doba, a da je u političkom pogledu bio čudnih načela, najbolje nam potvrđuju njegova moljakanja toskanskog vojvode, da stvarno podvrgne Dubrovnik pod svoju vlast.

Na braniku domovine

Turska osvajanja hrvatskih krajeva i odjek tih događaja u književnosti

Humanizam i renesansa sa svojim velikim poštivanjem prava pojedinca i uzdizanjem ličnih prohtjeva i zadovoljstva nad opće interese mogli su se održati u zemlji, kojoj u taj čas nije prijetila nikakva ozbiljnija opasnost, kao što je to doista u to vrijeme bilo s Italijom. Istina, pojedini knezovi udarahu jedan na drugoga; najamljivali su razbojnike i dangube, pa su pomoću njih jedan drugome zadavali neprilika. Ali pobijedio ovaj ili onaj, u bitnosti nije bilo većih promjena, niti je u tim međusobnim razbojničkim napadajima bilo opasnosti za narodni opstanak talijan-

skoga naroda. Kod nas naprotiv izmučenih već ionako u borbama za vrijeme građanskih ratova u Hrvatskoj i Bosni i za osvajanja Dalmacije sa strane Venecije, u vrijeme cvata humanizma i renesanse nastaju vrlo teške prilike, koje su tražile najveće okupljanje narodnih snaga i zajednički rad oko spašavanja i obrane narodnog zemljišta. U dugotrajnoj borbi, koju je naš narod vodio, nije bilo mjesta za sladunjave i raspojasane ljubavne popjevke. Takvu su se radu mogli mirno odati samo bezbrižni Dubrovčani, koje općenito teška narodna sudbina nije previše dirala. Oni su imali svoju državicu, koja se povijala prema vjetru, u kojoj su razmjerno dosta mirno živjeli. Kad su se drugi naši krajevi uhvatili u krvavi koštac s Turcima, oni su im se klanjali i pomoću njih dobro trgovali. Nije bilo tako s ostalim dalmatinskim mjestima, koja su bila pod mletačkom vlašću, ili u primorskim ostacima hrvatsko-ugarske države. Tamo se baš u vrijeme najveće opasnosti od Turaka pojavila jaka narodna svijest, koja je tražila i u književnosti djela, koja će biti napisana u prvom redu za utjehu i okrjepu u teškim narodnim nevoljama.

Petnaesto stoljeće je namrlo šesnaestom vijeku jadnu baštinu: god. 1459. je propala Srbija; četiri godine poslije toga, god. 1463. potpade Bosna pod tursku vlast; god. 1482. propada Hercegovina; g. 1493. teški poraz Hrvata na Krbavskom polju. Turci su potukli hrvatsku vojsku i zaveli strahovitu upravu u hrvatskim krajevima. Suvremenik biskup ninski Divnić gorko se jada u pismu papi Aleksandru VI. na nevolje, koje Turci zadaju Hrvatima. Javlja papi, da je on sam svjedokom teških pokolja Turaka nad Hrvatima. Turci pustoše polja i sijeku drveće, ruše sela i gradove. Sužnjeve vode u jarmu, pljačkaju ih i razapinju. Tjeraju ih gole i bose po hridinama; polumrtve ih bezbožna horda vodi o užetima i o konjskim repovima, žene uprskane krvlju djece, raspuštenih vlasi, izmrcvarene u licu, dok uzalud leleču i pište, mlate toljagama i kandžijama. Zlostavljaju djevojke i osobe Bogu posvećene. Dječake i mladiće kao životinje svezane odvode u ropstvo. Upotrebljavaju sve vrsti mučila, da se ni spomenuti ne mogu. Kad pomisli na strahote, jedva se drži da ne padne, jer mu pamet staje. Ratnici, koji su poginuli na Krbavskom polju, leže nepokopani; dati su zemaljskim zvjerima i nebeskim pticama; bezbrojna ukočena tjelesa leže posvuda po putovima; razdiru ih vuci, medvjedi i druge životinje, a nikoga nema, da ih sahrani.

Ta turska neman zaprijetila je tada svim hrvatskim krajevima, a kad su g. 1537. Turci osvojili Klis, prekinuto

je hrvatsko zemljište te su Hrvati iz Donje ili Dalmatinske Hrvatske odijeljeni od Hrvata iz sjevernih krajeva.

Hrvatski pisci, koji se kroz to vrijeme javljaju u našim primorskim gradovima, nijesu mogli bez suze na očima promatrati ove krvave i žalosne događaje, te je njihovo književno djelovanje u uskoj vezi s tadanjim događajima. Nastoje priskočiti svome narodu u pomoć. Hrabre ga, podižu mu samosvijest i pouzdanje u Božju pravdu, pripeljujući da narod strogo kršćanski žive, što će najbolje sačuvati narodni duh od turske pošasti. Promatrajući navalu Azijata naši pisci nijesu mogli da se igraju s obnovljenim poganstvom renesanse, nego su protiv takvog nastojanja ustali gledajući opravdano u tim novim težnjama golemu opasnost za naš narodni duh i opstanak.

Marko Marulić

Vođa ovakvih književnika, jedan od prvih naših književnika uopće, bio je Splićanin MARKO MARULIĆ (rođen g. 1450., a umro 5. siječnja 1524.). Prve je škole dovršio u Splitu, a zatim je učio na padovanskom sveučilištu, gdje je radi bistrine svoga uma i govorničke vještine izašao na glas. Poslije svršenih nauka vratio se u Split i tu je živio do svoje šezdesete godine. U šezdesetoj godini otišao je u samostan Nečujam, ali je tamo ostao samo dvije godine, te se ponovno povratio u Split. U Splitu je proživio ostatak svoga života. Umro je kao slavan pisac i kršćanski filozof.

Marulić je veći dio svojih djela napisao na latinskom jeziku, i to iz različitih područja, ali najviše iz područja vjerozakona i ćudoređa. Od najpoznatijih njegovih djela latinskih je svakako glasoviti „Evangelistarium" (1501.), zatim djelo „De institutione bene beateque vivendi" (o načinu dobra i blažena života) izdano g. 1506.; „Pedeset priča" (Quinquaginta parabolae) izdane prvi put vjerojatno g. 1510.; nadalje djelo „De humilitate et gloria Christi" (1519.), zatim prijevod kronika popa Dukljanina „Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta", i napokon spomenimo još jedno njegovo latinsko djelo „De laudibus Herculis", u kome prekorava pjesnike svoga vremena, što se zanose za licima i junacima iz starog poganskoga svijeta, a zanemaruju obilni izvor uzora i požrtvovnosti i junaštva, što se nalazi u bibliji.

Latinska djela Marulićeva pribavila su mu svjetsku slavu. Njegovo djelo „Evangelistarium" prevodi se na više

živih jezika: na njemački, talijanski, francuski, španjolski i portugalski. „Pedeset priča" preveli su u devetnaestom stoljeću Talijani na svoj jezik, a na hrvatski ga je preveo Milan Pavelić. (Izdanje Narodne Prosvjete, Zagreb, 1924.).

Ali za nas je mnogo važniji opsegom čedniji književni rad Marka Marulića na hrvatskom jeziku. Na našem jeziku je napisao, odnosno preradio viziju „Govorenje svetoga Bernarda od duše osvojene"; preveo je od Bellaria-Aralda „Prikazanje svetoga Panucija"; dalje je napisao epsku pjesmu „Istoriju od Suzane", poučnu pjesmu „Dobre nauke"; preveo je srednjo-vjekovnu školsku knjigu o ćudoredu „Stumačenja Kata"; napisao je i šaljivu pjesmu „Spovid koludric od sedam smrtnih grihov". Šaljive su i pjesme „Anka Satira" i „Pokladi korizma". Napisao je k tome „Život svetoga Jerolima" i „Nauke svetoga Bernarda sestri svojoj". Napokon je preveo „Od naslidovanja Isukrstova" Tome Kempenca.

MARKO MARULIĆ

Ali iznad svih tih djela i po svojoj zamisli i po svome značenju u razvitku naše književnosti ističe se njegovo djelo: „Istorija svete udovice Judit u versih hrvacki složena", ili ukratko „Judita". To je epska pjesma u šest pjevanja. U njoj je pjesnik opisao zgodu iz svetoga Pisma o Juditi i Holofernu. Marulić je u tome primjeru htio pokazati, kako i slabija snaga može nadvladati jačega, pa je njegova težnja vrlo očita, što je i suvremenicima bilo poznato, te na naslovnoj stranici trećega izdanja Marulićeva djela vidimo nacrtane borce — ne židovske i babilonske — nego kršćanske i turske. Marulić je namijenio svoju knjigu širokim narodnim slojevima, „ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke", i narod ju je doista i prigrlio. Za kratko vrijeme — za dvadesetak godina — doživjela je knjiga tri izdanja.

Marulić je u „Juditi", kako sam izriče, slijedio u načinu pjevanja naše stare „začinjavce" i klasične pisce; ali iz čitavog djela opažamo, da je književni jezik bio prilično izgrađen, sa izvjesnim nezgrapnostima do duše, ali već staložen, a to znači, da smo prije Marulića imali pjesnika, koji nama nijesu poznati, ali koji su dotjerali književni jezik i izgrađivali pjesnički izraz na prvim umjetnim pjesmama, što ih nalazimo u starim glagolskim misalima. Marulić je po književno-historijskoj vrijednosti, po svome velikom rodoljubivom hrvatskom osjećanju i po svojim dubokim pogledima na tadanju prosvjetu i život jedna od najizrazitijih pojava hrvatskog javnog života uopće. Mislilac, književnik, bogoslov, pjesnik, povjesničar, slikar. on je po svojim sposobnostima i zanimanjima predstavljao potpunog renesansnog čovjeka; po oštrini svojih ćudorednih načela, po svome osjećanju i pravilnom prosuđivanju narodne prosvjete pripada odabranom krugu kršćanskih mislilaca, rodoljuba i prosvjetitelja, koji su nastojali unositi prosvjetu u svoj narod prije prosvjetiteljskog doba. Po vremenu on je prvi, koji je probudio književnike, da pišu hrvatskim jezikom, jer je *njegova „Judita" prvo književno djelo štampano hrvatski*, pa ako je i bilo pisaca prije Marulića, po tome, što je njegovo djelo prvo štampano, on je u stvari *začetnik i otac hrvatske književnosti*. Takvim ga priznava i hrvatska književna povijest.

Pod utjecajem Marulićevih nazora razvila su se dvojica uglednih hrvatskih književnika: Petar Hektorović sa Hvara i Petar Zoranić iz Nina. U mnogome na Marulićevo djelovanje potsjeća i djelovanje dubrovačkog književnika Mavra Vetranovića.

Petar Hektorović i seljačke bune na otoku Hvaru

Hvar je bio prolazna postaja za lađe, koje su plovile iz Mletaka na Istok i obratno, pa je ta okolnost uvelike potpomogla domaću trgovinu tako, da je u šesnaestom stoljeću bio na Hvaru lijep broj bogatih ljudi. Da je bilo više sklada među pučanima i vlastelom, na Hvaru bi se možda razvila književnost po obimu jednaka dubrovačkoj. Ovako su borbe među vlastelom i pukom omele jači književni rad, ali su nasuprot dale onome, što je napisano, biljeg stvarnosti i životnosti.

Vlastela su na Hvaru imala svu vlast te su s pučanima postupali pustopašno. Među njima je dolazilo često puta do sukoba, a godine 1510. dođe na više mjesta na otoku do otvorene pobune težaka. U Starome Gradu i Vrboskoj pučani su popalili mnoge plemićke kuće, a same plemiće rastjeraše naokolo: na Brač, u Split i Trogir. Pokušaj, da se nezadovoljstvo pučana stiša bez ikakvih poboljšica, nije uspio, pa su pučani ponovno podigli bunu g. 1514., ali ovaj put puno krvaviju: 28 plemića poginu za te bune. Sada su se Mleci ozbiljnije upleli, pa je njihov providur Vincenzo Capello (Kapelo) dao objesiti 20 seljaka, među kojima su se nalazila dvojica svećenika. Nekima je dao odsjeći ruke, nekima izvaditi oči, ali ni ta krvava osveta i kazna nije umirila pučane: dugo se vremena javljaju među seljacima hajduci, koji su se osvećivali plemićima.

Da nevolja bude veća, javlja se kuga; prvi put g. 1519, a drugi put g. 1529. K tome dolaze turske provale. Prvi put provale turski gusari g. 1539., a drugi put 1571. Razumije se, da su i prvi i drugi put nemilo poharali otok Hvar, rušili kuće i kućišta i odnijeli do čega su doprli.

PETAR HEKTOROVIĆ rođen je g. 1487. u Starom Gradu na otoku Hvaru. Podrijetlom je plemićkog roda. U mladosti se odao raskalašenu životu, ali što domaći hvarski događaji, što opće narodne nedaće (a možda i primjer Marka Marulića) promijeniše njegov način života. Postaje kršćanin nesamo po krštenju nego i po djelovanju. Približi se puku. Da obrani sebe i svoj grad od turskih navala, sagradi utvrdu Tvrdalj. Kad su g. 1539. provalili Turci na Hvar, pobjegao je s obitelju u Italiju. Vrativši se iz Italije ponovno uređuje „Tvrdalj na pomoć općini". Jedan dio Tvrdlja odredi „pro pauperibus" — za siromahe. Dobro se pazio s dubrovačkim, splitskim i zadarskim književnicima, s njima se dopisivao i na taj način bio posrednik među hrvatskim književnicima iz južnih i sjevernih krajeva primorja. Umro je g. 1572.

Hektorović je ostavio nekoliko prijateljskih poslanica raznim književnicima i prijateljima, prijevod pjesme latinskog pjesnika Ovidija „Knjige Ovidijeve od lika ljubenoga" (1528.), ali je najvažnije njegovo djelo „Ribanje i ribarsko prigovaranje (i različite stvari ine složene po Petru Hektoroviću Hvaraninu)" (Mleci, 1568.). I to je djelo napisano kao poslanica prijatelju Jeronimu Brtučeviću, ali po svojoj razvedenosti, po svome unutranjem ustrojstvu to je djelo odlična ribarska pripovijest u stihovima, pjesma puna života i prirode.

Djelo opisuje put pjesnikov s Hvara do Nečujma i natrag, a svrha mu je bila, da prikaže kakvi odnosi moraju vladati među plemstvom i pukom. Taj je put trajao tri dana, i radi toga je i djelo podjeljeno na tri pjevanja. Pjesnik je sobom uzeo dvojicu ribara, Paskoja Debelju i Nikolu Zetu. Uz Paskoja ide i njegov sin, da mu bude pri ruci. Ploveći po moru oni su se zaustavljali na više mjesta. Kad su se otisnuli iz Kabla prema zgodnijoj luci, Paskoj je zadao Nikoli zagonetku, koju je Nikola sretno riješio i radi toga dobio tri pehara vina: dva od pjesnika i jednog od Paskoja. Nikola je vino podijelio, i tada su ga popili govoreći pri tome zdravicu. Taj su dan proveli u odmaranju i raspravljanju svakojačkih „pilozopija".

Drugi su dan zaranili i zaputili se prema Suletu. Putem Paskoj i Nikola zapjevaše po jednu bugaršticu. Paskoj zapjeva o Kraljeviću Marku, a Nikola o Radosavu Siverincu. Tako dođoše do Nečujma, gdje je nekoć boravio Marko Marulić i odakle je po jednoj vijesti otišao „radi gusara". Tu opaze, da nema gospodareva pehara, pa se vrate do Brača, nađoše pehar i ponovno dođoše Nečujmu i tu omrknuše uz pametne razgovore.

Treći dan su pregledali Nečujam, lovili ribu, na kraju ručali i povratili se natrag. Putem su sreli jednu galiju iz Splita; Hektorović je poznavao vlasnika, izljubi se s njim i nastaviše put na Hvar. Četvrti dan rano ujutro stigoše pod Tvrdalj.

To je djelo Petra Hektorovića posvema osebujno prema sličnim talijanskim djelima. Prije svega Hektorović nam opisuje naš kraj i naše ljude; opisuje prave ribare; crta kraj, kojim prolaze posve prirodno, a svega toga je nedostajalo sličnim talijanskim djelima. On prvi iznosi u književnosti naše more. Po svojoj originalnosti, po zdravom smislu za prirodu, po sklonosti, da svijet i prilike promatra otvorenim očima, po onoj neobičnoj ljubavi prema pučanima Petar Hektorović nije samo značajan i važan književnik, nego kao osoba uopće. On je prvi kod nas naglasio potrebu ljubavi (solidarnosti) svih staleža i mirnog rješavanja svih sukoba na temelju kršćanske nauke ljubavi prema bližnjemu. On je prvi kršćanski demokrata, koji se nije takvim činio, da

opsjeni prostotu, kako se to kaže, a da u stvari bude potporanj plemstvu i pomagač u zauzdavanju pučana pomoću lijepih riječi, nego je čitavim svojim radom pokazao, da je čovjek iskrenog socijalnog osjećanja i rada. On diže Tvrdalj za opću korist: jedan dio određuje za siromahe. U svome djelu Ribanju zove ribare svojim prijateljima i braćom. On čak mudrost ribara toliko ističe, da pretjeruje želeći na taj način istaći, kako mudrost nije dana samo odličnicima, nego kako i najobičniji mogu biti pametni i razboriti. Sve ove odlike Petra Hektorovića opažamo u „Ribanju", radi čega je to djelo bez sumnje *najvrijednije djelo hrvatske književnosti u šesnaestom stoljeću*, a po svojoj zamisli i po plemenitim težnjama zauzimlje jedno od najvidnijih mjesta u čitavoj našoj staroj književnosti.

Petar Zoranić

Zajednička crta naših primorskih književnika u stvaranju djela, koja bi sa svoje strane pomogla i okrijepila jačanje narodne svijesti i ponosa, opaža se i kod Zadranina PETRA ZORANIĆA. Podrijetlom iz stare hrvatske porodice Tetačića iz Like, Zoranić se rodio u Zadru g. 1508. U mladosti je naučio latinski, talijanski i grčki, pa je obilno upoznao i književnosti na tim jezicima. Isto tako je upoznao i dotadanje hrvatske pjesnike, a osobito velikog Splićanina Marka Marulića, koji je svojim mislima i rodoljubljem djelovao na Zoranića, o čemu je on dao dokaza u svome rodoljubivom književnom djelu „Planine". U tome djelu u poglavlju „Perivoj od slave i u njem vila Latinka, Grkinja, Kaldejka i Hrvatica" Zoranić spominje: „Poznah pak vilu mlajahnu jednu s malo jabukami u krilcu, koj pismo s jimenom Hrvatica govoraše... Poznah u krilu nje jabuku na koj jime biše Petar Zoranić, a uz jime Ljubveni lof i Vilenica". Ova dva djela, koja Zoranić spominje, nijesu se sačuvala. Do nas je doprlo njegovo glavno djelo Planine, koje su nastale g. 1536., godinu dana dakle prije propasti Klisa, u vrijeme, kad su Turci duboko zašli u naše krajeve poslije bitke na Mohaču i prve opsjede Beča. Sve je to djelovalo na pjesnika, da u svome djelu, koje je po vanjskom obliku pastirski roman u prozi i u stihovima, nastoji pobuditi kod svojih sunarodnjaka ljubav prema rodnom kraju, prema hrvatskoj domovini i prema hrvatskom narodu. Djelo posvećuje ninskome kanoniku Mati de Mateis, pa u posveti kaže: „Hrvatom i vašoj milosti, ki znam, da dobar

bašćinac i Hrvat poštovan jest". Riječju bašćina označuje domovinu, a bašćinac mu je jednako rodoljub.

Zoranićeve „Planine", iako je na njima očit trag nekolikih stranih pisaca, idu u red naših najboljih književnih djela iz starije dobi. Djelo je s kraja na kraj rodoljubivo, u njoj je hrvatska svijest vrlo jaka. Tužba vile Hrvatice podsjeća nas na pjesmu „Kip domovine" P. Stoosa nastale u devetnaestom vijeku. Usprkos toga, što je Zoranić pod velikim uplivom tadanje pastirske književnosti, te je svoje pastire ugladio učinivši od njih nekakve trubadurske pjevače, ipak je u djelu u mnogočemu data naša stvarnost. Djelo je napisano s izrazitom svrhom, da podigne duh u borbi protiv vukova (Turaka). Opisuje prilično realistički nesreće, koje su snašle naš narod turskom provalom, i u teškoj borbi pjesnik odbacuje izlišne ljubavne brbljarije i te upozoruje na važnost ćudorednosti u narodnoj borbi. Tješi svoje sunarodnjake i govori o budućoj propasti Turaka. Dalje i s oblikovne strane, a naročito obzirom na razvoj našeg književnog jezika, *Zoranić stvara prvi od svih naših pisaca našu pripovjedalačku prozu* i prvi od svih ostalih pisaca opisuje naše kopno. On je pošao korak dalje od Marulića: jer dok Marulić pjeva nešto i u hrvatskom, a glavnu svoju književnu djelatnost razvija na latinskom jeziku, Zoranić kori svoje sunarodnjake, što pišu na kome drugom jeziku, a ne na hrvatskom. Čitavo je njegovo djelo protkano velikom ljubavlju prema hrvatskom narodu.

Mavro Vetranović

Po svojim načelima i po ozbiljnosti, kojom promatra javni život, u ovaj krug spada i MAVRO VETRANOVIĆ (kršteno mu je ime Nikola, a Mavrom se prozvao, kad je stupio u red benediktovaca), koji je živio od god. 1482. do 1576. Stupio je u red benediktovaca, pa je neko vrijeme živio u Italiji u glasovitoj benediktovskoj opatiji Monte Cassino (Kasino). Pozvali su ga na Mljet, da s ostalima uredi odnose među pojedinim samostanima mljetske benediktovske kongregacije. Taj mu se posao nije sviđao, pa je pobjegao u Italiju, našto ga je Vijeće Umoljenih proglasilo buntovnikom i osudilo ga na trajno izagnanstvo. Ta je osuda bila opozvana, pa se on ubrzo povratio u Dubrovnik.

Vetranović pripada prvom pokoljenju poznatih dubrovačkih pjesnika, iako je on dugo godina živio iza smrti Držićeve i Menčetićeve, ali se po svojim mislima u mnogo-

čemu razlikuje od ove dvojice bezbrižnih pjesnika. I Vetranović je započeo s ljubavnom trubadurskom poezijom, ali su ga kuga u Dubrovniku i zao udes našega naroda zabrinuli, pa je on, veseo po naravi, počeo obrađivati ozbiljne događaje iz suvremenog života. O tome je dao velik broj lirskih pjesama; zatim je napisao ep „P e l i g r i n" i drame, odnosno crkvena prikazanja „S u z a n a č i s t a", „P o s v e t l i š t e A b r a h a m o v o", „U s k r s n u ć e I s u k r s t o v o" i „O r f e o".

Vetranovićeve lirske pjesme nijesu čista lirika. To su male raspravice u stihovima. U te je pjesme Vetranović unio svoje nazore o suvremenim događajima, o pitanjima, koja su taj čas zanimala našu javnost i čitav zapadni kršćanski svijet. On je u tome pogledu učinio velik korak naprijed prema prvim dubrovačkim pjesnicima, jer njihove pjesme nemaju ni riječi o suvremenim događajima, dok baš suvremeni događaji nadahnjuju najizrazitije Vetranovićeve pjesme. Značajno je za Vetranovića kao Dubrovčanina, da drukčije promatra naš odnos prema Turcima od ostalih tadanjih hrvatskih književnika. Promatrajući trajne borbe među kršćanskim vladarima opaža, da je naša borba s Turcima bezizlazna, pa je zato najbolje da napustimo svaku borbu i da služimo sultanu, a neka se s njim bore Nijemci i Francuzi, koji trate dane u međusobnoj borbi, dok naš svijet strada. Nije ni izdaleka po uvjerenju sklon Turcima. Moli „svaki čas" za sreću Klisa; „grozno cvili" i „krvavo plače" nad neslogom kršćanskoga zapada, nad borbama pojedinih gradova u Italiji, ali kad je sve to tako, onda nam je najbolje da služimo vjerno sultana i da živimo u kakvom takvom miru. On dakle posve drukčije promatra naš odnos prema Turcima od ostalih suvremenika, naročito naših.

Vetranović je pored tih dnevno-političkih pjesama napisao i lijep broj vjersko-nabožnih pjesama, koje nijesu bez jake lične crte, pa je po tome, što je prvi od Dubrovčana počeo sustavno obrađivati dramsko pjesništvo, što je dalje u liriku unio mnogo suvremenosti i što je prvi kod nas uveo alegoričko-filozofski ep (Piligrin), premda nedovršen i s mnogim omaškama i prestupima protiv ukusu — uz Marina Držića svakako najvidnija ličnost među dubrovačkim književnicima šesnaestoga vijeka, a po svojim pogledima i svestranosti svoga talenta natkriljuje sve tadanje dubrovačke književnike.

Brno Karnarutić

Zanimljiv je književni rad BRNE KARNARUTIĆA. O Karnarutićevu životu nemamo potanjih podataka, tek toliko znamo, da je bio Zadranin, da je u mladosti bio oficir, a kasnije se posvetio braniteljskom zvanju, da je dobro poznavao suvremene (i umrle) hrvatske književnike iz ostalih krajeva te da se s njima dobro gledao.

Karnarutić je izdao dvije knjige: „Vazetje Sigeta grada", (Mleci, 1584.), romantičko-ljubavni spjev „Izvrsita ljubav i napokon nemila i nesrićna smrt Pirama i Tižbe" (složena po Brni Karnarutiću Zadraninu, Mleci, 1586.).

Iako „Vazetje Sigeta grada" nema naročite pjesničke vrijednosti, važno je ipak iz više razloga: kao povijesni izvor prvoga reda, osobito obzirom na opis dvora grofova Zrinskih. Teško je naime vjerovati, da bi Karnarutić dao netočan opis dvora i života na dvoru, kad djelo posvećuje Zrinskomu Jurju, sinu Nikole Sigetskoga. Dalje nam to djelo, koje je nastalo odmah iza bitke kod Sigeta, pokazuje, kako je teško djelovala bitka kod Sigeta i smrt Nikole Zrinskoga u svim hrvatskim krajevima podjednako, pa da su veze između pojedinih krajeva bile živahne i zajedničko osjećanje izgrađeno. Napokon razmatranje pjesnikovo o uzrocima turske nadmoći daju nam uvid u mišljenje dalmatinskoga građanstva o protestantizmu: Karnarutić vidi uzroke kršćanskih nedaća u neslozi kršćanskih naroda, ali prije svega u pojavi protestantizma, koji je pocijepao kršćanske snage i odvratio pogled zapadnih naroda od Turaka. Dalje, po tome djelu, pored ostalih dokaza, doznajemo za hrvatsko osjećanje Nikole Zrinskoga, jer pjesnik kaže, da na njegovu dvoru „Hrvate bihu njegova dobra čas". Inače je pjesnik pod vidljivim utjecajem Marka Marulića i misaono i po načinu pjevanja, a pogotovo po tome, što je kao i Marulić pitanje narodne odbrane od Turaka smatrao najvažnijim narodnim pitanjem i po tome bio član one mnogobrojne književne zajednice, koja je od početka do najnovijeg vremena naše književnosti nastojala da svojim djelima prikaže dugotrajno hrvanje našeg naroda s Turcima i borbu za opstanak. Ni „Piram i Tižba" nemaju osobite pjesničke vrijednosti; tek je zanimljiv pokušaj jednog hrvatskog pisca da samostalno obradi priču o babilonskim ljubavnicima, koju je prikazao latinski pisac Ovidije u svojoj IV. Metamorfozi.

Pojave protestantizma

Jurjević i Pavao Skalić

U gornjim hrvatskim krajevima književnost počinje pod utjecajem protestantizma ili pod utjecajem borbe katoličke Crkve s protestantizmom. Protestantizam je nama došao većim dijelom preko Kranjske, ali u narodu nije mogao uhvatiti korijena; tek je nešto svećenika radi svojih ličnih razloga (žena!) prešlo na protestantizam. Ti svećenici su bili pomagači bivšeg bana i velikog župana Ivana Ungnada; oni su u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu, koja je osnovana g. 1561. a prestala raditi g. 1564., bili slagari, popravljači, a usto su prevodili protestantske nabožne i propagandne knjige, sa slovenskog i njemačkog jezika na hrvatski, pa su te knjige štampali glagolicom, ćirilicom i latinicom. Te knjige nijesu imale osobit utjecaj, jer ih je državna vlast plijenila. Književna vrijednost tih hrvatskih protestantskih knjiga je također vrlo malena: prvo, to su odreda prijevodi, uglavnom na čakavštini, a zatim sve su to propagandne knjige, ukoliko nijesu prijevodi pojedinih dijelova Svetoga Pisma. Osebujnog u tim knjigama nema skoro ništa. Prva knjiga, koju su protestanti izdali, jest „Razgovaranje meju papista i jednim lutoran" (stumačeno po Antone Senjanine). Među prevodiocima tih protestantskih knjiga na hrvatski jezik ističu se Stjepan Konzul Istranin, Antun Dalmatin, Juraj Cvečić i Juraj Juričić, koji je u stvari slovenski pisac, iako je rodom iz Vinodola.

Veće značenje imaju putopisi i opisi zemalja jednog katoličkog pisca iz zagrebačke okolice, BARTOLA JURJEVIĆA, koji je bio dugo vremena turski zarobljenik. Oslobodivši se dođe u Njemačku i tu izdade knjigu o turskim običajima na latinskom jeziku. („De Turcarum ritu et ceremoniis"). Isto je tako zanimljiv rad i život velikog pustolova PAVLA SKALIĆA, rodom iz Zagreba. Skalić je postao svećenik, a zatim se priključi Luterovim sljedbenicima. Lutao je po Njemačkoj, izmišljao najraznolikije naslove, pravio se velikim gospodinom, dovodio sebe u vezu s najuglednijim osobama, dok mu nije uspjelo da postane prvi ministar vojvode Albrehta pruskoga! Napisao je što njemački, što latinski 22 djela, od toga je štampao osamnaest knjiga. Tu ima bogoslovskih rasprava, svađa, povijesnih tobože dokaza i pričanja o tome, kako je Skalić doista knez od Skale i Huma...

Mihajlo Bučić, Ivan Pergošić, Antun Vramec, Juraj Križanić

U vezi s protestantizmom pojavljuje se i književnost napisana na kajkavskom narječju. Jedna posebna vrsta protestantizma, kalvinizam, širio se po Gornjoj Hrvatskoj, a naročito u Međimurju, iz Madžarske. Grof Juraj Zrinski, sin sigetskog junaka Nikole Zrinskoga, bio je velik pomagač kalvinizma; on je iz Međimurja potjerao katoličke svećenike, a doveo kalvinističke. Da bi što jače proširio kalvinističku nauku, dade podići tiskaru u Nedelišću kraj Čakovca god. 1572.; ta je tiskara ostala u Nedelišću do godine 1586. Te je godine premještena u Varaždin, gdje je ostala samo jednu godinu: već g. 1587. seli u Eberevo u Madžarskoj.

U toj tiskari su štampane dvije knjige Mihajla BUČIĆA (Novi Zavjet i Katekizam). To su vjerojatno *najstarije knjige napisane na kajkavskom narječju*. U toj tiskari je štampao i Ivan PERGOŠIĆ, bilježnik i županijski sudac u Varaždinu, prijevod zanimljive zbirke hrvatsko-ugarskoga običajnog prava „Tripartit" pod naslovom: „Decretum, koteroga je Verböczy Ištvan dijački popisal", 1574. Zanimljiviji je rad Antuna VRAMCA (rođen 1538., umro 1587.). Njega je potakla „ljubav domovine, kojoj dugujemo mnogo", da napiše i izda svoje djelo: „Kronika kratka slovenskim jezikom spravljena" (Ljubljana, 1578.). U Varaždinu, gdje je Vramec bio župnik, štampao je svoje veliko djelo „Postila vezda znovič spravlena slovenskim jezikom" (Varaždin, 1586.). U toj knjizi Vramec tumači evanđelja za nedjelje i ostale blagdane. U Varaždinu su štampana još dva djelca, oba na latinskom, i to djelo Blaža Škrinjarića i Ivana Pergošića (prvi je napisao djelce „De agno paschali", a drugi je izdao neka tumačenja Evanđelja E. Roterdamskoga).

Protestantizam u ovoj ili onoj formi nije uhvatio dubljeg korijena u hrvatskim krajevima. U Dalmaciji su Mleci budno pazili, da se nova nauka ne bi uvriježila među narodom. Isusovački red, koji je potvrdio papa Pavao III. god. 1540., posvetio je ispočetka najveći dio svoga rada pobijanju krivovjerja. I hrvatsko plemstvo je ubrzo ustalo protiv protestantizma, jer su nosioci protestantizma bili u isti mah i zatirači hrvatske slobode. Godine 1608. primljen je uz opći pristanak hrvatskog naroda i potvrđen zakon o katoličkoj vjeri kao državnoj vjeri u Hrvatskoj. Crkva sa svoje strane

nastoji svim silama, da se protestantizam istrijebi, pa se radi toga posvećuje naročita pažnja odgoju svećenstva, njegovu životu i širenju vjerskih istina na narodnom jeziku. Franjevac GLAVINIĆ, rodom iz Istre, nastoji, da se protestantska tiskara iz Uracha — tada se nalazila u Šlozbergu u Štajerskoj, prenese na Rijeku, a to mu i uspije. Malo iza toga tiskara je prenešena u Rim, gdje je tih godina (1622.) stvorena posebna kongregacija za širenje vjere. Isusovci dolaze u Zagreb g. 1606., a 1607. osnivaju svoju gimnaziju, koju odmah u početku polazi velik broj đaka. Crkva dobiva novog poleta i tada se razvija uvelike misionarski rad. Misionari idu na sve strane. Među tim misionarima ističe se JURAJ KRIŽANIĆ, koji je pošao u Rusiju, da tamo propovijeda ujedinjenje katoličke i pravoslavne crkve. U Rusiji stvara poseban jezik od hrvatskog, ruskog i staroslovenskog, piše djela iz najraznolikijih struka i sanja o Rusiji kao ujediniteljici svih Slavena, pa je među prvima, koji su jasnije iznijeli sveslavensku misao. U to vrijeme u Rusiji nije bilo nikakva raspoloženja za takve pothvate i želje, pa je Križanić za svoje misli bio zatočen dugi niz godina u Sibiru.

KNJIŽEVNOST XVII STOLJEĆA

Cvat Dubrovnika i povoljni uslovi za književnost Ivan Gundulić

U sedamnaestom stoljeću književnost u Dubrovniku poprima sve to više opće narodni značaj. Dok je u šesnaestom stoljeću rijetko kada izlazila iz uskog okvira interesa dubrovačke republike, u sedamnaestom stoljeću književnici, najviše pod uplivom isusovaca, nastoje da u svojim djelima dadu odraza općim narodnim potrebama i težnjama, te se u književnosti pojavljuje sve češće čežnja za slobodom i ujedinjenjem našega naroda. Takve se političke težnje pojavljuju u času, kad je Dubrovnik na vrhuncu svoje gospodarske moći. Dubrovačka je trgovina postigla vanredno povoljne uspjehe. Mnogi su se Dubrovčani obogatili. Sve veći broj omladine uči u Italiji. Duhovne potrebe bivaju s dana na dan veće. Sve ove pojave imaju odjeka i u dubrovačkoj književnosti sedamnaestoga stoljeća. Dubrovnik, prije tako nehajan prema našim narodnim pitanjima, postaje u sedamnaestom stoljeću nosilac narodne misli u književnosti, propovjednik sloge i ljubavi među slavenskim narodima.

Najjači i najznatniji predstavnik dubrovačke književnosti u sedamnaestom stoljeću i čitave naše stare književnosti uopće bez sumnje je IVAN GUNDULIĆ. Rodio se vjerojatno god. 1589., ili g. 1588. Škole je svršio u Dubrovniku, gdje je kasnije vršio nekoliko različitih služba, ali knez nije nikada postao iz više razloga: nije ni imao potrebne godine, a osim toga Dubrovčani su se nećkali da ga postave na vidno mjesto radi njegovih političkih nazora. Umro je, čini se, od upale porebrice god. 1638.

Gundulić je pisao lirska, epska i dramatska djela. Od njegovih lirskih vlastitih proizvoda i prijevoda s talijanskoga spomenimo: „Ljubovnika sramežljivoga", prijevod s talijanskoga (od G. Pretia); zatim tugaljivu, osjećajnu pastirsku pjesmu „U smrt Marije Kalandrice", u kojoj opjeva smrt Marije Kalandrice iz ljubavi prema prerano preminulom mužu; napokon u njegovu lirskom pjesništvu zauzimlje vidno i najvažnije mjesto prijevod „Pjesni pokorne kralja Davida" i glasovite „Suze sina razmetnoga". Epsko mu je djelo

„Osman", a dramatska su mu djela: „Armida", „Adon", „Arijadna", „Cerera", „Diana", „Galatea", „Kleopatra", „Koraljka od Šira" i najvažnije njegovo dramatsko djelo „Dubravka".

Od tih djela treba svakako istaći tri knjige, koje se i po svojim mislima i po svojim oblikovnim odlikama izdižu iznad ostalih Gundulićevih pjesmotvora. To je lirska pjesma „Suze sina razmetnoga", drama „Dubravka" i ep „Osman".

Gundulić je po svojim mislima pripadao onom kršćanskom krugu, koji se kod nas tako jako isticao i u šesnaestom i u sedamnaestom stoljeću. On je kršćanin pjesnik, čovjek produbljenih kršćanskih pogleda na privatni i na javni život. „Suze sina razmetnoga" su iskreni i lično obojeni spjev, u kojemu pjesnik okajava svoj mladenački život i prestupe, koje je učinio. U našoj staroj književnosti nema skoro djela, koje je po svome unutrašnjem životu toliko lično i toliko iskreno kao „Suze sina razmetnoga", pa je tvrđenje o odsutnosti ličnoga u pjesmama Gundulićevim svakako bez osnova. Izraz je pjesnikov dotjeran, izbrušen, ali nažalost i na Gundulića je utjecala kićenost, koju je u Italiji uveo pjesnik Marini, i koja se po njemu zove *marinizam*. (U ostalim zemljama je sličan način pisanja dobio druga imena tako u Španiji *gongorizam*, u Francuskoj *kaćipernost*, u Engleskoj *eufuizam*, a u Njemačkoj *manierizam*).

IVAN GUNDULIĆ

Drama „Dubravka", napisana u tri čina, po svome obliku i sadržaju pastirska igra, u stvari je zanosna pjesma slobodi, zaogrnuta u priču o proslavi sv. Vlaha, na kojoj bi se imali zaručiti najljepša pastirica i najljepši pastir. Ta pjesma ima svoje preneseno značenje: Dubrava je grad

Dubrovnik, kojim mora vladati najpametniji i najpozvaniji čovjek. Čitavo je djelo nadahnuto zanosom za slobodom i u uskoj je vezi s „Osmanom", u kome je također pjesnik htio prikazati početak oslobođenja balkanskih Slavena od turskoga ropstva.

„O s m a n", epsko djelo, koje je pjesnik zamislio u dvadeset pjevanja kao epopeju, želeći u njoj prikazati početak svršetka turske vlasti u Evropi, nije dovršen. Šesnaesto i sedamnaesto pjevanje nije vjerojatno pjesnik uopće spjevao. U djelu je prikazana smrt turskoga cara Osmana II, i pobjeda poljske vojske nad Turcima kod Hoćima u Poljskoj. Turskom porazu je mnogo doprinijela pobuna janjičara. Sultan Osman snovao je nakon povratka u Carigrad, kako bi se osvetio janjičarima. Janjičari su doznali za njegove nakane, pa su ga umorili. Gundulić je u pobjedi Poljaka i u Osmanovoj smrti vidio raspadanje turske države, te je „Osman" imao biti spjev o konačnoj pobjedi krsta nad polumjesecom. Gundulić je želio prikazati, kako „priko crna mora goni sad krstjanski mač Osmana".

U ovu glavnu radnju pjesnik je unio mnoštvo nuzgrednih slika i događaja, koji su imali po ondašnjem običaju uljepšati i usavršiti samo djelo. Tako se naročito ističe po obimu i po zamisli pričanje o borbama i tamnovanju poljskoga junaka Korevskoga (zapravo Koreckoga) i njegove žene Krunoslave. Ovo unošenje sporednih događaja, opis ljudi i stvari, koji ne pripadaju glavnoj radnji „Osmana", djelu su svakako naškodili, a možda je baš tu i razlog da „Osman" nije dovršen. Vjerojatno je još i više zapriječilo dovršenju djela to, što je Gundulić opjevao suvremene događaje, događaje, koji se nijesu još bili potpuno razvili niti su bili u tolikoj mjeri završeni, da bi se o njima moglo stvoriti konačni sud i napisati djelo, koje bi prikazalo konačnu pobjedu kršćana. Rijetko je kada kojemu umjetniku uspjelo da suvremenim događajima dade savršen umjetnički lik.

Ali iako nije dovršen, ipak je *„Osman" najvažnije književno djelo u našoj starijoj književnosti.* Gundulić u njemu prije svega razvija politički program, koji je u Dubrovniku bio neobičan. Oslobođuje se suprostaviti službenom mišljenju svoje države. Pored velikog utjecaja Talijana na odgoj i mišljenje Dubrovčana, on razvija sveslavensko mišljenje, nada se u pomoć Poljaka, očekuje, da poljski kralj postane kralj Srba, Bugara i Grka. Suprostavlja azijatskoj prosvjeti Turaka kršćansku prosvjetu i ćudoređe. U sukobu Azije i Evrope vidi konačnu pobjedu Evrope. Opisuje dirljivo i žarkim bojama tešku sudbinu našega naroda pod turskom upravom i daje konačnu formu staroj dubrovačkoj književnosti dotjeravši način izricanja. A što je najvažnije s gledišta duhovnog i političkog razvoja našega naroda, iako podanik dubrovačke republike, on u svojim književnim djelima zastupa iste misli, koje u Splitu zastupa Marko Marulić: moralan život, obranu od vanjske sile i slobodan razvitak naroda.

S druge strane, iako po neki književni kritici misle protivno, u „Osmanu" (i u drugim Gundulićevim djelima) ima mnogo mjesta iskrenog nadahnuća i pravog umjetničkog zanosa. Razumije se, da to nadahnuće nije uvijek podjednako; ima naime mjesta vještačkih i usiljenih, i to dosta. Ali uza sve te propuste cjelokupno Gundulićevo stvaranje nosi svakako umjetničku značajku.

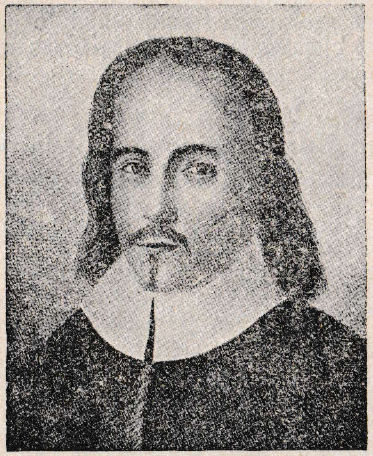
Junije Palmotić, Ivan Bunić, Stjepan Đorđić, Vladislav Menčetić

JUNIJE PALMOTIĆ (1606. do 1657.) poput Gundulića okušao je svoje sile u sve tri vrste književnosti: u lirici, epici i dramatici. Lirske su mu pjesme prigodne i nabožne, a smeta im veliko obilje riječi i razvučenost. Nije imao većih umjetničkih uspjeha ni u epici. Preveo je slobodnije djelo latinskoga pjesnika J. Vide „Christias" (Kristias), te ga je na nekim mjestima preradio. Djelo je izdao njegov sin g. 1670. pod naslovom „K r i s t i j a d a". Najobilniji mu je rad u dramatici. Radnju za drame je uzimao iz stare rimske povijesti, zatim iz književnih djela suvremenih talijanskih i ostalih pisaca, a tragao je i po narodnoj starini izmišljajući sam događaje ili prihvaćajući pričanja povjesničara. Napisao je dvanaest drama: „Atalanta", „Pavlimir", „Armida", „Natjecanje Ajača i Ulisa", „Elena ugrabljena", „Lavinija", „Došastje od Eneje k Ankizi", „Akile", „Ipsibile", „Alčina", „Danica", „Captislava" i „Biserníca".

Dramski rad Palmotićev zaslužuje puno više priznanja, nego što mu neki odaju. On istina u mnogočemu nasljeduje Ivana Gundulića, ali sastav Palmotićevih drama, način rasporedbe građe, ozbiljnost, kojom promatra život i životne prilike, daju mu odlično mjesto u našoj književnosti. On je prije svega nastojao da stvori primjerak narodne drame, kakva je bila u cijeni kod ostalih evropskih naroda u to vrijeme. Radi toga daje i događajima i ljudima naše obličje i događaje, koji su opisani od stranih književnika, prenosi

na naše zemljište. Zatim je našu dramu nastojao držati u oblikovnom obrađivanju uporedo s talijanskom dramom. On je napokon mnogo doprinio razvitku dramskog oblika i jezika, koji istina nije tako nakićen kao Gundulićev, ali je dotjeraniji i ožetiji, pa radi toga se i prirodnije dojimlje. Neki naši književni historici mu predbacuju strogost ćudorednih pogleda. Po našu to mu i daje prednost, posebno kad uzmemo u obzir lakoću, s kojom su neki dubrovački književnici promatrali život i događaje.

Dobar lirik je bio Dubrovčanin IVAN BUNIĆ (1594. do 1658.). Obavljao je različite državne službe; između ostalog bio je četiri puta knez Dubrovačke republike. Za života je izdao epsko-lirsku pjesmu „M a n d a l j e n a p o k o r n i c a" (Ankona, 1630.), a u rukopisu je ostavio niz lirskih, prigodnih i nabožno-refleksivnih pjesama; svega na broju 109 pjesama.

JUNIJE PALMOTIĆ

Bunić je pretežno lirski pjesnik, i to lirski pjesnik u punom značenju riječi. On iznosi svoje osjećaje i misli na način, kako dotada nije bio običaj kod dubrovačkih pjesnika. Lirika većine dotadašnjih dubrovačkih lirika bila je općenite naravi, a Ivan Bunić unosi u lirske pjesme svoje vlastite osjećaje, ali ne uvijek i ne potpuno.

Treba dalje istaći još jednu njegovu odliku nad ostalim suvremenim pjesnicima. On je pazio na čistoću izraza, uvodio nove oblike i nove načine u svojim pjesmama i tako doprinio vrlo mnogo razvijanju pjesničkoga govora u našoj književnosti. U mladosti je pjevao većim dijelom ljubavne pjesme, pune požude, da svrši sa iskrenim obraćanjem Bogu. Jezična dotjeranost, čistoća stila, iskrenost u osjećanju i pjevanju učiniše Bunića ponajboljim našim starim lirskim pjesnikom uopće.

Od ostalih dubrovačkih književnika u sedamnaestom stoljeću treba spomenuti dvojicu, koji su znatni ne po opsegu

svojih djela, nego po književnoj i političko-kulturnoj vrijednosti. To je STJEPAN ĐORĐIĆ, koji je preveo vrlo birano „S e d a m p j e s n i D a v i d o v i h". To je njegovo djelo izdao jedan njegov prijatelj god. 1686. u Padovi. Njegov se prijevod može mjeriti s prijevodom Ivana Gundulića i Bunić-Vučićevića. Ali važnije je njegovo djelo „Derviš", šaljiva pjesma u pedeset kitica. U tome djelu Đorđić izvrgava ruglu ljubavne pjesme šesnaestoga stoljeća i pokazuje njihovu nakaznost. Djelo je napisano živahno, s mnogo ukusa, pa se ubraja među bolje proizvode stare dubrovačke književnosti.

Drugi je VLADISLAV MENČETIĆ, koji je također izdao jednu šaljivu pjesmu „R a d o n j a". Djelo je postiglo velik uspjeh kod suvremenika, pa su ga u osamnaestom stoljeću dvojica dubrovačkih pjesnika prevela na latinski.

Ali Menčetić nam se ukazuje i kao zabrinuti i rodoljubivi dubrovački književnik, koji gleda spas južnoga slavenstva i kršćanske kulture od turskog ugnjetavanja u hrvatskom banu i junaku Petru Zrinskome. Kao što je Gundulić gledao na Poljsku i na poljskog kraljevića Ladislava, tako Menčetić gleda na Zrinskoga i njemu u čast pjeva pjesmu pohvalnicu „T r u b l j a s l o v i n s k a", koju izdaje g. 1665. u Ankoni. U banu Petru vidi junaka i mudra čovjeka; na njegovo „trenutje oka" „vojske od istoka bješe u čas potlačene", „od ropstva bi davno u valih, potonula Italija, o hrvatskijeh da se žalih more otmansko ne razbija"! I Menčetić, kao i ostali dalmatinski književnici, sanja o propasti turskoga gospodstva, pa kliče svome narodu:

„Čuj, Hrvatska pokrajino!
— — — — — — — —
Vidim, smrtnom u bljedilu
turski mjesec gdi zapada."

On slavi Zrinskoga radi njegova rada za oslobođenje, pa mu kliče:

„Tva svijes znana tebe uzvisi
Vrh svijeh časti svijeta ovoga,
U tvom svjetu diha i visi
Narod puka hrvatskoga."

Opadanje književnog rada u Dalmaciji

Misao zajedničkog jezika i djela Bartula Kašića, Šime Budinić, Jakov Mikalja, Tomko Mrnavić, Juraj Baraković, Ivan Ivanišević, Petar Kanavelić, Jeronim Kavanjin

I u ostaloj je Dalmaciji književni rad u sedamnaestom stoljeću bio živahan, ali ne onako, kao što je to bio u šesnaestom stoljeću. Dugi i teški ratovi s Turcima, nazadovanje privrednog života pod mletačkom vlašću, slabije veze s kulturnim svijetom prouzrokovaše, da je književnost i po vrijednosti djela i po njihovu broju počela nazadovati. Nema više one zajedničke crte, koja je postojala u šesnaestom stoljeću, niti onih nastojanja u političkom i prosvjetnom pogledu. Živahnost i veću vezu sa životom daje toj književnosti zanimanje za vjerska i opće kulturna pitanja. Kad ne bi ni toga bilo, onda bi književnost u Dalmaciji u sedamnaestom stoljeću bila manjeg značenja, nego što bi čovjek očekivao nakon lijepog početka i razvitka u šesnaestom stoljeću.

Među najznačajnije književnike u Dalmaciji u sedamnaestom stoljeću ide svakako isusovac BARTUL KAŠIĆ, čiji književni rad nema strogo umjetničko obilježje, ali je važan s kulturnog gledišta. Kašić se rodio na otoku Pagu god. 1575. U Rimu je stupio među isusovce, bio je između ostaloga ispovjednik u crkvi sv. Petra za Ilire (Južne Slavene). Godine 1609. došao je u Dubrovnik. Tu se bavio poučavanjem mladeži, a u isti mah je bio starješina isusovačkog kolegija. Iz Dubrovnika je često putovao po raznim krajevima Balkana.

On je napisao prvu gramatiku našega jezika na latinskom jeziku (Institutiones linguae illyricae, Rim, 1606.), zatim je napisao i izdao vrlo lijep broj knjiga nabožnog sadržaja, među kojima se ističe njegova knjiga „Perivoj od djevstva ili života djevica" (Mleci, 1628.) i „Život Gospodina našega Isukrsta". (Rim, 1638.).

Kašić je predlagao, da se za književni jezik uzme hercegovačko narječje, pa je na taj način prvi od svih naših književnika iznio misao jedinstvenog književnog jezika i to hercegovački govor. Na to je narječje uz neke dubrovačke primjese preveo opet prvi od svih naših književnika cijelo sveto Pismo, koje nažalost nije izašlo, jer Kašić nije mogao naći nakladnika.

Kašić je ugledna ličnost u našoj kulturnoj prošlosti po svojim mislima o jedinstvenom književnom jeziku. Uopće

je u sedamnaestom stoljeću mnogo napredovala misao jedinstvenog književnog jezika i uređenje latinskog pisma za naš jezik. Tako je prije Kašića Zadranin ŠIME BUDINIĆ, svećenik, pisac triju knjiga crkveno-vjerskog sadržaja („Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi", „Ispravnik za Erei i spovidnici i za pokornih" i „Suma nauka hristjanskoga") nastojao da usavrši tadanju latinicu za hrvatski jezik po uzoru češke latinice uvodeći neka nova slova (č, ć, ž). Brat po redu Kašićev, JAKOV MIKALJA, rodom iz Italije, izdao je prvi naš rječnik, istumačen talijanski i latinski („Blago jezika slovinskoga", Jakin, 1651.). On piše, da je bosansko narječje najljepše od svih ostalih naših narječja.

Među ovim piscima ističe se i jedan književnik, kojega je književni talenat bio malen, ali su mu naprotiv težnje bile vrlo velike i nimalo u skladu s njegovim sposobnostima. To je IVAN TOMKO MRNAVIĆ, rođen u Šibeniku, starinom Bošnjak. Mrnavić je preveo nekoliko knjiga: „Život Margarite blažene divice" (Mleci, 1613.) „Žalosno skazje Krispa Cezara" (1614.), „Istumačenje obilnije nauka krstjanskoga" (1627.). Pored tih prijevoda napisao je i dva originalna hrvatska djela: „Život Magdalene od knezov Zirova", (Rim, 1626.) i „Osmanšćicu", (1631.). Oba ta djela su književna po obliku, ali bez naročite književne vrijednosti.

Zadranin JURAJ BARAKOVIĆ, (rodio se u Plemićima kraj Zadra 1548., umro u Rimu 1628.), svećenik po zvanju, napisao je djelo „Vila Slovinka", u kojemu piše o svemu i svačemu, ali nastavlja tragovima Zoranićevim, jer i on nastoji da podigne narodnu svijest i radi toga prekorava Zadrane, da napuštaju domaći jezik, a prihvaćaju tuđi. Ostala dva djela — „Jarula" i „Draga, rapska pastirica" — nemaju većeg značenja. Drugo svoje djelo „Dragu" nije ni štampao, a „Jarula" je u stihovima prikazana biblijska povijest staroga i novoga zavjeta u izvacima. Baraković je zabilježio i jednu lijepu narodnu pjesmu (bugaršticu) o majci Margareti.

Nabožno-refleksivnom pjesništvu je naginjao IVAN IVANIŠEVIĆ, Bračanin, svećenik (1608. do 1665.). On je izdao zbirku pjesama „Kita cvitja razlikova", (Mleci, 1642.).

Obilniji je i značajniji rad Korčulanina PETRA KANAVELIĆA (1637. do 1719.). On je imao tijesne veze s pojedinim dubrovačkim književnicima. Pisao je lirske pjesme, većim dijelom ljubavne, zatim prigodnice, crkveno prikazanje „Muka Isukrstova", komediju „Andro Ški-

k i t e c a". Preveo je jedno djelo s talijanskoga (od Gvarinia, „Pastor fido") i „Ž i v o t sv. I v a n a U r s i n a, b i s k u p a t r o g i r s k o g a" u stihovima. To je djelo po opsegu veliko. Još je golemije djelo Splićanina JERONIMA KAVANJINA (1645. do 1714.) „P o v i s t v a n g e l s k a b o g a t o g a a n e s r e ć n a E p u l o u n a i u b o g o g a a č e s t i t a L a z a r a". To veliko djelo puno je prekida, razmišljanja, tako da mu uopće nedostaje svaki red i sređenost, ali treba priznati, da ima i mjesta dubljeg značenja, po čemu se vidi, da je Kavanjin o nekim stvarima potanje razmišljao.

Prilike u Bosni u XVII stoljeću

Rad Muslimana: Mehmeda Uskjufi, Hasan Kaimije, Kadije Hasana — Rad franjevaca: Matije Divkovića, Stjepana Matijevića, Pavla Posilovića, Pavla Papića, Ivana Bandulovića i Ivana Ančića

Dok je Bosna bila slobodna, dok nije potpala pod tursku vlast, nije imala književnosti, nego samo neke znakove pismenosti. Može biti da je postojala i književnost na narodnom jeziku, ali ona nije do nas doprla. Radi trajnih trvenja u bosanskoj državi i unakrsnih interesa Mlečana, Madžara i drugih naroda na Bosnu ona se nije oprla Turcima, kao što je prije učinila Srbija, a kasnije u dugotrajnoj i krvavoj borbi Hrvatska, nego je „šaptom pala Bosna ponosna" Turcima u ruke godine 1463. Devetnaest godina poslije pada Bosne pala je i Hercegovina u Turske ruke (1482.). Pod turskom upravom nije književnost dugo vremena mogla životariti, a kamo li živjeti.

Književni rad javlja se među hrvatskim katolicima u Bosni tek kasnije. Među muslimanima ima znakova pismenosti sa jadnim i neznatnim prizvucima književnosti već u šesnaestom vijeku, u kome je postala takozvana „Hrvatska pjesma". U sedamnaestom vijeku javlja se kod muslimana pjesništvo, odreda jednolično i skoro isključivo poučnog i nabožnog sadržaja. Prvi pjesnik, koji zaslužuje pažnju, bio je MUHAMED HEVAJI USKJUFI. On je pjevao pobožne pjesme (Ilahije). Hasan K a i m i j a je pjevao poučne pjesme (Kaside). Drugi književnici među muslimanima skoro da i ne zaslužuju to ime: jedan je K a d i j a H a s a n, koji se istakao jednim osjećajnim pismom u stihovima, i H a d ž i M e h m e d R a z i iz osamnaestoga vijeka, poznat po svojim nježnim nadgrobnim natpisima.

Razvijeniji književni rad, sa znatnim utjecajima na ostale hrvatske krajeve, naročito na Dalmaciju i Slavoniju, razvili su bosanski franjevci, koji su baš po svome književnom radu najjače utjecali na povezanost različitih hrvatskih krajeva u književnosti.

Franjevci su u Bosni poznati već u trinaestom stoljeću. Njihova redodržava obuhvatala je sve do pod kraj osamnaestoga stoljeća Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, dobar dio Hrvatske, Slavoniju i jedan dio Madžarske, a zvala se Provincija Bosne Srebrne. Franjevci su bili i njegovatelji knjige i prosvjete u samostanima i župnici, koji su odgajali po varošima i selima katolički svijet.

Katolicizam je u Bosni nakon dolaska Turaka strahovito opadao. U kraju, gdje je danas katolicizam vrlo slabo zastupan, među gornjim Vrbasom i Unom, bilo je g. 1334. preko četrdeset crkava, koje su potpadale pod zagrebačku biskupiju; danas ih nema ni polovinu. Dolaskom Turaka je malen dio katolika prešao na islam, nešto oko Konjica i Visokoga; na islam su uglavnom prešli bogomili. Ali su velik broj katolika Turci odveli u ropstvo. Tako su Turci, kad su osvojili Bosnu, oko stotinu tisuća kršćana zarobili, a oko trideset tisuća mladića odvedoše u janjičare. Prilikom osvojenja Bosne razorili su 32 franjevačka samostana. Kraj u današnjoj Vrbaskoj banovini bio je ostao dobrim dijelom slobodan, a kasnije se taj slobodni prostor ograničio na samo Jajce. U tome je kraju nekada katoličko pučanstvo bilo skoro jedino; jedanaest turskih provala od god. 1500. do 1517. skoro je potpuno istrijebilo katoličko pučanstvo iz toga kraja. Međutim najviše je katoličkoga svijeta iz Bosne nestalo prigodom provale princa Eugena Savojskoga u Bosnu i povodom velikog bečkog rata od god. 1683. do 1689. Tom se prilikom iselilo iz Bosne i Hercegovine preko 200.000 katolika, što znači, da je prije te seobe katolički živalj bio u Bosni najbrojniji. Iz samog kotara Derventе iselilo je po prilici 22.800 katolika. Tim seljenjem skoro je nestalo na koncu sedamnaestoga vijeka katoličkog pučanstva u Bosni. Tako ih tamo krajem god. 1700. ima svega oko 25.000. Pred god. 1683. bilo je u Bosni preko 300 franjevaca, a oko god. 1700. ima ih svega 25. Broj katolika u Bosni i Hercegovini od g. 1700. pa sve do danas neprestano raste; tako ih ima 1741. godine 39.831 duša, 1774. godine ima u Bosni i Hercegovini 66.895 katolika; 1799. godine ima 83.480; 1806. godine 114.391; 1856. godine ima 158.865 katolika.

Početkom sedamnaestoga stoljeća, kad se javlja hrvatska književnost u Bosni, bilo je u Bosni i Hercegovini 13 franjevačkih samostana sa 107 svećenika i 25 klerika. Franjevci su imali svoje redovničke škole u Bosni, ali oni šalju, naročito darovitije svoje đake i u Italiju na nauke. Tako su isto, koliko je bilo moguće, podržavali veze s Dalmacijom, tako da im je stara hrvatska književnost u Dalmaciji i Dubrovniku bila poznata.

Pojava protestantizma imala je odjeka i u Bosni; protestanti su htjeli, da se lutoranstvo proširi sve do Carigrada, pa je i borba protiv te njemačke vjere našla plodan odjek i u Bosni, gdje su franjevci začeli književni rad u duhu protureformatorskih težnja.

Prvi i najugledniji književnik u to vrijeme iz Bosne je MATIJA DIVKOVIĆ (1653. do 1631.). Divković je rođen u Jelaskama kraj Dervente god. 1653. Škole je učio po bosanskim franjevačkim samostanima, ali je svakako bio na naukama i u Italiji. God. 1609. kapelanuje u Sarajevu. Tu je započeo s književnim radom. Iz Sarajeva putuje u Mletke, da štampa svoje knjige. U Mlecima je dao saliti slova za bosansku ćirilicu, koja se od ćirilice razlikuje u nekoliko slova. God. 1612. nalazi se u Kreševskom samostanu. Od g. 1614. pa dalje do smrti živi većim dijelom u Olovu. Napisao je ove knjige: „Nauk krstjanski za narod slovinski" (Mleci, 1611.); „Sto čudesa aliti znamenja blažene i slavne Bogorodice" (Mleci, 1611.); „Razlike besjede Divkovića svrhu evanđelja nedjeljnijeh prikо svega godišta" (Mleci, 1616.); „Nauk krstjanski s mnozijemi stvari duhovnijemi" (1616.). Kako se po samim naslovima vidi, Divković je nastojao, da dade narodu knjige, koje će ga uzdržati u djedovskoj vjeri. Veći dio njegovih radova nije izvoran, nego je prerađen ili preveden od talijanskih pisaca ondašnjeg doba. Ali treba istaći, da je sav taj rad duhovno pobožnog sadržaja Divković znao zaodjeti u dobar narodni jezik, pretežno ijekavskog izgovora, sa primjesama ikavštine; zatim, da je popratio svoj kršćanski nauk i svoje propovijedi sa pričama, koje su priproste i srdačne, kao što je priprost i srdačan čitav red velikoga sveca iz Asiza. On je htio stvoriti dobru prosvjetnu pučku knjigu, a to mu je u najvećoj mjeri i uspjelo, jer su njegove knjige postale poznate skoro u svim hrvatskim krajevima, pa tako Divković prestaje biti pokrajinskim književnikom i postaje kopčom među raznim krajevima: postaje sveopćim hrvatskim književnikom, kao što je kasnije postao fra Andrija Kačić Miošić. Njegove su knjige mnogo doprinijele, da je ijekavština polako osvajala hrvatsku književnost i postala najupotrebljavanijim književnim govorom kod nas. U svojim djelima je štampao oko 130 priča, među kojima su nekolike izvorne. Njegove su priče već odavno ušle u narod. To doznajemo po knjizi talijanskoga svećenika Fortisa, koji priča, da je u Dalmaciji među narodom Divkovićev rad jako poznat, pa da svećenici, koji se zabune, te krivo navedu Divkovićeve riječi, dođu u nepriliku, jer se odmah netko od vjernika javi: to je krivo!

Divkovićeva su subraća nastojala da proslijede njegov književni rad. Tako je STJEPAN MATIJEVIĆ preveo s talijanskoga „Ispovijedaonik iz pravoslavnijeh naučitelja" (Rim, 1630.). Njegova je knjiga namijenjena svećenicima. Franjevac i biskup PAVAO POSILOVIĆ napisao je knjigu „Naslijeđenje duhovno", (Mleci, 1639.) i „Cvijet od kriposti" (Mleci, 1647.). Posilovićev je rad također postao jako poznat u narodu, osobito njegova knjiga „Cvijet od kriposti". PAVAO PAPIĆ iz Sarajeva, franjevac, misionar, koji je pod starost živio u Visokome, gdje je i umro, preveo je s talijanskoga djelo „Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru" (1649.). FRA IVAN BANDULOVIĆ je napisao „Pištule i evanđelja priko svega godišta". Ta je knjiga bila također jako raširena u svim hrvatskim krajevima. Značajno je, da je Bandulović nastojao u svojoj knjizi spojiti bosanski i dalmatinsko-dubrovački govor u jedan književni jezik. IVAN ANČIĆ (rođen je u okolici Duvna, umro g. 1685. u Italiji) izdao je „Vrata nebeska i život vičnji"; „Svitlost kršćanska i naslađenje duhovno" (Jakin, 1679.) i „Ogledalo misničko", zatim jednu knjigu, u kojoj je branio prava franjevačkog reda.

Svi su ti bosanski pisci imali prije prosvjetiteljstva težnju, da što više prosvjetno i nabožno podignu svoj narod. Pisali su za svoj uži kraj, ali dobar je dio njihova rada prešao preko bosanskih granica, te su njihova djela vršila blagotvoran utjecaj u tri smjera u čitavom narodu: u moralnom-nabožnom, u jezičnom i zatim kao kopča između hrvatske književnosti u Dalmaciji i one u Slavoniji. Dalmatinci su bili mnogim Bošnjacima ugled, a isto tako Bosanci Slavoncima.

Kajkavska književnost u XVII stoljeću

Nikola Krajačević, Juraj Habdelić, Baltazar Milovec, Juraj Ratkaj, Ivan Belostenec, Gabrijel Jurjević, Matija Magdalenić, Petar Zrinski i Krsto Frankopan

Književnost, započeta u šesnaestom stoljeću na kajkavskom narječju, imala je neposredne ili posredne veze s pojavom protestantizma, dok se u sedamnaestom stoljeću razvija samostalno i bez većih veza s vanjskim književnim ili kulturnim pojavama. Protestantizam se nije kod nas održao, pa je radi toga potreba čišćenja od protestantskih zabluda bila malena. Najveća se pažnja posvećuje kršćanskom odgoju naroda i usavršavanju svećenstva, oko čega osobito rade *isusovci*. Oni su nakon dolaska u Zagreb (god. 1606.) razvili vrlo živu djelatnost u svakom pogledu, a naročito u prosvjetno-odgojnom. Njihova gimnazija uživa vrlo lijep glas, a kasnije se od gimnazije odvaja Akademija nauka, koja je odredbom kralja Leopolda I. podignuta god. 1669. na čast sličnih isusovačkih akademija i sveučilišta. Osobitu pažnju posvećuju isusovci svečanim igrama i običnim predstavama, pa su na njihovoj gimnaziji — katkada se igralo i javno, na otvorenom — đaci izvodili vrlo velik broj kazališnih komada. Godinu dana nakon njihova dolaska đaci izvode jedan rodoljubivi komad, u kome pisac izriče pohvale raznim hrvatskim krajevima. Isusovački profesori stiču znanje po raznim vanjskim visokim školama, a i ostalo redovno i svjetovno svećenstvo brižno nastoji da svoju naobrazbu proširi i usavrši. U tu svrhu šalju darovitije mladiće po raznim visokim školama u inozemstvo. Plemićki sinovi počinju također posjećivati više škole. Opća se naobrazba diže u užoj Hrvatskoj, iako se još ne može govoriti o općoj narodnoj prosvjeti. Uz gimnaziju i akademiju razvili su svoj književni rad isusovci Nikola Krajačević, Juraj Habdelić i Baltazar Milovec. Od svjetovnih svećenika kroz to vrijeme radi barun Juraj Ratkaj.

NIKOLA KRAJAČEVIĆ, ispočetka vojnik, kasnije svjetovni svećenik, a napokon isusovac, rodio se g. 1582. u Sisku, a umro je u Zagrebu g. 1615. Njegova je prva knjiga izgubljena; vjerojatno je to bio molitvenik. Druga je knjiga također izgubljena, ali imamo njeno drugo prošireno izdanje: to su „M o l i t v e n e k n j i ž i c e" (Požun, 1640.). Osim te knjige izdao je „S v e t e e v a n g e l i o n e" (Grac, g. 1651.). Krajačićev je rad sav nabožnog značenja, i on nema uže veze s književnošću, ali je pokazao smisla za nabožnu pjesmu u duhovnim popijevkama, koje je on primetnuo svojim propovijedima i molitvama, da bi s njima istisnuo iz naroda svjetovne pučke popijevke, na koje žestoko udara.

JURAJ HABDELIĆ rodio se u Starim Čičama g. 1609., umro u Zagrebu g. 1678. On je, kao i Krajačević, ustao protiv narodne poezije. Da pomogne đacima kod učenja latinskoga jezika, izdao je kajkavsko-latinski rječnik („Dictionar ili reči slovenske s vekšega ukup sebrane, u red postavljene i diačkemi slahkotene", Grac, 1670.). Osim toga izdao je dvije knjige vjersko-nabožnih rasprava, u kojima je unio mnogo podataka i sudova o radašnjem hrvatskom javnom i privatnom životu. Između ostalog žestoko je napadao svjetovne svećenike, koji su učili na stranim školama. Prva njegova knjiga raspravlja o svetosti, pameti i razumu, o bogatstvu, o zdravlju, ljepoti, jakosti, o dobru i poštenu glasu, a sve obzirom na Bl. Djevicu Mariju. Knjiga ima naslov „Z e r c a l o M a r i j a n s k o" (Grac, 1662.). Druga njegova knjiga iz tog područja je „P e r v i o c a n a š e g a A d a m a g r e h" raspravlja tu o počecima zla i grijeha, a čitavu knjigu popunjuje primjedbama i primjerima.

Treći isusovački pisac iz XVII. stoljeća je BALTAZAR MILOVEC, Međimurac, koji je izdao u Beču jedan molitvenik, a osim toga priredio treće izdanje Krajačevićevih „Molitvenih knjižica".

JURAJ RATKAJ (1612. do 1666.) je neko vrijeme bio u isusovačkom redu, a istupivši iz njega postade svjetovni svećenik. Preveo je jedno pohvalno djelo o Ferdinandu II. „Kriposti Ferdinanda II., rimskoga cesara" (Beč, 1640.). Puno je važnije njegovo latinsko djelo o hrvatskoj povijesti, koje je uopće prvo hrvatsko povjesno djelo. („Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae", Beč, 1652.).

Pored isusovaca su među kajkavcima mnogo radili na školskom i prosvjetnom području *pavlini*, koji su već u šesnaestom stoljeću imali gimnaziju u Lepoglavi. Uz gimnaziju su kasnije podigli filozofski (g. 1656.) i bogoslovski (g. 1683.) fakultet s pravom podijeljivanja doktorskih časti. Od pavlina u sedamnaestom vijeku ističe se obilnim književnim radom IVAN BELOSTENEC (1595. do 1675.). On je izdao „B o g u m i l u š e s t p e s n i n a č a s t s v. P a v l a" (Grac, 1665.), zatim „P r e d i k e o s v. t i j e l u I s u s o v o m" (1672.). Napokon je izdao golemi rječnik „G a z o p h y l a c i u m" (Zagreb, 1740.), u kojemu se nalazi i latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski dio, sa rije-

čima iz sva tri naša narječja, koja je Belostenec dobro poznavao.

Od svjetovnjaka ističe se GABRIJEL JURJEVIĆ, pisac knjige „Listi heroov, to je veliki na glasu ljudi”. U toj knjizi iznosi znatne zgode i pobudne primjere iz života vladara, svetaca i papa. MATIJA MAGDALENIĆ, plemić iz Turopolja, napisao je zbirku vjerskonabožnih pjesama „Zvončec iliti premišljavanja zverhu četiri posljednjih stvari človeka”. (Grac, 1750.).

FRANO KRSTO FRANKOPAN

Vrlo je značajan književni rad PETRA ZRINSKOGA. Rodio se g. 1621. u Vrbovcu, učio je u Gracu kod isusovaca, zatim u Trnavi u školi za plemiće. Oženio se Katarinom Frankopan, a kad je poginuo njegov brat Nikola, stao je on na čelo pobune protiv austrijskog upravljanja i, domamljen u Beč, nasjede austrijskoj lukavosti, te je zajedno sa svojim šurom Franom Krstom Frankopanom smaknut u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja g. 1671. Njegov je brat NIKOLA ZRINSKI redovno živio u Čakovcu, tamo se družio s Madžarima i tako, iako se osjećao Hrvatom, počeo pjevati na madžarskom jeziku. Napisao je nekoliko lirskih pjesama i ep „Zrinijadu”, u kojoj je opisao slavna djela svoga pradjeda Nikole Šubića Zrinskoga. Ta svoja pjesnička djela izdao je pod naslovom „Adriai Tengernek Syrenaia”. (Beč, 1651.).

Petru se bratovljevo pjevanje svidjelo, pa ga prevede na hrvatski u dva navrata. Prvi put je preveo oko polo-

vicu „Zrinijade” potpuno vjerno, samo uz neke neznatnije dodatke protiv Nijemaca. Taj je prijevod napustio, pa je kasnije djelo slobodnije preveo u želji da krajišnicima dade djelo „iz vugarskoga na hrvacki naš jezik”. Djelo raskošno opremljeno izdade u Mlecima g. 1660. pod imenom „Adrianskoga mora Sirena”. U tom prijevodu, prilično nezgrapnom s jezične strane, prevodilac je miješao razna narječja, te je vrlo teško pravio stihove. Zrinski je nešto promijenio djelo svoga brata, a najveća je promjena u trajnom isticanju hrvatstva Nikole Šubića Zrinskoga.

I šura Petra Zrinskoga, FRANO KRSTO FRANKOPAN, koji je s njim zajedno bio pogubljen u Bečkom Novom Mjestu, bavio se književnošću. Frano Krsto Frankopan rođen je vjerojatno god. 1641. Škole je polazio kod isusovaca, a kasnije je nastavio svoju naobrazbu u Italiji. Oženio se Talijankom i uvelike zavolio talijansku prosvjetu i knjigu, tako da je kasnije u svojim pjesničkim radovima nastojao da oponaša suvremenu talijansku liriku. Osim talijanske bila mu je dobro poznata i suvremena francuska književnost. Nakon zatočenja u Beču on je u dokolici počeo pjevati, i tako je nastala zbirka njegovih pjesama „Gartlic (vrtić) za čas skratiti”. Osim toga preveo je i preradio slavno djelo francuskog pisca Moliera „George Dandina” (Žorž Dandena).

„Gartlic za čas skratiti” je niz ljubavnih pjesama, pomiješanih sa misaonim razmatranjima o svijetu i životu. Ljubavne su mu pjesme dobrim dijelom pustopašne, neuredne i neukusne, ali uz to ima i nekoliko pjesama, koje su lične, osjećajne, pune topline. Takve su i misaone pjesme, koje su otužne, jer je pjesnik usprkos svoje vesele ćudi osjećao težak položaj, u kome se nalazi. On se nastoji utješiti razmišljajući o poštenju, koje je sačuvao, o slobodi u prirodi itd. „George Dandin” je preveden na slovenski i priređen za domaće prilike. Ovo pjesnikovo poznavanje različitih narječja našega jezika i njegova vještina u slovenskom jeziku nijesu najpovoljnije djelovali na njegov jezik, koji je dobrim dijelom mješavina različitih narječja, štokavske ikavštine sa tvrdom kajkavštinom i čakavštinom. Ali izvjesnu okretnost i lagodnost njegovim stihovima daje oponašanje narodnog pjesništva. On je dapače i pobilježio šest narodnih (jačkih) pjesama.

Pavao Ritter-Vitezović

PAVAO RITTER-VITEZOVIĆ potječe starinom iz francuske pokrajine Elzasa, a bio je njemačkoga podrijetla. Njegovi su se stariji naselili u Senju, i tu su se Ritteri pohrvatili, tako da je Pavao Ritter u svojim hrvatskim djelima uzeo i hrvatsko ime. Vitezović je rođen u Senju g. 1652. Škole je učio u zagrebačkoj isusovačkoj gimnaziji, a kasnije je svoje znanje upotpunio putovanjima. Osobito se zadržao kod slovenskog povjesničara Valvazora, kod koga je izučio i bakrorezački zanat. God. 1681. postao je poslanik grada Senja u Požunu. Istu je čast obnašao na carskom dvoru u Beču. Kako se ni tu nije dugo smirio, postao je oficir, a iza toga ga je hrvatski sabor imenovao svojim izaslanikom u Beču. Kad je hrvatski sabor konačno preuzeo od isusovaca tiskaru i uredio je kao zemaljsku tiskaru, povjereno je vođenje njeno Vitezoviću. Za to vrijeme postaje službenim dvorskim povjesničarom. Nakon velikih moljakanja dvor mu je poklonio plemićko dobro Šćitarjevo kraj Zagreba g. 1708. Ali tada se podiže protiv njega plemstvo i sabor, pa ga silom zbaciše s imanja, koje mu je kralj darovao. On otiđe u Beč i tu je umro u bijedi g. 1713.

Najobilniji Vitezovićev rad na hrvatskom jeziku su njegovi kalendari, koje je izdavao kao upravitelj zemaljske tiskare. Izdao je nekoliko godišta kalendara. Napisao je zatim nekoliko prigodnih pjesama na hrvatskom jeziku; izdao god. 1703. „Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje", preradio kronike nekih pisaca, uz neke je svoje dodatke izdao djelo „Kronika aliti spomen vsega svieta vikov" (1696.), i napokon imamo jedan njegov pokušaj epske pjesme „Odiljenje Sigetsko".

Vitezović je pored hrvatskih izdavao i latinska djela, sve odreda povjesnička, s kojima je nastojao dokazati pravo Austrije na Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Zatim je opisao dva vijeka hrvatske prošlosti u stihovima i dr. (Evo naslova nekolikih njegovih glavnih djela: „Banologia sive de banatu Croatiae", „Plorantis Croatiae saeculo duo", „Bosna captiva" itd.)

Vitezović je veći dio svoga rada posvetio povijesti, ali nije išao za tim, da otkrije nepoznate stvari, već da otprije utvrđene činjenice skupi. U tome njegovu povijesnom radu uvijek ga je vodila rodoljubiva misao, kako bi se što jače osnažila Hrvatska prisajedinjenjem novih pokrajina i zemalja. On je hrvatsko ime proširio na sve pokrajine, u

kojima obitavaju slavenski narodi na jugu, tako da njega s pravom ubrajaju među Velikohrvate. I on doista među prvima sve južne Slavene strpava pod jedno ime, hrvatsko.

Njegovo djelovanje oko hrvatske knjige imalo je izrazitu prosvjetiteljsku težnju, pa je on među prvim prosvjetiteljima u našem narodu. Da bi se književnost što jače raširila, on traži, da se piše kod svih Hrvata jednim govorom, štokavskim, iako se rodio u čakavskom, a odgojio u kajkavskom kraju. Isto tako traži ujednostavljenje našega pravopisa, pa nastoji da pronađe za svaki glas znak, ali tu svoju misao nije do kraja proveo nigdje, osim u velikom hrvatsko-latinskom rječniku, koji je na nesreću ostao u rukopisu.

Njegova pjesnička sposobnost bila je malena i nije ni u kakvu odnosu sa njegovom golemom sposobnošću pravljenja stihova. Tako ni djelo „Odiljenje Sigetsko" nema nikakve umjetničke vrijednosti. Ali pored pomanjkanja književnog talenta Vitezović je važna kulturno-povijesna ličnost po svojim rodoljubivim i prosvjetiteljskim težnjama.

KNJIŽEVNOST XVIII STOLJEĆA

Teško stanje našeg naroda pod Turcima

U rujnu 1580. osnovaše Turci poslije osvojenja velikog dijela hrvatskih zemalja bosanski beglerbegat. Takvih je beglerbegata početkom sedamnaestog vijeka u turskoj državi bilo 22. Svi hrvatski krajevi, koje su Turci osvojili, a to su skoro čitava današnja Hrvatska i Slavonija i dobar dio Dalmacije, bijahu u bosanskom beglerbegatu. Crta od Otočca preko Slunja, Petrinje, Čazme do Virovitice bijaše crta, koja je tada dijelila Hrvatsku od turske države. Jedan uski komadićak primorske Dalmacije pripadao je Veneciji, a drugo je sve bilo pod Turcima. Na čelu svakom beglerbegatu bio je beglerbeg, zvan paša, koji je u isti mah bio upravnik i oficir. Čitava je uprava bila uređena na vojničku. Beglerbegat Bosna bio je razdijeljen na osam sandžakata, a svakome sandžakatu bio je na čelu sandžak: vojnički zapovjednik, više ratnik nego pametan i napredan upravitelj. Najveće zlo je bilo, da nije ni sandžak ni beglerbeg primao od države stalne plaće za svoju službu. Isto tako nije primao platu ni kadija, koji je vršio sudsku službu po koranu, već je primao, što mu se pružilo. Odatle je u Turskoj pravičnost dobrim dijelom bila nepoznata. Tko više dade, taj ima više prava. Naš narod je stvorio o tom poslovicu: „Tko te tuži ? Kadija. Tko te sudi ? Kadija." I oni, koji su se starali, da kadijine osude budu izvršene, u gradovima muselini, a u selima subaše — nijesu primali plaću, nego su i oni tražili mito.

Narod se kršćanski, raja, morao po svemu razlikovati od turskih gospodara. Nije smio nositi odijelo, kakvo nosi njegov gospodar; nije smio jahati na konju, nego na muli ili magarcu; zanatom se nije nitko od kršćana smio baviti izuzevši varošane. Osim zanatlija ostali su morali živjeti po selima, na spahilucima i obrađivati gospodarevo imanje. U ratu također nijesu smjeli sudjelovati, jer tobože kaurin nije dostojan da brani carstvo. Raja nema nikakvih prava, ali, ako pređe na islam, postaje jednakopravna sa svim ostalim podanicima turske države. To je bilo za mnoge kršćanske plemiće, osobito u Bosni, mamac, da pređu na muslimanstvo. I doista su neki prešli i postali su poturice gore od Turčina. Rušili su crkve i samostane, ubijali svećenike, osobito na početku. Kasnije je ova oštrina nešto popustila, ali ni izdaleka nije bilo kršćanima tako, da bi mogli iole slobodnije disati. Porezi su bili nemilosrdno ubirani. Svaka je obitelj morala plaćati po dimu dukat za cara i četiri aspre za sakupljača-haračliju, a osim toga još desetinu spahiji za plodinu. Haračlije su gulili narod i odnosili mnogo više, nego im je pripadalo. Takvo vladanje Turaka, pa neprekidni ratovi, trajno prelaženje vojske amo i tamo, neizvjesnost i bojazan za goli život, zatvaranje granica prema prosvjetljenijem zapadu dopriniješe, da je razvitak naše narodne prosvjete u krajevima, koje su Turci zapremili, zastao. A stara je riječ: tko ne napreduje, nazaduje. Pismenost je jedva postojala. Ono malo redovnika franjevaca bijahu jedini prosvjetitelji, ali i oni, jadnici i mukotrpnici, jedva dospješe, kako ih malo bijaše, na najpotrebnije duševne poslove. Ostali hrvatski krajevi, koji su se svršetkom sedamnaestoga i početkom osamnaestoga vijeka oslobodili turskoga gospodstva, bijahu u jadnim gospodarskim i prosvjetnim prilikama, pa je trebalo prije svega popraviti teško stanje, koje je nastalo pod turskim upravom. Slavonija i Srijem, osim Zemuna i Mitrovice, oslobodiše se mirom u Srijemskim Karlovcima godine 1699. Tim mirom je pripao Austriji i jedan dio Like; u Dalmaciji je Venecija proširila svoju vlast do crte Knin-Sinj-Vrgorac. Devetnaest godina poslije toga, nakon uspješnog rata protiv Turaka, Austrija je sklopila mir s Turcima (g. 1718.) u Požarevcu u Srbiji. U mirovnom ugovoru je Austriji predan Srijem, a Veneciji kotar Imotski, tako da su Hrvatska i Slavonija i Dalmacija oslobođeni turskoga gospodstva.

U Slavoniji i Dalmaciji književni se rad kretao nakon oslobođenja u smjeru prosvjetnom, prosvjetiteljskom: s jedne strane takve su težnje bile austrijskih vladara i takav je duh vladao u tadanjoj Evropi, a s druge strane prosvjetiteljska književnost je bila potrebna obzirom na veliku zapuštenost našega svijeta u tim dvjema pokrajinama.

Tako turska uprava nije bila tako dugoročna nad Slavonijom kao nad Bosnom, no ipak je ostavila teške tragove i mnogo zala. Najizrazitiji književnik osamnaestoga vijeka u Slavoniji M a t i j a A n t u n R e l j k o v i ć pjeva o utjecaju Turaka u Slavoniji u svome djelu „Satiru":

„Ej, Turčine, pogan nekrštena,
Nigdar stvar ta ne bi ti proštena!
Što učini ti od Slavonije,
Kojoj para prije nije bilo!"

Prosvjetiteljstvo i racionalizam

Novija filozofija (mudroslovlje) počinje s jedne strane s engleskim filozofom Francis Beknom (Baconom), a s druge strane s Francuzom Rene Dekarom (Descartes-om, 1596. do 1650.). Ovaj sumnjalo, koji je osnovao svoju filozofiju na zasadi: mislim, dakle postojim, — uvelike uzveliča čovječji razum (ratio). Po njemu čovjek, koji pravilno misli, koji ima pravi način mišljenja, može doći do najvećih i najispravnijih zaključaka. Zdrav razum je „najbolje podijeljena stvar na svijetu; razlika u mišljenju ne dolazi otud, što bi neki bili razumniji od drugih, nego otud, što vodimo naše mišljenje raznim putem i ne posmatramo iste stvari. Nije naime dovoljno imati zdrav razum: glavno je dobro ga primijeniti." Prema tome razum je skoro svemoćan, a vještina napretka stoji do toga, da nađemo pravilan način mišljenja.

Te misli u političkom pogledu najbolje razviše Englezi. Oni iznijeěe načelo, da je vrhovan narod, a ne kralj. U filozofiji vrlo utjecajni mislilac John Lok (Locke, 1632. do 1704.) u jednom svome djelu iznosi i ovu tvrdnju: „Općenito priznatih načela nema." Odatle nije dalek korak francuskim filozofima osamnaestoga vijeka, takozvanim enciklopedistima. *Enciklopedisti* su bili više igrači misli, nego pravi mislioci. Već kao Francuzi naviknuti su na laku riječ, na brzu misao, koja dođe i prođe, na uglađen način govora, na profinjene varnice i duhovitosti. Više im je bilo do toga, da pokažu okretnost, nego ispravnost. Ali njihovo roćenje protiv starog reda i poretka, nesavjesna osuda i onoga, što je zasluživalo osudu, i onoga, što je nije zasluživalo, imala je velike posljedice u misaonom razvoju Evrope i u političko-socijalnim uredbama Francuske i ostaloga svijeta. Enciklopedisti nijesu ostali kod svojih razgovora u odajama odličnih gospoda; oni su naprotiv upotrijebili sve sile, da svoje misli proturaju što više u narod, pa su na taj način doprinijeli mnogo velikoj francuskoj revoluciji.

Među enciklopedistima stoji na prvom mjestu, ne po dubini svojih misli, nego po djelatnosti i nesavjesnosti, zloglasni oholica Voltaire (Volter), Francois M. Arouet, koji je živio od g. 1694. do 1778. Bio je bistre glave, iako ne naročito duboke; okretan na peru, pogana jezika, prevrtljive i nestalne naravi, neizmjerno slavičan, tašt, podrugljiv, nesavjestan, nedosljedan, branič Božje opstojanosti i bezbožac, vjernik i nevjernik. Svojim golemim književnim radom na mnogim područjima mnogo je doprinio

širenju protucrkvenih i protuvjerskih misli. Mjesto objave Božje i u vjerskim stvarima po Volteru treba poslušati razum.

Latinski razum znači ratio (racio), pa se po toj latinskoj riječi oni mislioci i njihovi sljedbenici, koji su tvrdili, da sve možemo postići s razumom i da je on jedini mjera znanju i osjećanju, nazvaše racionalistima, a njihovu nauku zovemo *racionalizam*.

U Njemačkoj je racionalizam imao nešto drukčije oblike nego u Francuskoj, ali mu je najveća osobina, što je imao i praktičnu primjenu. Kako je razum i uzrok i jedino sredstvo saznanja, pa prema tome i ljudskog napretka, kod Nijemaca se traži svijesno, da i društvo i pojedinac upotrijebe sve svoje sile, da prosvijetle i pojedince i čitav narod. Začetnik tog prosvjetiteljstva (njemački Aufklärung) u filozofiji je bio Kristijan Wolf. Njegovo je mišljenje, da je najpotrebnije u filozofiji proučavanje sposobnosti razuma. I Wolf i njemačko prosvjetiteljstvo uopće traže slobodu misli, širenje prosvjete u najširim slojevima i čovjekoljublje. U ćudoređu traže ozbiljnost, iako ne strogost. Prosvjetiteljstvo se osobito istaklo u ustrajnom radu oko gospodarskog napretka. Pod uplivom prosvjetiteljstva uvedeno je savršenije obrađivanje polja, dotjerivanje zanata i trgovine, potpomaganje prirodnih nauka sa strane države. Prosvjetiteljstvo polaže posebnu brigu odgoju omladine, te traži od odgojitelja ljudskiji (humaniji) postupak prema đacima; gaji neslomivu volju i ljubav za napredak čovječanstva, goji vedro gledanje na život. Prosvjetitelji su naročito naglašivali, da se bore protiv vjerskih zabluda i netrpeljivosti. Tu je međutim prosvjetiteljstvo bilo slabe sreće, jer je i samo imalo mnogo zabluda i bilo netrpeljivo kao rijetko koji pokret u Evropi. Kao ni njegov preteča protestantizam nije ni prosvjetiteljstvo često puta imalo razumijevanja za umjetnička djela; umjetnost mu je redovno bila strana, naročito profinjenije vrsti, lirika i muzika (glazba). Uopće se prosvjetiteljstvo nerado kretalo u svijetu, koji nije očit. Radi toga je prosvjetiteljstvo bilo nesklono vjerama, a osobito katolicizmu. U prvim svojim počecima o narodnom duhu u književnosti ne će ni da čuje. Tuđ mu je uopće svaki vreliji osjećaj. Dobar dio književnosti u vrijeme racionalizma je nastojao da oponaša stare grčke i latinske pisce, ali je to oponašanje bilo krnje i radi toga ta se književnost zove *pseudoklasična književnost*.

Marija Terezija i Josip II.

Neki vladari u Njemačkoj i Austriji prihvatiše misli prosvjetitelja, u koliko se odnose na crkvu; na taj su način htjeli ojačati svoju vlast. Prihvatiše također misli prosvjetitelja obzirom na podizanja duhovne i materijalne kulture. Nije im samo išlo u tek slobodarstvo prosvjetiteljstva. Naprotiv vladari-prosvjetitelji pritegoše uzde i ondje, gdje je prije vladala (sloboda, a nerijetko i bezvlađe) kod plemstva.

U Austriji su pristali uz prosvjetiteljstvo Marija Terezija i njen sin Josip II. Marija Terezija vladala je od g. 1740. do g. 1780., te je bila uvjerena u svoju moć naročito nakon više manje sretnih ratova, pa je željela vladati samostalno i nasilno. Kad joj Madžari u saboru u Požunu g. 1751. uskratiše zatražene svote novaca, raspusti ona sabor, pa je do svoje smrti vladala apsolutistički. Poduzetna i nemirna duha, ona pristaje uz prosvjetitelje i nastoji da njihove misli oko širenja materijalne i duhovne kulture provede u život. Veliku je brigu posvetila materijalnom napretku svojih građana. Osniva gospodarska društva, brine se za bolje ovčarstvo, platnarstvo, staklarstvo; gradi ceste, probija kanale, osniva konzulate, koji imaju potpomagati trgovinu s drugim državama; a posebnu brigu posvećuje ratarstvu i unutrašnjoj trgovini. Brinula se i za škole. Mnogo joj je pomagao oko podizanja škola svećenik Ignac Felbiger. Uopće je voljela društvo književnika, učenjaka i umjetnika.

Josip II., sin Marije Terezije, imao je loše osebine svoje majke u povećanoj mjeri. Htio je od različitih austrijskih naroda stvoriti jedan jedinstveni njemački narod; a u različitim državnim cjelinama htio je da vlada jedinstveni ustav i zakonodavstvo. Beč treba da bude jedino središte državno, iz kojega će se izdavati i najmanje zapovijedi. Neprestano se žurio, pa je izdao oko šest tisuća zakona i naredbi za vrijeme od deset godina svoga vladanja. Rijetko se koja vlada na svijetu može podičiti takvom „marljivošću". Prije nego bi koja naredba stupila na snagu, on bi je poništio drugom oprečnom naredbom. Bio je tvrdo uvjeren, da vladar mora biti potpuni gospodar svojih podanika, da vodi brigu o njihovim najmanjim stvarima i da se trajno stara za njihov napredak, naročito gospodarski. Bio je poklonik Voltera kao i njegov susjed pruski kralj Fridrih II., te je u mnogočemu htio da provede Volterove misli u svome carstvu. Tako je naročito bacio svoje oko na crkvu. Crkva je naime bila još jedina sila, koja je predstavljala dosta snage, da se odupre njegovim zanešenjačkim i neumjerenim težnjama. Prve godine svoga vladanja u Austriji zabranjuje biskupima primanje papinih pisama i odredaba bez znanja i odobrenja carske kancelarije. Biskupi ne smiju slati poslanice puku bez znanja i odobrenja svjetovne vlasti. Nosioci tih njegovih težnja u Hrvaskoj, posebno u Vojničkoj krajini, bili su poluobrazovani oficiri. Oni su rasadnici carevih misli, oni osnivaju slobodnozidarske lože, vrše policijsku carevu službu, optužuju pojedine civilne osobe i stavljaju svoj nos svakuda i onamo, gdje bi svetost kućnoga praga morala biti nepovrediva.

Josip II. je osobito krivim okom gledao samostance. Godine 1782. ukida sve samostane, koji se ne bave njegom bolesnika ili odgojem djece. Tim je njegovim činom nestalo i zaslužnog pavlinskog samostana u Lepoglavi. U svome bjesnilu i u skladu s prosvjetiteljskim mislima o umjetnosti naredio je, da se iz crkava izbace uresi, ukinu procesije i proštenja. Zabranio je, da se mrtvaci zakapaju u drvenim ljesovima, jer da se na taj način badava troši mnogo drveta. Mrtvace je potrebno samo zamotati u lanenu krpu: to će pomagati domaću industriju lana. Prosvjetni rad Josipa II. bio je dakle nasilan, bez oslona na razvitak; zato i nije uhvatio dubljeg korijenja ni kod nas, ni kod ostalih austrijskih naroda.

Matija Antun Reljković

Pod utjecajem prosvjetitelja bio je odgojen MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ, rođen g. 1732. u Svinjaru (danas se zove Davor) u Slavoniji. Otac mu je bio satnik, pa je i sina dao u vojsku. Reljkovića je naučio čitati i pisati franjevac O. M. Pavunović iz cerničkog samostana. Kako mu otac nije znao čitati, zaposlio je sina u svojoj satniji, a sa šesnaest godina je Reljković stupio u vojsku (1748.). Godine 1756. je započeo sedmogodišnji rat, u kojemu je ratovao i Reljković te je godine 1759. bio ranjen i zarobljen kod Vratslave. Kao zarobljenik živio je u Frankfurtu na Odri, i tu je pored ostaloga naučio francuski, što mu nije bilo teško, jer je tada kod Nijemaca bilo u običaju, da uče i čitaju francuski. Tu u Frankfurtu je vjerojatno pročitao knjigu Michaela Moscheroscha, njemačkog pisca (1601. do 1669.); ta je knjiga po običaju ondašnjeg vremena imala jako dug naslov, a početak glasi: „Visiones de don Quevedo". Moscherosch nije tu knjigu napisao bez ugledanja; njegova je knjiga, kako tvrdi povjesničar njemačke književnosti Artur Šike (Chuquet) slobodni prijevod sa španjolskoga.

U toj knjizi Moscherosch predbacuje učenim i neučenim svojim sunarodnjacima, što se previše povode za Francuzima. Kaže, da bi čovjek prema vladanju i govoru rekao, da je srce tadašnjeg Nijemca sa $^5/_8$ francusko, s $^1/_8$ španjolsko, $^1/_8$ talijansko, a tek s jednom osminom njemačko. To je za Moscheroscha izdajstvo i sramota. Koja, pita on, životinja mijenja svoj glas i svoju narav zato, da se dopane drugoj životinji? Moscherosch nije naročito trpio vojnike. U jednoj viziji svoga djela on oštro kori oficire i kaže, da oni ratuju samo radi svoje vlastite koristi, a ni na što drugo ne misle, nego na ljubakanje i gubljenje vremena.

MATIJA A. RELJKOVIĆ

Moscherschovo djelo je potaklo Reljkovića, da napiše i sam slično djelo, u kojemu je prekorio svoj „slavonski" narod, što je prihvatio tuđe običaje, „skule", i to turske. U njemu je dalje ožigosao poroke, koje prieče, da naš narod bude na onoj visini, na kojoj su ostali narodi, osobito njemački, kojega je on prosvjetu promatrao za vrijeme svoga zarobljeništva. Dakako, oficir Reljković nije se poveo za šibanjem vojničkog staleža; on naprotiv preko svoga satira savjetuje Slavoncima:

„Zato svoga oficira slidi,
Koji svašta bolje neg ti vidi."

Tako je nastao „S a t i r iliti d i v l j i č o v i k. (Drezden, 1762.). U „Pridgovoru k drugom izdanju", koje je izdao u Osijeku g. 1779., kaže pisac: „Od hiljadu i pet stotina knjižica ne osta meni u dvi godine ni jedna, kojom bi jednu imati želećega prijatelja poslužiti mogao." Prema tome vanjski je uspjeh knjige, osobito za ono vrijeme, bio golem. Do danas je izašlo oko deset izdanja „Satira", pa je prema tome jedna od najviše štampanih knjiga hrvatskih.

Reljković je i sam bio svjedok teških posljedica turskoga gospodstva.

Kako su Turci nečisto živjeli, nerijetko se kod njih pojavljivala kuga: tako baš u kraju, u kojemu je Reljković odgajan, god. 1738. i 1739. vladala je velika kuga. God. 1739. okužena je cijela Slavonija osim nekoliko sela oko Našica. Kugu su prenijeli turski trgovci iz Bosne. Spomenuti franjevac Pavunović piše o toj nevolji zagrebačkom biskupu Branjugi 19. prosinca 1738. Biskupov desetnik Nikola Šimuničević javlja, da je u roku od dva mjeseca g. 1739. u Požegi umrlo 858 ljudi: „Jedna je vulica prazna ostala, da neima više nego sedam žena."

Teško stanje i način života našega čovjeka u Slavoniji i prosvjetiteljske misli odrediše smjer „Satiru". Reljković ustaje protiv turskih skula:

„Po tri skule svagdi ostaviše
I u svakom selu namistiše,
Prva skula naziva se prelo,
Druga divan iliti posilo,
Treća kolo, gdi se uče igrat
I svakake lakrdije pivat."

On je bio dakle uvjeren, da je sijelo, kolo i divan „turska skula" i radi toga nastoji da ih uništi. U drugom dijelu „Satira", što ga je nadodao drugom izdanju, daje poučne napomene, kako treba živjeti, kako treba zvati liječnika, praviti kuće i sl.: sve je to priječilo, da djelo bude književno-umjetničko, iako je svakako pretjerano, da Reljković nije imao baš nikakvih pjesničkih sklonosti. Mišljenje onog vremena i njegova želja, da pomogne narodu, zapretale su onaj mali pjesnički darak u njemu i propustili u knjigu samo zabrinutog narodnog učitelja i prosvjetitelja.

Druga književna djela M. A. Reljkovića imala su praktičnu svrhu: „N o v a s l a v o n s k a i n i m a č k a g r a m a t i k a" (Zagreb, 1767.); preveo je „E z o p o v e f a b u l e z a s l a v o n s k u u s k u l u h o d e ć u d j e c u" (Osijek, 1804.); „F a b u l e p o l i t i č n e i m o r a l s k e P i l p a j, indianskoga filozofa, iliti vladanje velikije i malih iz francuskoga na slavonski iliti ilirski jezik prenešene po Matiji Antunu Reljkoviću, slavne slavonske brodske pisačke regimente oberlajtantu" (1667.); „N e k j e s v a š t a i l i s a b r a n j e p a m e t n i h r i č i i d i l a" (Osijek, 1795.); „P r a v a i p o m l j i v o i s p i s a n a o v č a r n i c a" (Osijek, 1776.); „P o s t a n a k n a r a v n e p r a v i c e i d u ž n o s t i l j u d s k i h i z n j e i z v i r a j u ć i h" (Osijek, 1794.). Po samim naslovima može se opaziti, da su sve ove knjige, osim gramatike, prevedene ili prerađene, te su služile ili pouci naroda ili školske djece.

Svađanje oko „Satira“ — Antun Kanižlić

U dobar čas napisa A. M. Reljković „Satira". Nastadoše svađe oko njega. Jedni su za nj, drugi protiv, ali ta je svađa uvelike doprinijela buđenju ljudi i zanimanju za književno i prosvjetno djelovanje. Na „Satir" navali prvi franjevac i profesor teologije i filozofije u Đakovu O. ĐURO RAPIĆ (1714. do 1777.). Rapić je izdao djelo: „Satir ili divlji čovik u nauku kršćanskom ubavistit, uputit i pokrstiti". O. Rapić nije sklon prosvjetiteljskom radu, jer je bio upućen u pozadinu prosvjetiteljskoga pokreta. Osim toga Reljkovićevo udaranje na narodne običaje nije mu bilo po ćudi. I njegovo je djelo naišlo na velik prijem: prvo izdanje je izašlo četiri godine nakon pojave „Satira" god. 1765. u Osijeku, a odmah naredne godine u Pešti izađe drugo izdanje. I g. 1767. izađe jedan napadaj na Reljkovića od drugoga nekoga pisca pod imenom „Tamburaš slavonski", ali nam se nažalost nije sačuvao. Toj dvojici je odgovorio Reljković u drugom izdanju „Satira" prigovarajući Rapiću, da je pun „sam sebe misleći, da sve zna"; pisca Tamburaša naziva Nesmirom Kudilovićem i na nj se previše ne osvrće.

Reljkoviću pritekoše u pomoć brojni pisci. Ličanin svećenik VID DOŠEN napisa pjesmu „Jeka planine" (Zagreb, 1767.), u kojoj brani Reljkovića od napadaja „Slavonskog Tamburaša". Hrvatski povjesničar Krčelić ustaje protiv Rapića u jednom svome latinskom djelu. No najžešće ustade protiv Reljkovićevih kudilaca ADAM TADIJA BLAGOJEVIĆ u pjesmi „Pjesnik putnik" (Beč, 1771.). U tom djelu Blagojević napada Rapića i svećenike i redovnike uopće, slavi Josipa II. kao mudra vladara i veliča njegova nastojanja. Uopće je Blagojević bio pravi učenik prosvjetiteljstva: on prevodi Coyerovo djelo „Khinki nikoji" (Beč, 1771.), zatim „Ružičke Antuna Predika" (Beč, 1773.).

Josip II. je oduševio još jednog našeg svećenika, JOSU KRMPOTIĆA, koji je napisao pjesmu „Katarine i Jose II. put u Krim" (Beč, 1788.). Za nagradu bio je imenovan dvorskim kapelanom.

Ti svađalački spisi nemaju naročite književne vrijednosti i njihovo značenje je tek kulturno-povijesno. Pravdanja oko prosvjetiteljstva izazvaše jedno novo književno djelo, koje u onim prilikama, visoko odskače iznad svih spomenutih spisa. To je knjiga ANTUNA IVANOŠIĆA „Svemogući neba i zemlje Stvoritelj"

(Zagreb, 1788.), u kojoj pjeva o stvaranju svijeta i ljudi te o pobuni protiv Boga, koji u svojoj velikoj ljubavi obećaje čovjeku spas i nakon tjeranja iz zemaljskoga raja. Protiv prosvjetitelja ustao je i fra JOSIP STOJANOVIĆ u pjesmi „Tužba duše i tila osuđena" (Budim, 1794.) i u knjizi „Uspomena općinskoga suda" (Budim, 1795.).

Najviše književnih odlika od svih djela slavonskih pisaca imaju djela isusovca ANTUNA KANIŽLIĆA (1699. do 1777.) Požežanina. Kanižlić je bio ozbiljan pisac, dobar poznavalac čistoga narodnoga govora, pa je nastojao, da mu djela budu jezično i stilski dotjerana, što su doista i bila. On je napisao jedno vrlo uspjelo pjesničko djelo: „Sveta Rožalija panormitanska divica, nakićena i ispivana" (Beč, 1780.). U djelu opisuje put od grijeha do pokore i svetosti nakićeno, s mnogo vrlo lijepih mjesta. Važan je Kanižlićev pučko-nabožni rad. On je napisao nekoliko velikih nabožnih pučkih spisa, koji su postigli lijep uspjeh: „Obilato mliko duhovno" (1759.), „Utočište blaženoj divici Mariji" (1759.) i najvažnije svoje nabožno pučko djelo „Bogoljubnost molitvena" (1766.), koje je steklo veliku popularnost.* Bavio se i bogoslovskom znanošću, te je iz te struke napisao najveće bogoslovsko djelo na našem jeziku uopće „Kamen pravi smutnje velike" (1780.), u kojemu raspravlja o uzrocima i začetnicima raskola između istočne i zapadne Crkve. Kanižlić je vrlo dobro poznavao našu staru dubrovačku književnost, pa se u načinu pisanja za njom i povodio.

Matija Petar Katančić

Izvan ovog kruga razvijao je svoj veliki književni rad MATIJA PETAR KATANČIĆ, franjevac (1750. do 1825.). Srednju školu je učio u Pečuhu, Budimu, Baji i Segedinu, a filozofiju u Budimu i u Osijeku. Godine 1776. postao je franjevac svećenik. Radi njegova odličnog poznavanja starinarstva (arheologije) imenovan je g. 1795. profesorom te struke na peštanskom sveučilištu. Umro je g. 1825. u Budimu u franjevačkom samostanu. Iz različitih Katanči-

* Kanižlićeva „Bogoljubnost molitvena" izašla je u posljednjem izdanju g. 1893. u nakladi Društva sv. Jeronima te je narod i danas još kupuje i upotrebljava.

ćevih spisa možemo vidjeti, kako je bilo golemo znanje ovog redovnika: bavio se poviješću, arheologijom, numizmatikom (naukom o starim novcima), filologijom (jezikoslovljem), a usput i od zabave bavio se pjesništvom pišući pjesme i raspredajući u naučnim raspravama o pjesništvu. Najveći i najopsežniji dio njegovih radova opsežu mnogobrojna latinska djela iz raznih područja ljudskog znanja.

Tako je objavio štampom ova latinska djela: „Dissertatio de collumna milliaria ad Essekum reperta", Osijek 1781.; „In veterem Croatorum patriam indagatio philologica," Zagreb, 1790; „Specime philologiae et geographiae Pannoniorum", Zagreb, 1795; „De poesi illyrica libellus ad leges aestheticae exactus", rukopis; „Tentamen publicum ex numismatica veteri", Pešta, 1797; „Elementa numismatica", 1799; „De Istro eiusque adcolis commentatio", Budim, 1798; „Orbis antiquus ex tabula itineraria Theodosii imperatoris", dvije knjige, Budim, 1824, 1825; „Istri adcolarum Illyrix geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, et commentariis illustrata", dvije knjige, Budim, 1826, 1827; „Prolusio in literaturam aevi medii", rukopis, napisan 1820.

Od zgode do zgode Katančić se bavio i hrvatskom književnošću. Najvažnije mu je djelo na našem jeziku svakako prijevod cjelokupnog Svetog Pisma, koje je izašlo god. 1831. Kako je bio dobar znalac stare latinske književnosti, nastojao je u pjesništvu da oponaša Latince. Tako je na njihov način napisao i izdao knjižicu „P o s k o č n i c a P a n a i T h a l i j e n a C r n o m b r d u" (Osijek, 1788.). Pisao je prigodnice na hrvatskom, latinskom i madžarskom jeziku, a naročito je takve pjesme pisao, kad je ozloglašeni ban Balassa morao bježati pred bijesom zagrebačkoga građanstva. Godine 1794. izdao je u Zagrebu zbirku pjesama s latinskim naslovom „Fructus auctumales", u kojoj ima latinskih i hrvatskih pjesama skoro podjednako. U hrvatskim pjesmama opaža se velik utjecaj dubrovačkih pjesnika, čak i na jezik, a isto tako ima vidnih tragova narodne pjesme. Osim tih čisto književnih radova, skupio je velik rječnik latinskog i hrvatskog jezika (bosanskog narječja), ali ta knjiga nije dosada štampana.

Dok su ostali književnici iz Slavonije u ovo doba, osim Kanižlića, u prvom redu pisci, na koje utječu suvremeni događaji, pa nastoje da u svojim djelima prošire misli suvremene, ili da ih suzbiju, ili se s druge strane ograničuju skoro isključivo na vjersku pouku, dotle je Katančić u prvom redu naučenjak, nada sve arheolog, koji dobiva i u kasnijem naučnom svijetu priznanje. Njegov strogo književni rad nije od naročite književne vrijednosti, ali je zanimljiv zato,

što je on jedini od svih slavonskih pisaca uveo latinski način pjevanja oponašajući uvelike i stare Dubrovčane, koje je dobro poznavao, pa je na taj način bio veza naše književnosti iz južnih strana sa književnošću istoka i zapada.

Dubrovački književnici u XVIII. stoljeću

U osamnaestom je stoljeću književni rad na narodnom jeziku u Dubrovniku vrlo čedan i po opsegu i po vrijednosti.

Iznad svih dubrovačkih književnika toga vremena ističe se vrijednošću svojih književnih djela i svojim rodoljubivim osjećanjima IGNJAT ĐORĐIĆ. (1675. do 1737.). Đorđić je bio ispočetka isusovac, a zatim benediktovac. Pisao je lirske pjesme od kojih je neke, jer ih je smatrao poganim, poništio. Međutim i po ovome, što je ostalo („P j e s n i r a z l i k e"), možemo vidjeti, kako je Đorđić bio odličan lirik, koji je i po načinu obradbe i po uzimanju pjesničkog predmeta imao vrlo profinjen ukus. Pored tih lirskih pjesama Đorđić je napisao i izdao tri djela, koja su od velike važnosti u našoj književnoj povijesti: „R a z l i k e p j e s n i d u h o v n e i d j e l o i s p r a v n e" (1728.), „S a l t i j e r s l o v i n s k i" (1729.) i napokon „U z d a s i M a n d a l j e n e p o k o r n i c e". Sva ta tri djela odaju pjesnika jačeg književnog talenta i dotjeranog ukusa. U neplodno doba XVIII. stoljeća Đorđić i po svome talentu i po istinskim vrednotama svojih pjesničkih djela, u kojima ima mnogo iskrenog ličnog osjećanja, i po težnji, da se naučna djela pišu hrvatski (sam je napisao „Ž i v o t p r i s v e t o g B e n e d i k t a"), zauzimlje vidno i najodličnije mjesto u našoj književnosti toga stoljeća.

Književni rad na latinskom jeziku, koji je sve više preotimao maha nad narodnim jezikom, u književnosti cvate. Tako Benedikt Staj (Stay) raspravlja o filozofskim pitanjima u latinskim stihovima. RAJMONDO KUNIĆ (1719. do 1794.) prevodi na latinski Homerovu Ilijadu. Njegove su latinske pjesme izdane u Dubrovniku g. 1827. I BRNO ZAMANJA (1735. do 1820.) prevodi Homerovu Odiseju; osim toga s grčkoga na latinski neka Teokritova djela, a sam je napisao oveću latinsku pjesmu „Echo".

Uz te književnike svećenike ističe se dubrovački plemić JUNIJE RESTI, koji je po svojoj naobrazbi i poznavanju svjetske prosvjete prvak među suvremenim dubrovačkim književnicima. Njegove latinske pjesme „Carmina" („Karmina") izašle su u Padovi g. 1816.

ĐURO FERIĆ-GVOZDENICA (1739. do 1820.), svećenik, preradio je na latinskom jeziku psalme. Izdao je jedno latinsko djelo o narodnom životu i običajima, koje je sam kasnije preveo na hrvatski.

Njegove latinske poslanice Nijemcu Mülleru i Splićaninu Bajamontiju raspravljaju o narodnoj poeziji, i u njima je donio i prijevode nekih narodnih pjesama na latinskom, ali su ti prijevodi netočni. On je pisao, za razliku od ostalih latinskih pjesnika u Dubrovniku, i hrvatski. Tako je izdao prijevod „Fedra Augustova odslužnika pričice Esopove u pjesni slovinske prenesene" (Dubrovnik, 1813.), a spjevao je također i jednu pjesmu o borbama Turaka i Rusa.

Dubrovačka književnost je doživjela svoj zlatni vijek u sedamnaestom stoljeću. Iza toga naglo opada, da svrši s ulizivačkim pohvalama francuskoj i austrijskoj upravi. Prvi, a možda i najvažniji razlog opadanju književnog rada na narodnom jeziku u Dubrovniku bilo je odnarođivanje domaće inteligencije. Talijanski i latinski jezik poćeše zauzimati vidno mjesto u javnom životu. Radi sve slabijega gospodarskoga stanja Dubrovačke republike nadareniji i bistriji domaći sinovi sele u strani svijet, kao na pr. slavni isusovac Bošković, učenjak svjetskoga glasa. Zatim treba istaći, da je i po svojim težnjama starija dubrovačka književnost u glavnom bila napisana za vlastelu i od vlastele i u vrijeme, kad su zavladale svijetom demokratske misli i težnje, dubrovački pisci ne uspješe pronaći pravac za svoje književno djelovanje, osim Marka Bruerovića, a taj nije Dubrovčanin, nego stranac, Francuz.

Velik dio književnog rada ima više manje prigodno značenje. Prijatelji prijateljima šalju poslanice, raspravljaju u stihovima stvari iz običnog života, ili s druge strane neizmjerno hvale pojedine vladare pjevajući za njihove imendane ili rođendane pjesme pohvalnice. I u to vrijeme prevode s grčkoga na latinski ili talijanski, s hrvatskoga na latinski ili obrnuto. Sa latinskog na hrvatski prevodio je dosta ĐURO HIĐA. Između tolikih hvališa uništitelja dubrovačke slobode, Francuza, Hiđa se odlikuje svojom muškom smjelošću: on naime ustaje protiv Francuza u pjesmi „Pjesam Minčeti". U to vrijeme prigodničarstva i prevođenja nastojali su neki dopuniti i Gundulićev „Osman". Tako je između ostalih pokušao Marin Zlatarić da ispjeva četrnaesto i petnaesto pjevanje Osmana. Na polju književne nauke i jezikoslovlja treba zabilježiti rad rođenoga Talijana Franje Appendinija, koji

je napisao pregled dubrovačke književnosti („Notizie istorico-critiche", Dubrovnik, 1802.), zatim pisce rječnika franjevca Joakima Stullia i isusovca Ardelia della Bellu.

U ovoj književno neplodnoj dobi ističe se svojim radom MARKO BRUEROVIĆ, porijeklom Francuz iz Liona. Nakon nauka u Marseilleu došao je u Dubrovnik i tu je pored talijanskog i latinskog naučio izvrsno hrvatski jezik i na njemu je napisao najveći i najznatniji dio svoga književnog rada. Bio je francuski konsul u Dubrovniku i Travniku, a svršio je svoju službu u Tripolisu, gdje je umro god. 1825. U Dubrovniku je drugovao s ljudima od knjige, s njima izmjenjivao pjesničke poslanice i raspravljao o javnim prilikama. Osebujnost i prirodnost našega narodnog života njega je tako osvojila, da je on, iako Francuz, zazirao od francuskog raskalašenog života i prigrlio naš priprosti i prirodni život. Ljuti se na suvremenike u Dubrovniku, koji nastoje prihvatiti francuski duh, a napuštaju svoju hrvatsku drevnost:

„S Pivnice jer svako do glasovitog Pregata
slavne bi se lako hrvatske odreko starine."

I on je poput ostalih svojih suvremenika prevodio sa grčkog i latinskog, ali je mnogo važniji njegov originalni hrvatski književni rad. On je nastojao da obnovi dubrovačke maskerate, da im dade suvremeni značaj i dotjeraniji, narodskiji jezik. Napisao je tri maskerate: „Čupe", „Spravjenice" i „Zvjezdoznanci"; osim toga napisao je jednu komediju „Vjera nenadana".

Bruerović piše dobrim narodnim desetercom, dotjeranim za umjetnu poeziju. Pojava Marka Bruerovića je značajna, jer se on i po svojim narodnim mislima i po dubokom osjećanju, koje je gajio prema svojoj novoj domovini, izdiže nad svoju okolinu, pa obilježuje prvog svijesnog romantika u našoj književnosti.

Fra Filip Grabovac

Značajno mjesto zauzimlje u našoj prosvjetnoj i književnoj povijesti dalmatinski franjevac FRA FILIP GRABOVAC (1697. do 1749.). Rodio se u Podosoju kod Vrlike. Godine 1718. ušao je u franjevački red. Godine 1729. bio je imenovan od mletačke vlade kapelanom hrvatskih konjanika (compagnia de Croatti a cavallo). Ovu je službu obavljao kroz osamnaest godina. Za vrijeme svoga kapelovanja vršio je često ulogu bolničara liječeći i pomažući vojnicima, koji bi oboljeli od zaraznih bolesti. Tako je i on izgubio zdravlje, koje nikada nije mogao više postići. Iako

je dulje vremena izbivao iz domovine, on je uvijek zadržao veze sa svojim rodnim krajem. Godine 1747. izdade svoju knjigu „C v i t r a z g o v o r a n a r o d a i j e z i k a i l i r i č k o g a l i t i r v a c k o g a". Odmah nakon izlaska ove knjige počeše protiv njega stizati prijave, jer da se u knjizi tobože „ranjava vjernost jedne junačke krajine u Dalmaciji" — sinjske — i da Grabovac zlobno izvrgava ruglu službene predstavnike Prevedre Republike (Mletaka). Prijavu su učinili Grabovčevi protivnici iz Sinja, i on je bio uhapšen 26. studenoga 1747. u Veroni, stavljen u okove i odveden u Mletke u tamnicu. Nakon suđenja bacili su ga u tamnicu, gdje je izmučen umro u veljači g. 1749.

Grabovca su osudili u prvom redu radi toga, što je tobože počinio veleizdaju, a veleizdajnički su bili između ostaloga i ovi stihovi:

„Da b' Arvati skladni bili
Ne b' ovako žalost pili,
Rekoh, da bi sklad imali,
Svim bi svitom ti vladali.

Kad kralj hoće da kog sarve,
Tad Arvate meće parve,
A dobitak kad se dili,
Tad pitaju: gdi ste bili ?"

U toj knjizi Grabovac je gradivo strpao bez velika reda miješajući pouku i pripovijedanje o suvremenim događajima sa ćudorednim poukama i pričama općenite naravi. Ali i pored tog raznolikoga gradiva u knjizi je na više mjesta izbila Grabovčeva ličnost, njegovo duboko narodno osjećanje i uvjerenje. Iako je trajno živio u Italiji, on je svejedno ostao svijestan Hrvat, koji žali nad starom slavom Hrvata i, koliko je moguće u onim prilikama, govori im o njihovim neprijateljima. Značajno je, da je kod Grabovca ime Hrvat (Arvat) jednako imenu Ilir ili Slovinac, a još je značajnije, da on upotrebljava ime Hrvat, kad piše narodnim jezikom, a kad štogod napiše na talijanskom, onda upotrebljava ime Ilir, koje su tadašnji Talijani upotrebljavali za naš narod.

Kad se uzme u obzir zaostalo stanje našega naroda u Dalmaciji u to vrijeme i političko mrtvilo, koje je nadošlo kao posljedica mletačkoga gospodstva, rad i žrtva fra Filipa Grabovca odskaču i čine, da je *on među prvima narodnim buditeljima*; daju mu svijetlo ime u hrvatskoj političkoj povijesti i u povijesti našeg narodnog razvoja.

Istina, njegove misli nijesu prodrle u šire narodne slojeve, jer je mletačka vlast spalila sve komade „Cvita" (do nas su doprla samo četiri primjerka, koliko je dosada poznato), ali svejedno po svojoj narodnoj svijesti i po svojim plemenitim težnjama, da uputi narod u njegovu prošlost i da mu podigne svijest, fra Filip Grabovac pripada izabranom broju narodnih prosvjetnih radnika.

Fra Andrija Kačić-Miošić

Nijedan hrvatski književnik sve do današnjih vremena nije ušao u volju našega puka kao FRA ANDRIJA KAČIĆ-MIOŠIĆ, franjevac iz Zaostroga u Makarskom primorju. Fra Andrija je pripadao staroj seljačkoj, plemenitoj obitelji, koja je živjela već u vrijeme narodnih vladara. Rodio se godine 1704. i na krstu je dobio ime Antun. Učio je škole u Zaostrogu, a više franjevačke nauke je primio u tadanjem središnjem franjevačkom učilištu u Budimu. U franjevački red je stupio g. 1720., dakle dosta mlad. Nakon završetka svojih nauka predavao je kao profesor na franjevačkom mudroslovnom učilištu u Zaostrogu, bio kratko vrijeme župničkim zamjenikom u Opuzenu u Neretvi, zatim profesor bogoslovije deset godina u Šibeniku, iza toga gvardijan samostana Sumartina na otoku Braču, a naposljetku je živio u zaostroškom samostanu, gdje je neko vrijeme bio gvardijan. Po nekim piscima čini se, da je bio i apostolski poslanik te da je tom zgodom posjetio Bosnu i proučio tamošnje prilike i na taj način upotpunio svoje bilješke o narodnim plemićkim obiteljima i o bojevima između našega naroda i Turaka.

FRA ANDRIJA KAČIĆ-MIOŠIĆ

Kačić je napisao jedno djelo na latinskom jeziku, koje se bavi mudroslovnim pitanjima, ali je puno važniji njegov književni rad na hrvatskom jeziku. Taj mu je rad raznio ime po čitavom slavenskom Jugu. Kačić je napisao u prvom redu knjigu „R a z g o v o r u g o d n i n a r o d a s l o v i n s k o g a" (Mleci, 1756.) i „K o r a b l j i c u" (Mleci, 1760.). „Korabljica" je kratak i pregledan opis događaja od početka svijeta do Kačićeva vremena, ali narodna povijest se tek spominje. Događaje našega naroda iznio je opširnije u svojem djelu „R a z g o v o r u g o d n i", u kojemu opisuje na temelju nekolikih izvora povijest južnih Slavena od najstarijih vremena do najnovijega vremena u stihu i u prozi.

Kačić nastoji da u svome opisivanju bude što je moguće više blizak povijesnoj istini. Radi toga skoro uvijek nastoji svoje tvrdnje potvrditi mišljenjem ili dokazima koga pojesničara. Uopće je u to vrijeme vladala velika ljubav za ispitivanjem prošlih vremena, naročito slavnih zgoda, ubrojivši među te zgode u prvom redu ratne dogodovštine, pa se za tim općim duhom povukao i fra Andrija iz više razloga, ali u prvom redu radi toga, da svome narodu, koji je još uvijek živio od borbe i za borbu, dokaže, kako je imao slavnih junaka u svojoj prošlosti, koji su turske glave odsijecali, glave odsijecali, ali i bojak bojevali. S druge strane i on je kao i mnogi njegovi suvremenici želio da dokaže za se i za ostale uglednije obitelji našega naroda, kako su slavnoga podrijetla. To junačko raspoloženje, koje uostalom gospodari i u golemoj većini našeg narodnog pjesništva, možemo razumjeti, kad se sjetimo, da je Dalmacija potpuno oslobođena od turskoga jarma u mladosti fra Andrije Kačića i da su se na granici trajno vodili ili ozbiljniji okršaji ili čarkanja s jedne i s druge strane. Osim toga u narodu je tada, kako se po svemu čini, upravo cvala narodna pjesma, i to skoro isključivo junačka, osobito u Dalmaciji, pa je i to djelovalo, da fra Andrija opisujući prošlost nastoji u prvom redu iznijeti junačke zgode i događaje. On nasljeduje narodnu pjesmu. Od nje uzimlje i viteški duh i stih deseterac, samo ga nešto dotjeruje svrstavajući četiri stiha zajedno.

Kao i Grabovac tako i Kačić upotrebljava hrvatsko, slovinsko, srpsko i bugarsko ime, ali on za razliku od Grabovca imenom Slovinac označuje sve Slavene na jugu. Imenom Hrvat označivao je ono, što i sada uglavnom razumijevamo pod tim imenom, ali nerijetko i za sam pojam hrvatstva upotrebljava slovinsko ime. Usprkos njegova širokoga rodoljublja nailazimo kod Kačića na mnogo mjesta, kako hvali „privedroga dužda od Mletaka", „svijetloga cesara" itd. Bez sumnje je tačno mišljenje, da je Kačić ovako pisao iz nužde: cenzura je bila vrlo stroga, nije propuštala nijednu stvar, koja bi mogla i najmanje duhove pobuniti protiv Mletačke republike. Osim toga treba svakako držati na pameti, da je Kačić znao za sudbinu svoga subrata fra Filipa Grabovca, pa je radi toga nastojao da izbjegne svaku i najmanju sumnju u svoju odanost prema tadašnjoj mletačkoj vlasti.

Kačićev „R a z g o v o r u g o d n i" je postao doista razgovor ugodni našega naroda. Nema knjige, koja bi postigla toliko ljubavi kod najširih narodnih slojeva kao njegov „Razgovor". Prije rata je u Dalmaciji svaka malo bolje stojeća kuća imala svoj „Kačićev libar". A početkom našeg ilirskog pokreta Kačić je vršio veliku ulogu u čitavom našem narodu, kod priprostih kao i kod učenih. Toj raširenosti Kačićeve knjige treba zahvaliti, da je ime Slovinac bilo u neko vrijeme rašireno u svim krajevima našega naroda. Raširenosti je doprinijela pored ostaloga i ona prostosrdačna, franjevačka jednostavnost, kojom Kačić riše slavne događaje iz prošlosti slovinskoga naroda, i ona njegova dobrodušna predanost, kojom hvali svaki, pa i sitniji događaj, koji je imao bilo kakvo značenje u našoj prošlosti. Iako je Kačić bio daleko po svojim nazorima od prosvjetiteljstva, on je po svojim težnjama (sam ističe, da je napisao svoje djelo za siromašne čobane i seljake) prosvjetitelj, koji istina nije išao za tim, da u svojoj knjizi dade potrebne upute u svim područjima, koja imaju značenje za široke narodne slojeve, ali je zato nastojao da temeljito prikaže „čobanima i težacima" njihovu prošlost i da na temelju te prošlosti izgradi kod njih jaku narodnu svijest i ponos, da su oni od starih vremena proslavljeni junaci i borci.

Bošnjaci i kajkavci u XVIII stoljeću

Fra Stjepan Marković, fra Filip Laštrić, fra Tomo Babić, Lovro Sitović, Hilarijon Gašparoti, Ivan Krištolovec, Sušnik, Jambrešić, Juraj Mulih, Krčelić

Književni rad u Bosni u osamnaestom stoljeću nije tako obilan kao u sedamnaestom vijeku, ali su ipak dvije knjige, koje su napisane u osamnaestom stoljeću, postale jako obljubljene, te i sada ima krajeva, koji se njima služe. To je ponajprije knjiga FRA STJEPANA MARKOVCA „I s p o v i d k r s t j a n s k a" (Mleci, 1701.). Narod je tu knjigu prozvao po imenu njena pisca „Stjepanušom" ili „Stipenjačom". Markovac je izdao i jednu knjigu propovijedi „F a l a o d s v e t i" (Mleci, 1708.). Uz Markovca se ističe svojim književno-znanstvenim radom FRA FILIP LAŠTRIĆ (1700. do 1783.), koji je napisao na latinskom jeziku povijest svoje redovničke provincije, a na hrvatskom jeziku je napisao četiri knjige propovijedi. FRA TOMO BABIĆ, rodom iz Velike kraj Skradina, napisao je knjigu ćudoredne pouke „C v i t r a z l i k a m i r i s a d u h o v n o g a" (Mleci, 1726.). I ta je knjiga poput Markovčeve postala vrlo raširena i obljubljena. Narod ju je prozvao „Babušom". Hercegovac FRA LOVRO SITOVIĆ Ljubušak, rođeni musliman, prešavši na katolicizam uđe u franjevački red. U Makarskoj je spjevao „P i s m u o d p a k l a"

bez naročite književne vrijednosti, ali sa značajnom svrhom. On je želio, da pomoću svoga spjeva potisne narodne pjesme.

Življi je književni rad u osamnaestom stoljeću među kajkavcima. Pavlin HILARION GAŠPAROTI, rođeni Samoborac (1714. do 1762.), izdao je životopise svetaca „Cvet sveteh ali živlenje i čini svecev” u četiri knjige. Pavlin IVAN KRIŠTOVOLEC izdao je i napisao dvije hrvatske knjige „Od Nasledovanja Kristuševoga” od Tome Kempenca i „Život svete Marte Magdalene”. Krištovolec je napisao i nekoliko knjiga na latinskom jeziku, u kojima je opisao povijest svoga reda. Kao pavlinski povjesničari istakli su se NIKOLA BENGER i JOSIP BEDEKOVIĆ, koji je napisao latinsko djelo o rodnome mjestu sv. Jeronima („Natale solum S. Hieronymi”, 1752.), u kojemu dokazuje, da se sv. Jeronim rodio u Štrigovi u Međimurju. Isusovci SUŠNIK i JAMBREŠIĆ napisali su veliki rječnik latinskih riječi istumačenih hrvatski, njemački i madžarski. JURAJ MULIH, također isusovac, napisao je velik broj molitvenih knjižica i propovijedi; za nj je značajno, da je pisao i štokavštinom. IVAN MULIH je izdao dvije sveske propovijedi „Prodečtva kratka”. JOSIP MIKOCI napisao je nekoliko latinskih povjesnih djela, od kojih su neka značajnija za hrvatsku kulturnu prošlost. Isto tako na latinskom jeziku je pisao povijesna djela isusovac ANDRIJA BLAŠKOVIĆ, dok je KAZIMIR BEDEKOVIĆ pisao bogoslovska djela na latinskom jeziku; zatim je također na latinskom jeziku napisao dvije drame i povijest hrvatskog zavoda u Beču.

Svjetovni svećenik ANTUN BALTAZAR KRČELIĆ bio je svestrano naobražen. Bio je dobro upućen u filozofiju, teologiju i pravo. Kao poznavalac prava ustao je u jednoj svojoj latinski napisanoj pravnoj knjizi protiv velikih plemićkih posjeda i povlastica. U zajednici s isusovcem Nikolom Laurenčićem napisao je „Kroniku aliti spomenek vsega sveta vekov” (Zagreb, 1762.). Osim toga napisao je na hrvatskom jeziku „Življenje blaženoga Gazottia zagrebečkoga biškupa” (Zagreb, 1747.). Uz to je napisao tri djela na latinskom jeziku („Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis 1767, ad posteritatis notitiam”; „De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares” i jedan latinski prikaz slavonske književnosti).

KNJIŽEVNOST XIX-XX STOLJEĆA

Uvod

Austrijska je monarhija nastala radi povijesne nužde. Podunavski narodi nijesu bili dovoljno jaki, da se sami odrvu snažnoj turskoj sili, pa su se zato ujedinili oko Habzburgovaca. Međutim baš u vrijeme stvaranja habzburgovske države prodiru i nove misli, koje će preobraziti stanje u političkoj Evropi. Srednjevjekovno političko i društveno uređenje države (feudalni sistem), po kojemu je društvo bilo podijeljeno na dva suprotna staleža — gospodare zemljišta (vlastela) i njihove podložnike (kmetovi) — sve više je ustupalo novom društvenom uređenju, po kojemu je vršio jaču ulogu onaj, koji je imao više novaca (kapitalizam). Uz tu pojavu je usko spojen *nacionalizam.* Nacionalizam je pored ostalog težnja za samostalnim državnim životom, za svojim određenim zemljištem, a čvrst je oslon nacionalizmu zajednička prošlost, zajednička svijest pripadnosti i po mogućnosti zajednica jezika i vjere. U zapadnoj Evropi nacionalizam je ranijeg podrijetla nego u Austriji. U zapadnoj Evropi su naime narodi stvorili svoje nacionalne države već u petnaestom i šesnaestom stoljeću, dok se u Austriji zahtjevi za narodnim državama javljaju kasnije i to uglavnom kao otpor protiv njemačke prevlasti, a u Hrvatskoj i kao otpor protiv madžarske bahatosti. Narodna misao se izgrađuje dakle u znaku borbe, koja je trajala sve do propasti Austro-Ugarske; a ona je propala tada, kad su njeni narodi došli do uvjerenja, da mogu živjeti samostalnim narodnim životom. Jačanje i osvješćivanje austrijskih naroda trajalo je kroz čitavo devetnaesto stoljeće; tako je dugo vremena trebalo, da se okupe sve porazbacane narodne snage i da dođe do zajedničkog osjećanja! Pritisak vlasti i izopačivanje narodnih prvaka — to je bilo moćno habzburško sredstvo.

Austrijski narodi u većini počinju razvijati svoj nacionalizam i ispoljavati svoje nacionalne težnje pod dojmom francuske revolucije od g. 1789. Misli vodilje francuskih revolucionaraca prodiru pomalo i među hrvatsko društvo, najprije slabo, a kasnije sve jače, dok se nijesu pojavile kao zahtjev za samostalnim životom. Kako je kod nas društveni život bio slabo razvijen, a podjela narodnih poslova

nije bila provedena, to je kod nas književnik u isti mah i narodni buditelj i borac za narodnu slobodu i nezavisnost. On je, osobito u prvoj polovini XIX. stoljeća više politik nego čisti književnik i književnost upotrebljava za političke svrhe. Tako je dobrim dijelom i u devetnaestom stoljeću sačuvana tradicija naših književnika, da su oni prije svega vođe svoga naroda, njegovi učitelji i odgojitelji, budioci njegove svijesti i stvaraoci političke organizacije. Tu su svoju ulogu književnici sačuvali do najnovijeg vremena. U novije vrijeme mjesto književnika i prosvjetnih radnika zauzeše odvjetnici i političari po zanimanju.

Na naše javne radnike oko tridesetih godina prošloga vijeka utjecala je pored francuske revolucije nauka njemačkih filozofa ondašnjeg vremena. U prvom redu filozof Herder, koji je u svojoj knjizi „Misli k filozofiji povijesti čovječanstva" („Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit") raspredao o slavnoj budućnosti Slavena, koja će nastupiti, kad se Slaveni „probude od sna i... oslobode ropskih veriga". Osim njemačkog utjecaja bio je vrlo jak utjecaj čeških, slovačkih, poljskih i ruskih književnika i učenjaka, posebno jezikoslovaca. Svećenik Dobrovski je na temelju jezika podijelio Slavene na nekoliko skupina, pa je među Ilire ubrojio sve južne Slavene, koji govore štokavskim narječjem. Vidan je utjecaj, iako je Hrvate nebratski skoro zanijekao, imao i Šafarik, koji je u svojoj povijesti slavenskih književnosti (na njemačkom jeziku) iznio povijesne i statističke podatke o napretku i prosvjetnom radu pojedinih slavenskih naroda. Uz Šafarika je pristajao tek jedan mali dio Hrvata, dok su drugi, kao Ante Starčević, osuđivali njegovo postupanje prema hrvatskom imenu i narodu. Naprotiv čudak i osobenjak Fran Kurelac tvrdi u jednom pismu: „Mi svi Hrvati in corpore (in korpore — u cjelini) dostojni nismo, da mu samo petu obližemo." No najveći je utjecaj na naše književnike i javne radnike bez sumnje imao slovački pjesnik JAN KOLLAR. On je sa svojim djelom „Slavy dcera" razradio i opjevao misao o prosvjetnom ujedinjenju svih Slavena i o njihovim srdačnim zajedničkim odnosima. Treba istaći, da je i ruski politički upliv bio vrlo živ, naročito radi toga, što je u Rusiji uspjelo da slomi snagu Napoleonovu, a to joj je podiglo ugled u Evropi, osobito kod slavenskih naroda.

Svi ti utjecaji probudiše naše društvo; javlja se ispočetka slabija, a kasnije sve jača volja za duhovno i političko podizanje i jačanje hrvatskog naroda.

Počeci pokreta za političko duhovno i kulturno osvješćivanje i ujedinjenje naroda opažaju se svršetkom osamnaestoga stoljeća. Godine 1796. izdao je Karlovčanin JOSIP ŠIPUŠ knjigu „Temelj žitne trgovine", u kojoj žali, da kod nas nema jedinstvenog književnog jezika. Biskup Vrhovac kasnije razašilje poslanicu na svećenstvo, u kojoj preporučuje svećenstvu, da kupi narodne poslovice i riječi, jer naš jezik ima „u riječima čistoću i krasotu". Godine 1815. izdaje ANTUN MIHANOVIĆ spis „Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnem jeziku", u kojemu se zalaže za hrvatski jezik i bori se protiv latinskoga. Ovi mali znakovi spremanja za probuđivanje i duhovno ujedinjenje naroda nastavit će se živo i smišljeno nakon godine 1835.

Ilirsko i apsolutističko doba

Dugotrajne borbe s Turcima, pokidanost na toliko uprava, neuređeni odnosi između plemstva i seljaštva, nestašica hrvatskoga građanstva — sve je to, uz neke druge razloge, u osamnaestom stoljeću oslabilo hrvatsku otpornu snagu, iako bi bilo krivo tvrditi, da je oslabilo hrvatsku narodnu svijest. Hrvatska je svijest bila jaka, ali nije bilo narodne organizacije, preko koje bi Hrvati mogli uspješno voditi nezavisnu hrvatsku narodnu politiku. Kruti način vladanja Josipa II., koji je htio od podunavsko-balkanskih naroda stvoriti Nijemce, preplaši Hrvate. U takvim su prilikama odgovorni hrvatski političari smatrali, da je potrebno doći u što uži dodir s Madžarima, ne bi li se lakše odrvali Habzburgovcima, pa se na neodređeno vrijeme odriču god. 1790. vrhovništva i predaju ga u madžarske ruke. Nasilničko je naime vladanje Josipa II. ogorčilo mnoge Hrvate i otuđilo ih od Habzburgovaca. Hrvatski velikaš Ignjat Magdalenić izjavljuje, da je neustavno vladanje Josipa II. prekinulo veze i prisege, koje su Hrvate vezale uz dinastiju. Sve to više se javljaju kod inteligencije pristaše Francuza i političkih misli, koje su zastupali francuski revolucionarci. Godine 1796. u jednom izvješću bečkom ministarstvu javlja Antun Rafaj iz Zagreba, da se mnogi Zagrepčani raduju pobjedi Francuza nad Austrijom, a izrično spominje kanonika Vukasovića.

Međutim zaključak hrvatskog sabora o pripuštanju hrvatske suverenosti Madžarima, iako je bilo rečeno, da će

to stanje trajati samo izvjesno vrijeme, naišao je na žestoke proteste u hrvatskoj javnosti. Književnik, svećenik TITO BREZOVAČKI, pisac između ostaloga dviju odličnih komedija — „Diogeneš" i „Grabancijaš dijak" — napisao je protiv zaključka hrvatskog sabora jednu latinsku pjesmu, u kojoj se nalaze u prijevodu i ovi stihovi:

Kakav vas obuze bijes, o građani, kakva li ludost,
Da taj tegotni jaram na vratove mećete sami?
Slobodna kraljevstva mi smo, a tko se stidi hrvatstva,
Neka se Hunima divljim pokorava i nek im služi.

Ako savez želiš, Hrvate, želi ga takva,
Države sreću i posle u svojim rukam da držiš,
Da ti ne bi drugi, zaželiš li promjenu kakvu,
Priječio možda ono izvesti, što te je volja.

Taj zaključak hrvatskog sabora, iako u stvari nikada nije potpuno proveden, imao je za posljedicu sve češće i odrješitije zahtijevanje Madžara, da Hrvati prime njihov jezik kao službeni jezik i da se u hrvatskim školama uvede madžarski kao obvezatni predmet. On je dakle bio temelj, na kome su Madžari polako htjeli izgraditi jedan jedinstveni politički narod od Karpata do Jadranskoga mora.

U želji, da odnosi s Madžarima budu što bolji, zaključuje hrvatski sabor god. 1791., da se madžarski jezik uvodi u hrvatske škole kao neobvezatan predmet. Međutim taj zaključak nije bio proveden, a i ukoliko je bio proveden, nije postigao skoro nikakva uspjeha, jer Hrvatima nije išao u tek „milozvučni" madžarski jezik.

Madžari preko svojih županijskih skupština i preko svoga sabora neumorno traže, da Hrvati uče madžarski. Na ta navaljivanja Madžara odgovara hrvatski protonotar Josip Kušević, da će Hrvati sve učiniti da nauče madžarski; godinu dana iza izjave Kuševićeve zaključuje hrvatski sabor g. 1827., da đaci u svim hrvatskim školama moraju učiti madžarski. Čini se, da ni zaključci hrvatskoga sabora, ni izjava protonotara Josipa Kuševića nijesu imali uspjeha, jer eno g. 1830., one godine, kad se po čitavoj Evropi pojavila revolucija, zaključuje 15. svibnja zagrebačka županija, da učitelji, koji znaju madžarski, moraju odmah početi učiti djecu madžarski jezik, što znači, da prije nijesu poučavali po odredbi sabora. Da bi uspjeh u madžarskom jeziku bio što bolji, određuje županijska skupština, da se madžarski uči u gimnazijama svaki dan. Osim toga skupština određuje, da se ne smije postaviti nijedan profesor, koji ne pozna madžarski. Slično zaključuje i varaždinska županija, koja izjavljuje, da Hrvati gore jednakom željom kao i Madžari, da nauče madžarski.

Početkom kolovoza 1830. daje sabor upute (instrukcije) svojim poslanicima za zajednički ugarsko-hrvatski sabor Vjekoslavu Bužanu, Stjepanu Ožegoviću i Nikoli Zdenčaju, u kojima stoji: „Staleži su i redovi uvjereni o potrebi, da

PAVAO STOOS

se u ovim krajevima širi madžarski jezik, i to zato, da se Hrvatska i Slavonija uzmognu što čvršćom vezom povezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom."

Ali to postupanje službenih predstavnika hrvatskog života, županija i hrvatskog sabora, i sve to veći zahtjevi Madžara izazvaše otpor među svijesnim Hrvatima. Kod koga jače nego kod svećenstva, koje je i prije i sada najnarodnije osjećalo? Kao i protiv zaključka sabora god. 1790.,

tako i sada ustaje na odbranu narodne misli svećenik. Početkom g. 1831. napisao je mladi svećenik zagrebačke biskupije PAVAO STOOS pjesmu „Kip domovine", koja je očit prosvjed protiv zaključka županija i hrvatskoga sabora, a u isti mah tužaljka nad mrtvilom, koje je bilo zahvatilo hrvatsko plemstvo, dok seljaštvo kao narodnopolitički čimbenik nije tada još uopće dolazilo u obzir.

Stoos pjeva o svršetku stare i početku nove godine: ne znamo, da li nam nova godina nosi sreću ili nam

„takvu porodi tugu,
v kojoj živlienje bu nam predugo."

Sadašnjost je svakako jadna; takva je da „srce od plača ne mrem zdržati." U ponoćnom vihoru, u mraku, bez svjetlosti, kad dunavski som prijeti savskim ribicama (Som vre z mustači gizdavo miže), pojavi se kip Domovine, jadan, bez krune na glavi, bez zlatnog „lanceka na vratu", baršun ne pokriva tijelo domovine, na prstima nema dragog kamenja.

„Z slamicum kitu nosi povitu,
A glavu z črnum pečum pokritu."

Takva Domovina želi probuditi svoje sinove, ali nigdje glasa „nit je gde živo stvorenje." Kad nije bilo živih, pođe do mrtvih, koji su za Domovinu „pustili... čez prsa letet strelicu". Tu jadikuje nad svojim sinovima; plače, jer

„narode druge svetlost opstira,
a mene črna senca potpira:
Drugem vre sunce svetli po noći,
Mu tmicu v danu tipat je moći;
Narod se drugi sebi raduje,
A z menom sinko moj se sramuje;
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote ter drugi narod postati."

Tako Domovina jadikuje, ali uto se pojavi iz groba njen sin; on joj govori, da pođe u Zagreb i da se izjada rodoljubu Kuševiću, jer će joj on pomoći.

Ova je Stoosova pjesma pored iskrenog i zagrijanog jadikovanja nad teškim našim tadašnjim prilikama imala za svrhu, da istakne odvažni i rodoljubivi pokušaj protonotara Kuševića. Zato i upućuje na nj Stoos Domovinu. Stoosov prosvjed nije bio osamljen. Mladi teolozi u sjemeništu su promatrali pokrete kod ostalih naroda, pa su htjeli tekovine nacionalizma, probuđene narodne svijesti, zajedničkog osjećanja i zajedničkog nastupa prenijeti među Hrvate. Bogoslov KUNDEK nasljeduje djelo Stoosovo. On (1832. g.) izdaje pjesmu „Riječ jezika narodnoga", u kojoj navješćuje dolazak mlade generacije, koja će podići „v stareh, kaj bilo vgaslivo".

Od tih misli nije dalek put do ilirskoga pokreta, koji je postavio trajne temelje modernoga hrvatskoga nacionalizma.

Dvije godine prije toga, godine 1830., izdade mladi Krapinjanin LJUDEVIT GAJ nacrt hrvatskog pravopisa „Kratka osnova hrvatsko-slavonskog pravopisanja" (Budim, 1830.), u kome zagovara misao, da svi Hrvati prihvate jedan pravopis, koji bi se priklonio češkome. Iste te godine 1832. kao znak, da se u tadanjim omladinskim i građanskim krugovima živo raspravljalo o političkim događajima i o sudbini hrvatskoga naroda, izlazi jedna neobično vješto sastavljena knjižica na latinskom jeziku od IVANA DERKOSA pod naslovom „Genius patriae super dormientibus filiis suis", u kojemu pisac raspravlja općenito o domoljublju; stavlja na čelo svoje rasprave izreku jednog mudraca „O, domovino, spasi jezik" (O, Patria, salve linguam). Dokazuje, da Hrvatima i po prirodnom pravu i po državnim zakonima pripada pravo da se služe domaćim jezikom. Da jezik bude sposoban za školu i upravu, Derkos preporučuje, da se pristupi njegovu proučavanju i usavršavanju. Usavršivanju domaćega jezika mnogo doprinosi opća naobrazba, koja je kod nas niska. („Kod nas leže u krevetima, koje su pred vjekovima načinili pradjedovi"). On traži, da književni jezik bude spoj naših različitih narječja i među ostalim kliče: „Probudi se, dakle, domovino, i nemoj više snivati nezreli san, koji ti od svih strana Evrope zadaje krvave rane."

LJUDEVIT GAJ

Utjecaj te knjižice na hrvatsku inteligenciju bio je velik. Ali ta plodna godina donese još nekoliko ugodnih iznenađenja. Za poslanike na hrvatsko-ugarskom saboru, koji se te godine sastao, napisao je grof JANKO DRAŠKOVIĆ jednu raspravicu, u kojoj je poticao hrvatske poslanike

da odlučno ustaju za prava hrvatskog naroda, naročito da se opru madžarskom jeziku. Ta je raspravica imala naslov „D i s e r t a c i j a a l i t i r a z g o v o r, d a r o v a n g o s p o d i p o k l i s a r o m z a k o n s k i m" (Karlovac, 1832.). Da upozori vanjski svijet na važnost hrvatskog pitanja, on je tu knjižicu preveo na njemački jezik (Izdao ju je na njemačkom jeziku god. 1834.). Jačanju hrvatske narodne svijesti pomoglo je i imenovanje baruna Franje Vlašića za hrvatskoga bana. Vlašić, iako Madžar, kad je postao ban, pomagao je hrvatske težnje. Ban Vlašić imenova za potkapetana hrvatskoga kraljevstva generala Jurja Rukavinu, koji je na izboru i imenovanju zahvalio na hrvatskom jeziku, što je, kolikogod se to nama sada činilo čudnovato, za ondašnje prilike bio velik narodni uspjeh, jer se do tada u hrvatskom saboru govorilo isključivo latinski. Bana je pozdravio između ostalih i Ljudevit Gaj s jednom pjesmom, u kojoj su se nalazili stihovi: „Još Hrvatska nij' propala". Da omalovaži madžarski jezik, štampao je jednu pjesmu podrugušu (satiru) na latinskom jeziku. U toj se pjesmi pjesnik Đuro Rohony ruga madžarskom jeziku i kaže, da je vrlo siromašan te da je za mnoge pojmove morao uzeti riječi iz slavenskih jezika.

Oduševljen tim pojavama šalje Ljudevit Gaj te godine molbu na vladu, da mu dopusti izdavanje novina. Vlast mu odgovori g. 1833., da smije izdavati književni list, ali ne politički. Kad je Gaj vidio, da sa zemaljskom vladom ne će izaći na kraj, obrati se ravno na kralja. Kralj mu dopusti izdavanje i političkog lista, ali što odugovlačenje rješenja molbe, što Gajeve pripreme oko lista učine, da novine izađoše tek početkom g. 1835. kao „N o v i n e h o r v a t s k e" i književni prilog tim novinama „D a n i c a h o r v a t s k a, s l a v o n s k a i d a l m a t i n s k a."

„Novine horvatske" i „Danica" zapališe slamčicu, iz koje ubrzo nastade jak požar. Oduševiše mlitavce, probudiše pospance, a kod hrvatskog svećenstva i omladine stvoriše čvrstu volju za podizanjem narodne svijesti i kulture. Ovo gibanje ograničilo se ispočetka samo na Zagreb i one krajeve, koji su se okupljali oko Zagreba već otprije. Ali kako je čitava prošlost hrvatskog naroda bila ispunjena sa svijetlim primjerima bratske ljubavi prema najbližim sunarodnjacima Slovencima i Srbima, začetnici ovog narodnog gibanja proširiše svoj rad i na Slovence i Srbe. Oni su htjeli ujediniti u jedno kolo sve južne Slavene, ako ne politički, ali svakako kulturno. U želji, da sve južne Slavene obuhvate s jednim imenom, prozvaše ih Ilirima. To je ime bilo poznato i rašireno

kod učenije ruke, a navlastito kod stranaca, i tim su imenom označivali sve južne Slavene. Uzeli su ilirsko ime prema imenu naroda, koji je stanovao u našim krajevima prije našeg doseljenja, uvjereni, da su svi južni Slaveni nasljednici tih Ilira i da smo ovdje od pradavnih vremena. To ime Ilir počeli su stranci upotrebljavati kao oznaku za Južne Slavene dosta rano. Tako već u četrnaestom stoljeću imamo slučaj, da jedan pisac zove Hrvate Ilirima. Kasnije se to često ponavljalo i kod stranih, a pomalo i kod naših pisaca. Početkom devetnaestoga stoljeća to je ime bilo općenito poznato među našom inteligencijom.* Napoleon je stvorio od nekojih naših zemalja kraljevinu Iliriju; u školskim knjigama i rječnicima upotrebljavalo se za naš narod ime Ilira. Godine 1818. moli karlovčanin Šporer dopuštenje, da smije izdavati „Oglasnik Ilirski". U Gracu je osnovao 1827. Ilirski klub, u kome se okupljaju mladići iz naših strana. Poput tih mladića u Gracu okupljaju se naši đaci i u Beču u društvu „Danica"; u Zagrebu također postoji lijep broj inteligencije, koja se okuplja i koja je g. 1832. prihvatila objeručke misli i nastojanja Ljudevita Gaja. Još je jedno središte bilo važno za naše narodno preporođenje. To je Budim. Tu je između ostalih učio i Gaj. On se tu upoznao sa slovačkim pjesnikom Janom Kollarom, koji je pjevao o slozi i ljubavi svih Slavena. Na Gaja je djelovao, da poradi što više za narodnu stvar. Gaj se upoznao i s jednim drugim Slovakom, Šafarikom, koji je dokazivao, da su Slaveni starosjedioci u današnjim svojim zemljama, a prije njega je dokazivao Čeh Dobrovski, da su Iliri svi Srbi i Hrvati, koji govore štokavskim narječjem. Kako je tada uopće bio velik utjecaj Čeha na naše ljude, Gaj je prihvatio to ime za sve Južne Slavene i tako je početkom g. 1836. prekrstio svoje novine u „I l i r s k e n a r o d n e n o v i n e", a „Danicu" u „D a n i c u I l i r s k u". U isti mah je napustio stari pravopis i kajkavštinu, a uveo novi pravopis i štokavštinu. Tako je u srcu naše kajkavštine, u Zagrebu, bez ikakva pritiska uvođenjem štokavštine u „Ilirske novine" istisnuta kajkavština iz književnosti, a svi su Hrvati dobili jedinstveni književni jezik i jedinstveni pravopis. Narodno je središte jezično pobijedilo okrajak. Otada se kajkavština

* U već spomenutom rječniku Andrije Jambrešića čitamo, da je Ilirija ovo: „Ilirijanska zemlja, država ili veliko slovensko carstvo ili kraljevstvo, koje on sebi već (više) kraljevstvah, kakti (kao što je) Horvatsko, Dalmatinsko, Bosansko, Bogarsko, Serblinsko, sadašnje Slovensko itd. sadržava."

javlja u književnosti tek prigodno i to vrlo rijetko. Prihvaćanjem štokavštine Zagreb postaje duhovno središte svih Hrvata.

Događaji su se razvijali ubrzano, narodni duh i otpor postajao je svaki dan sve jači. Uz ilirski pokret pristadoše odmah bogoslovi u zagrebačkom sjemeništu; oni osnovaše svoje književno društvo „Zbor duhovne mladeži" (god. 1836.). Isto je tako pristala uz ilirski pokret i ostala omladina i jedan dio plemstva, dok je građanstvo ispočetka ostalo većim dijelom nehajno za narodni pokret. Građanstvo je naime u to vrijeme bilo većim dijelom njemačko. Tek jedan dio građanstva, ono, koje je nastavalo u Novoj vesi i koje je bilo u bližem dodiru sa svećenstvom, pristade uz narodni pokret.

Da mu posao oko izdavanja novina uspije što bolje, Gaj je zamolio dopuštenje, da smije osnovati vlastitu tiskaru. Vlada mu dade dopuštenje, i on otvori svoju tiskaru g. 1837. S osnutkom tiskare Gaj pomišlja na što jači izdavački posao i na okupljanje književnika oko tiskare, odnosno oko društva, koje bi se imalo osnovati u uskoj vezi s tiskarom.

Misao otpora i ujedinjivanja naroda pod ilirskim imenom nađe velike pomagače u čitaonicama, koje su rodoljubi počeli osnivati. Godine 1838. osnovana je prva narodna čitaonica u Varaždinu pod nazivom „Prijatelji našeg narodnog slovstva"; nešto kasnije osnovana je narodna čitaonica u Karlovcu pod imenom „Ilirsko čitanja društvo", a u kolovozu iste godine osnovana je zagrebačka Ilirska čitaonica, koja je za kratko vrijeme postala duhovnom maticom svih ostalih čitaonica. Ilirska čitaonica u Zagrebu je bila za neko vrijeme središte čitavog rada narodnog. U njoj se rodoljubi sastaju, u njoj vijećaju, šta bi trebalo raditi, u njenom okrilju se pojavljuje misao osnivanja i organizacije Gospodarskoga društva (osnovano g. 1841.), dalje misao osnutka Matice Ilirske (osnovana g. 1842.), osnivanja narodnoga kazališta i izvođenja hrvatskih kazališnih komada. Rad na buđenju narodne svijesti bio je potican i pjesmom i kazališnim komadima i — plesovima. Tako je velik na pr. zanos u narodnim redovima proizvelo prikazivanje drame Ivana Kukuljevića „J u r a n i S o f i j a" u Sisku godine 1839. Naredne godine je drama „Juran i Sofija", u kojoj se veliča jedinstvo i sloga svih Ilira, prikazivana u Zagrebu, gdje su je prikazivali srpski glumci iz Novoga Sada. Uspjeh je bio golem i narodnjaci su bili puni oduševljenja. To poticanje narodnog rada i oduševljenja pomoću kazališta osobito se

istaklo prigodom prikazivanja prve hrvatske opere „L j u b a v i z l o b a", (godine 1845.), koju je uglazbio Lisinski. Tu su operu izveli kazališni dobrovoljci, koje je okupljao Dimitrije Demeter. Uspjeh te opere je bio izvanredan, a protivnici ilirskog imena i ilirske sloge pogođeni tim uspjehom pozvaše iz Ugarske slavnoga glasovirača Liszta, najvećega glasovirskog umjetnika cijeloga svijeta, da na taj način pokažu, šta Madžari mogu. Madžari i njihovi pristaše među Hrvatima nijesu stali prekrštenih ruku, kad su vidjeli, kako se u Hrvatskoj sve jače širi misao okupljanja narodnih snaga svih južnih Slavena. Madžarski sabor g. 1839. ponovno zaključuje, da se u Hrvatskoj uvede madžarski jezik kao službeni; kralj nije potvrdio taj zaključak, a nato hrvatski sabor zaključuje god. 1840., da se hrvatski jezik uvede u gimnazije. Za vrijeme zasjedanja ugarskoga sabora počeše se okupljati pristaše što tješnje veze s Ugrima, pa osnuju u Zagrebu g. 1839. svoj Kasino; dvije godine kasnije, g. 1841., osnovaše prvu stranku kod Hrvata, hrvatsko-ugarsku stranku, koju narodnjaci prozovu madžaronskom strankom. Madžaroni počeše rovati protiv Iliraca na bečkom dvoru. Govore, da su Ilirci buntovnici; da pomišljaju na osnutak posebne ilirske kraljevine s Gajem na čelu, da su previše prijateljski raspoloženi prema Rusiji i da sanjaju o državi, koja bi sezala od Triglava do Balkana. Malim plemićima (seljacima) su govorili, da su Ilirci protiv plemićkih prava, da su prijatelji Francuza, te da su za opće pravo glasa. S takvim radom su pridobili šljivare, osobito iz Turopolja, kojima je na čelu stao Josipović. Ti sitni plemići su često puta štetovali narodnoj stvari: njih je bilo mnogo pa bi nadglasali prave plemiće, a narod, seljaštvo i inteligencija, nije još imao nikakvih prava u saboru, tako da bi šljivari često bili u većini. Ilirci su se branili protiv ovih osvada. Osnovaše svoju ilirsku stranku. Izdaju spise (Dragutin Rakovac: „Mali katekizam za velike ljude"), u kojima dokazuju, da se ime Ilir ne odnosi ni na što drugo, nego na jezik i književnost, te da nema govora o nekakvoj državi Iliriji, koja bi obuhvatala sve južne Slavene. Protiv Iliraca se diže i carigradski sultan i tužaka ih u Beču, jer da mu bune narod po Bosni. To tužakanje na Ilirce, što su ga živo provodili Madžari i madžaroni, imalo je ovu posljedicu: početkom godine 1843. zabranjeno je ilirsko ime pa „Ilirske novine" promijeniše ime u „Narodne novine", a Ilirsku stranku prozvaše Narodnom strankom. Ta zabrana je na prvi mah pomela narodne redove, a Gaj je izgubio onaj položaj, koji je dotada imao. Mnogi su naime u zabrani ilirskoga imena

vidjeli Gajev neuspjeh. Ali odmah iza toga buknu još veći jaz između Iliraca i madžarona. Po ulicama dolazi do sukoba i borba. Madžarone ozbiljno pomažu Madžari iz Ugarske, koji zaključuju na saboru od g. 1843., da se u Hrvatskoj uvede madžarski jezik, i da se nakon deset godina nitko ne primi u državnu službu, tko ne zna madžarski. Kralj ponovno nije potvrdio te zaključke, a za uzvrat u hrvatskom saboru Ivan Kukuljević progovori hrvatski i zatraži, da hrvatski jezik postane službeni jezik u saboru i da se latinski, koji je dotada bio službeni jezik u hrvatskom saboru, zabaci. I naredne je godine oštra borba između Iliraca i madžarona, pa i jedni i drugi nastoje da dobiju što više pristaša i to naročito pomoću štampe. Te godine 1844., izlazi program Ilira (Bogoslav Šulek „Što namjeravaju Iliri?") i jedan povremeni list „Branislav", u kome Ilirci zahtijevaju hrvatsku vladu nezavisnu od madžarske vlade, te da se prekinu veze s Madžarskom; da se dalje ukine latinski jezik i da se uvede u svim poslovima hrvatski jezik kao službeni; napokon da se podigne hrvatsko narodno kazalište i da se zagrebačka akademija podigne na čast i položaj sveučilišta. I jedna i druga strana izdaje satire i napadaje. Taj duh nepomirljivosti i borbenosti doprinio je, da je god. 1845. navalila vojska s madžaronima na narodne ljude i tom je prilikom više Iliraca poginulo; ali tim je pukao još dublji jaz između Iliraca i madžarona. Prilike za madžarone počeše bivati vrlo nepovoljne. Iako su silom dobili zagrebačku županiju u svoje ruke i nastojali da unište sve, što su Ilirci stvorili, ipak su te godine doživjeli slom, od kojega se više nikada nijesu pravo oporavili. Kad se naime te godine otvorio hrvatski sabor, nijesu smjeli po kraljevoj naredbi plemići jednoselci prisustvovati saborskim vijećanjima, i i tako je, osobito poslije skinuća Josipovića sa časti komeša, madžaronska stranka ostala u takvoj manjini, da nije značila nikakvu ozbiljniju zapreku narodnoj stranci. Kralj je te godine, 1845., ponovno dopustio upotrebu ilirskog imena za književnost i jezik. Hrvatski je sabor stvorio niz važnih zaključaka, koji označuju prelom sa starinskim životom i ulazak u novo doba. Zaključio je, da se poslanici slobodno mogu služiti hrvatskim ili latinskim jezikom. Dalje sabor traži ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Moli, da se biskupija podigne na čast nadbiskupije, kako bi Hrvati bili nezavisni u crkvenim poslovima od Madžara. Godine 1847. hrvatski sabor konačno zaključuje, da službeni jezik bude hrvatski u svim poslovima, pa i saboru.

Pokret za ujedinjenje svih južnoslavenskih krajeva u jedno književno narječje i za jedinstvenu prosvjetu naišao je na mnogo zapreka. Ni Srbi ni Slovenci nijesu ga prihvatili. Tek pokoji pojedinac među Srbima i Slovencima pristupi ilirskom pokretu. Ali svejedno ilirski je pokret imao velikih posljedica u hrvatskom narodnom životu. On je započeo buđenje političke svijesti kod hrvatskog naroda; stvorio je prve početke prosvjetnog i kulturnog rada kod Hrvata; udario je temelj gospodarskoj, prosvjetnoj i političkoj organizaciji; prekinuo uske veze s Madžarima; raskinuo sa starom, srednjevjekovnom Hrvatskom, u kojoj je vladao jedan strani jezik, latinski; književno je ujedinio sve hrvatske krajeve, pa je uza sve očite njegove pogreške — kao što su puštanje seljaštva po strani, trajno vrludanje desno i lijevo, čudnovat Gajev život i rad pod starije dane, neposvećivanje dovoljne pažnje gospodarskom podizanju i osamostaljenju našega naroda itd. — ilirski pokret ipak važno doba u razvitku hrvatskog naroda. On je uz ostalo stvorio jedinstveno prosvjetno i političko središte za Hrvate, Zagreb, koji je otada stao da daje smjer hrvatskom narodnom životu uopće.

Godine 1848. javljaju se u Parizu nemiri, koji zauzeše vrlo ozbiljne razmjere. Po drugi put se ukida francuska kraljevina, a uvodi republika. Taj događaj bio je od velikog utjecaja na svu Evropu. U mnogima evropskim gradovima pojavljuju se nemiri i pokreti, koji su išli za ostvarenjem narodnih država i postignućem političke i socijalne slobode i jednakosti. Madžari su bili oduševljeni revolucionarnim mislima te su išli za tim, da ostvare demokratsku upravu u svojoj zemlji. U ožujku 1848. traži ugarski sabor, da narodne poslanike bira narod. Ali iako su Madžari bili oduševljeni za svoju slobodu, tuđu nijesu poštivali, nego su sve sile uprli, da ukinu i onu slabašnu autonomiju Hrvatske i da Ugarskoj pripoje Erdelj, u kojemu je većina bila rumunjska.

U to je sudbonosno vrijeme bio imenovan za hrvatskoga bana barun Josip Jelačić, pukovnik prve banske pukovnije u Glini. Njegovo je imenovanje bilo po volji svih hrvatskih rodoljuba, koji su se sastali isti dan, kad je Jelačiću bilo uručeno kraljevo imenovanje za bana, 25. ožujka 1848. u Narodnom domu u Zagrebu na veliku narodnu skupštinu, koja je prihvatila zaključke, u kojima se očituju težnje hrvatskog naroda. Taj narodni zbor traži između ostalog cjelokupnost Hrvatske, stalni sabor, kome bi bila odgovorna narodna vlada, ukinuće kmetstva. Te su i ostale želje javili

kralju u velikoj deputaciji, a kralj je zatražio, da svoje prijedloge iznesu zakonitim putem preko sabora. Madžari baš tada pritisnuše u Hrvatskoj : nastoje da uvedu madžarski jezik u urede i da Slavoniju podvrgnu potpuno pod madžarsku vladu.

Među Hrvatima i Srbima dolazi tada do uske saradnje, a kad su u svibnju te godine provedeni izbori, u sabor po prvi put ulazi svijesna narodna većina, u kojoj ima i četiri seljaka iz Krajine. Izborno je pravo bilo prošireno na trgovce, zanatlije, posjednike i neke seljake. Taj sabor donosi zaključak o ukinuću kmetstva i na taj način stvara jak seljačko-posjednički stalež. Madžari nastoje kod kralja, da oduzmu bansku i zapovjedničku čast Jelačiću, pa je to kralj i učinio, ali sabor i dalje priznaje Jelačića za bana. Nesamo to, nego mu predaje potpunu vlast u ruke, tako da je Jelačić postao diktator. Kao takav Jelačić ide u Beč i nastoji da se s Madžarima nekako nagodi, ali je to njegovo nastojanje bilo uzaludno. Ta sam je vođa Madžara Košut malo prije rekao, da na zemljopisnoj karti nema Hrvatske i da među Hrvatima i Madžarima može odlučiti samo mač.

Kad je kralj Ferdinand vidio, kako se prilike razvijaju, ponovno uspostavi Jelačića u banskoj časti 6. rujna 1848., na što Jelačić sutradan 7. rujna navijesti madžarskome ministarstvu rat. Jelačić je pobjedonosno napredovao u Madžarskoj, ali je po kraljevoj odredbi morao krenuti u Beč, jer je tamo revolucija uzimala sve više maha. Jelačić je opsjedao Beč, a kad je madžarska vojska dolazila prema Beču, da pomogne pobunjenicima protiv kralja, Jelačić je potukao madžarsku vojsku. Uto je svjetina zapalila carski dvor, te je nakon teške borbe Beč upokoren. Rat između Hrvata i Madžara se protegao i na granici Slavonije, a u Vojvodini su se tukli Srbi i Madžari. Madžari su htjeli i Srbe podvrći potpuno pod svoju vlast. U tim borbama Madžari zauzeše Osijek. Kralj Ferdinand, uvjeren, da ne može više ravnati narodima monarhije, odreče se prijestolja u korist svoga sinovca Franje Josipa I., koji izjavi, da želi vladati ustavno, ali je to za kratko vrijeme oprovrgao. Isti dan, kad je stupio na prijestolje, imenuje Jelačića upraviteljem Rijeke i Dalmacije, pa su tako sve slobodne hrvatske zemlje došle nakon dugo vremena pod bansku vlast. Isto tako imenova grofa Franju Kulmera za hrvatskog ministra, koji ima pravo glasa u ministarskom savjetu. Rat s Madžarima traje dalje. Madžari počeše tvrditi, da Franjo Josip nema zakonskog oslonca kao vladar i da mu se nitko ne smije u Ugarskoj pokoravati. Jelačić u zajednici sa maršalom

Vindišgrecom vodi i dalje rat protiv Madžara. Početkom siječnja 1849. ulazi Jelačić u Budim, a rat se produžuje čitavu zimu i proljeće s izmjeničnom srećom. Madžari su se junački opirali carskoj vojsci. U travnju 1849. je carska vojska stradala. Madžari proglasuju državnu nezavisnost, proglasuju svoju državu republikom i za predsjednika biraju Košuta. Sve su Habzburgovce potjerali iz Madžarske. Austrijska je vojska morala napustiti Ugarsku i skoro sva Ugarska bude oslobođena ispod carske vlasti. Nato se Franjo Josip obrati na ruskog cara, koji mu posla generala Paskijevića, starinom Hrvata, koji ubrzo upokori Madžare i osvoji čitavu Ugarsku.

Franjo Josip postupao je sada oprezno do konačnog cilja : da ukine sve sloboštine, pa da zavede svoju apsolutnu vladavinu. U ožujku 1849. je uveden nov ustav ukaznim putem (takozvani oktroirani ustav). Po tome je ustavu središnja vlast uglavnom usredotočena u Beču i prekinuta je svaka sveza između Ugarske i Hrvatske. Jelačić po zapovijedi iz Beča naredi banskom vijeću, da oktroirani ustav proglasi u Hrvatskoj, ali bansko vijeće nije htjelo na to pristati, na što je ustav upravnim putem bio proglašen. Carska vlada uvodi svu silu žandarmerije, a da lakše postigne svoju svrhu, ukine slobodu štampe. Godine 1850. ukida se porota za štamparske prestupke. Vlada obustavlja „Slovenski Jug" i „Jugoslovenske novine", koje su bile uređivane u narodnom i slobodarskom duhu. U „Südslavische Zeitungu", koji je izlazio u Zagrebu, pisao je slobodnije pohrvaćeni Čeh Praus, ali ga je vlada za kaznu pozvala u vojsku i tamo mu dala službu — bolničarskog podvornika. Prekraja se sudstvo i vrhovno je sudište za Hrvatsku uređeno u Beču. Hrvatsku u dva navrata prekrajaju političko-upravno : prvi put na šest županija (župane imenuje car i oni su državni činovnici), a drugi put na pet. Godine 1851. ustanovljuje car mjesto sabora nekakvo carevinsko vijeće, koje je imalo tobože pomagati ministrima oko stvaranja zakona, a u vijeće su ulazili ljudi posebnog careva povjerenja. Dne 20. kolovoza 1851. odredi car, da ministri nijesu odgovorni saborima, nego samo caru, a konačno 31. prosinca 1851. ukida i ovaj nasilno uvedeni ustav, pa otada car vlada samovoljno ne vodeći računa o volji i mišljenju naroda.

Prva je briga vlade bila da potkupi novine. „Narodne novine" Ljudevita Gaja vlada kupuje, a uredniku „Agramer Zeitunga" daje godišnje potpore. A to su bili i jedini listovi u Hrvatskoj. Isti dan, kad je uveden apsolutizam, počinje izlaziti književni list „Neven", ali i on je stradao od cen-

zure. Radi jedne posve nevine pjesmice osuđeni su pisac Filipović i urednik Bogović na dvije godine teške tamnice. Isto tako je bio plijenjen „Katolički list" (pokrenut g. 1849.) radi posve nedužnih stvari, pa je jednu godinu morao prestati izlaziti, jer se nije mogao naći urednik, koji bi u takvim okolnostima uređivao list. Godine 1854. uvodi se njemački jezik u srednje škole, a malo kasnije je uveden čak i u pučke škole. Isto tako se te godine uvodi njemački kao službeni jezik u sve urede, pa su tom prilikom otpušteni iz državne službe mnogi činovnici Hrvati, koji su se protivili tome uvođenju ili koji nijesu poznavali njemački jezik. Mjesto Hrvata u Hrvatskoj dobivaju mjesta Nijemci ili ponijemčeni Slovenci i Česi. Strogo se zabranjuje nošenje ili vješanje hrvatskih zastava, a ministarstvo unutrašnjih poslova određuje novu zastavu za Hrvatsku (bijelo-crvenu) i Slavoniju (bijelo-modru).

Takvo postupanje carske vlade veoma je škodilo hrvatskoj knjizi. Ona je životarila i jedva davala ozbiljnijih znakova života. Jedini književni list „Neven" prestaje izlaziti g. 1858. Od književnog rada u to vrijeme razvila se povijesna nauka i ponešto jezikoslovlje. Godine 1859. umire Jelačić, ali godinu dana iza toga i apsolutizam je skrhao vrat.

Izvori i misli romantika

Osamnaesto stoljeće bilo je stoljeće humanizma, prosvjetiteljstva i kosmopolitizma. Pisci su se obraćali čitavom čovječanstvu, tražili su blago ljudskog znanja i umijeća po raznim narodima i to su nastojali prenijeti na svoj jezik. U Njemačkoj, koja je nama po blizini i po jednoličnoj prosvjeti naših starih književnika bila najbliže (zato i od najpresudnijeg utjecaja), pisci se rugaju domovinaštvu, patriotizmu. Lessing je držao, da je patriotizam junačka slabost, koja je srećom prošla; Herder cijeni, da je tek čovječanstvo prava domovina; Schiller (Šiler) drži, da je jadna sudbina pisati samo za jedan narod.

Međutim pojava francuske revolucije probudila je kod njemačkih književnika narodni osjećaj, i to najvećim dijelom kod književnika, koji se prozvaše romanticima. Fridrik Schlegel (Šlegel) je vođa i učitelj tih romantika, odnosno romantičke škole. On je osnovao u Berlinu list „Athenaeum", u kojem je razvio nauku nove škole. Temelje te nove književno-umjetničke škole uzeo je od njemačkog filozofa Fichtea. Fichte naučava, da je pojedinac izvor svega spoznanja, središte svemira, oslon svih stvari, stvara-

lac vanjskoga svijeta. Od te nauke stvoriše romantici načelo ličnoga uzdizanja pojedinca nad općenitost; a tražeći jake ličnosti kao predstavnike toga načela oni su posegli za junacima iz prošlosti, i to većim dijelom iz svoje narodne prošlosti. Smatrali su, da u iznošenju takvih ljudi i takvih načela služe visokim duhovnim potrebama, pa su romantici neobično visoko cijenili svoj književnički zanat. Otuda često puta i njihovo nemarno postupanje prema ostalim ljudima, odnosno njihovo neuredno vladanje. Ali iz toga načela oni su s druge strane nastojali da književnost približe vjeri i vjerskom osjećanju, pa doista mnogi romantici postaše gorljivi vjernici, i to u prvom redu katolički.

Dok su književnici u osamnaestom vijeku nasljedujući grčke i latinske pisce, klasike, pazili naročito na pravilnost i na uzvišenost u svojim radovima, a preko osjećajne, unutrašnje strane prelazili, dotle su romantici baš naprotiv postavili osjećajnost na prvo mjesto. Do strogosti oblika nije im bilo stalo. I njemački i ostali romantici, iako su se u koječemu razlikovali, složno napadaju racionaliste osamnaestoga vijeka. Klasicizam je bio dostojanstveno visok, nestvaran, daleko od života, dok je romanticizam i previše pun života uveličavajući i uljepšavajući život i njegove pojave. Romantici su bili većim dijelom u trajnom zanosu, oduševljeni velikim i veličanstvenim slikama, pa nijesu nastojali da svedu u sklad život u svojim knjigama sa sitnim i stvarnim pojavama u zbiljskom životu. Otuda i kod njih katkada nestvaran način prikazivanja i nasilan način dijeljenja ljudi: ima samo dobrih i zlih, lijepih i ružnih, plemenitih i zlobnih, a srednjih ljudi, kakvih najviše ima u životu, kod mnogih romantika nema.

Naš romanticizam, kao uopće slavenski romanticizmi, bio je neobično politički obojen. Romantici su bili borci za narodnu slobodu ili barem za bolji narodni život. Veći dio svoje snage su crpli iz narodnog života, iz narodne poezije i narodnih običaja.

Treba reći, da je romanticizam kod nas okasno došao: naši prvi Ilirci nijesu bili u punom smislu romantici. Romanticizam kod nas pobjeđuje istom nakon šezdesetih godina, pa traje sve do kraja devetnaestoga vijeka a književnici prije toga vremena, osim nekih, koji su čisti romantici — kao Vraz i Botić — imaju još u svojim radovima primjesa klasicizma (Preradović, Demeter, Mažuranić i dr.).

Ljudevit Gaj, Janko Drašković, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek i Ivan Kukuljević

Dvojica ljudi, koji su bili osobito u prvim počecima ilirskoga pokreta najugledniji i najuvaženiji javni radnici, Ljudevit Gaj i Janko Drašković, bavili su se pisanjem, ali njihov rad nema strogo književan značaj, već političko nacionalni. No kako su se i oni za svoje ciljeve služili djelima, koja su imala književan oblik, treba spomenuti među ilirskim književnicima i njih dvojicu.

LJUDEVIT GAJ rodio se (1809. do 1872.) u Krapini, a srednju je školu počeo učiti u Varaždinu. Tu je opisao na latinskom jeziku Krapinu („Brevis descriptio loci Krapinae)", a izdao je kasnije to djelo kao srednjoškolac u Karlovcu („Die Schlosser bei Krapina"). Učio je sedmi i osmi razred u Gracu i Beču. Ostali njegov rad smo spomenuli uzgredice. Dodajmo tu, da je pjevao i popijevke i davorije.

Grof JANKO DRAŠKOVIĆ je bio od velike pomoći ilirskom pokretu, jer je bio član ugledne i stare plemićke porodice, podržavao je veze s mnogim uglednim ljudima tadanje prosvijetljene Evrope. Pored spomenutog djela posvećena poklisarima on je god. 1838. izdao jednu njemačku knjižicu, kojom je nastojao predobiti žene za ilirski pokret, što mu je dobrim dijelom i uspjelo („Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter").

Među radnicima za ilirsku misao ističu se pisci i književnici Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek i Ivan Kukuljević: sva četvorica su u prvom redu politici, ljudi vješti peru, po prirodi nadareni, baveći se s raznovrsnim područjima duševnoga rada, bez velikih čisto književnih sposobnosti.

DRAGUTIN RAKOVAC (1813. do 1854.) bio je novinar, urednik „Narodnih Novina" i „Danice", a u zajednici s Vrazom i Vukotinovićem je osnovao časopis „Kolo". Napisao je ilirski program „M a l i k a t e k i z a m z a v e l i k e l j u d e", gdje je vrlo jasno izložio političke težnje hrvatskoga naroda. Svoje rodoljubive pjesme izdao je pod naslovom „P j e s m e d o m o r o d n e". On je, dalje, kao nijedan drugi Ilirac toga vremena nastojao oko narodne prosvjete. U tu je svrhu sastavljao predavanja za seljake i izdavao „K o l e d a r z a p u k", koji je izlazio u lijepom broju primjeraka.

IVAN KUKULJEVIĆ (1816. do 1889.) je bio mnogostruk u svome radu i vrlo opsežan, kao skoro svi poznatiji Ilirci. I on pjeva pjesme, piše drame, sklada pripovijesti i još se uz to bavi naukom, povješću. Uopće je bio vrlo radišan i pokretan. Na početku apsolutizma stvara Društvo za povjesnicu jugoslavensku (1850.) i pokreće „A r k i v z a j u g o s l a v e n s k u p o v j e s n i c u" (1851. do 1875.). Kad se svršio apsolutizam, stvara svoju vlastitu stranku (samostalna stranka), prijateljski raspoloženu prema Austriji. Godine 1861. postaje zagrebački veliki župan, a god. 1865. banski namjesnik. Izdao je dramu „J u r a n i S o f i j a" (1837.), „P o v i j e s n e p j e s m e" (1879.), „P o t u r i c a" (1867.); zatim je napisao „B i j e g k r a l j a B e l e", „S t j e p k o Š u b i ć". Izdao je i priredio za štampu Menčetićevu „T r u b l j u s l o v i n s k u", kao i čitav niz povijesnih rasprava i dokumenata, od kojih su najpoznatiji „A c t a c r o a t i c a" i „J u r a R e g n i C r o a t i a e". Kukuljević je bio opsežan i marljiv radnik: književni i naučni rad imaju prvenstveno političko-nacionalni cilj, a književne, odnosno naučne težnje su u pozadini. Radi toga pogdjekoje njegovo djelo nema trajne vrijednosti, ali je u ono vrijeme bio od vrlo velike važnosti, što naročito vrijedi za njegove radove iz područja povijesti.

IVAN KUKULJEVIĆ

LJUDEVIT VUKOTINOVIĆ (1813. do 1893.) bavio se također najraznovrsnijim radovima. Bio je činovnik, prkosio vladi i uređovao hrvatski za vrijeme apsolutizma, radi čega je izgubio mjesto. Kasnije je bio veliki župan, ali se zahvalio, jer nije htio novačiti protiv propisa ustava.

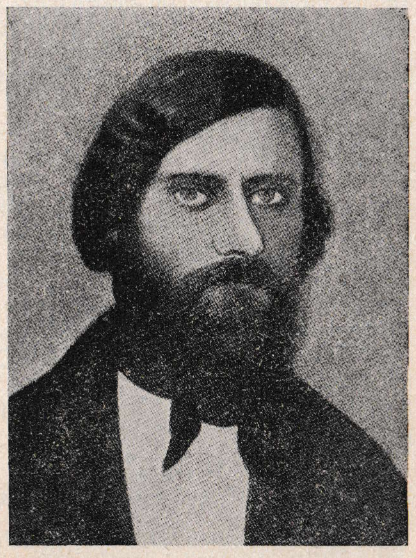
Bavio se privrednim pitanjima i prirodnim naukama. On je uopće bio vrlo trezven duh, pa ustaje protiv praznog oduševljenja i papirnatog rodoljublja, a svagdje traži jasne ciljeve i ispravan način rada. Izdao je više knjiga pjesama, malih i duhovitih raspravica, drama i novela („Ruže i trnje", 1842.; „Pjesme", 1847; „Trnule", 1862; novele „Ivan Vojković" i druge; kajkavsku dramu „Golub", 1832; „Zimske misli", 1842. i „Spravištne slike", feljtoni). Napisao je lijep broj prirodopisnih rasprava.

Prirodnim naukama bavio se i BOGOSLAV ŠULEK, Slovak podrijetlom, pristaša ilirskog pokreta i njegov odan radnik. On je bio politički pisac prvoga reda. Dobro je poznavao stvari i ljude, a osim toga imao je odlučnost u nastupanju i ponašanju. Nije bilo sile, koja bi ga mogla slomiti. Bio je urednik „Narodnih Novina", ali kad je uveden apsolutizam, on je protiv njega oštro ustao, radi čega je došao u sukob s Gajem. Zatim je osnivao i mijenjao listove, koje je vlada odreda obustavljala. Konačno je postao tajnik Jugoslavenske Akademije. Godine 1844. izdao je znameniti politički spis „Što namjeravaju Iliri?" Osim toga spisa izdao je „Hrvatsko-ugarski ustav i konstitucija", „Naše pravice" (1863.) i „Hrvatski ustav" (1883.). Izdao je uz to nekoliko dobrih knjiga iz područja prirodnih nauka i jezikoslovlja.

Antun Mihanović, Tomo Blažek, Antun Nemčić, Dimitrije Demeter

Iako nije življe sarađivao u ilirskom pokretu radi svoga službenog položaja, ipak pripada preporodnim književnicima i ANTUN MIHANOVIĆ (1796. do 1861.). Mihanović je učio u Zagrebu i Beču. Kad je završio svoje nauke, dao se u političku službu, pa je postao austrijski konzul. Njegova je služba većim dijelom bila na Istoku. Mihanović je po svojoj knjižici „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku" (1815.) stvarno preteča ilirskog pokreta, jer on tu razvija skoro iste nazore, koje je dvaestak godina kasnije obradio Gaj i ostali ilirski trudbenici. Mihanović je pored toga napisao nekoliko rasprava iz područja jezikoslovlja, a uz to je spjevao kojih desetak pjesama, među kojima je i hrvatska himna „Lijepa naša domovina".

Još više od ostalih ilirskih pjesnika, koji su skoro svi odreda nastojali da svojim pjesmama probude narodnu svijest i da pobijaju protunarodna nastojanja, pjevao je samo političke pjesme TOMO BLAŽEK (rođen 1807. u Peterancu kod Koprivnice, umro kao odvjetnik u Varaždinu g. 1846.). Njegove pjesme nemaju književne vrijednosti; imaju izvjesno historijsko značenje. Izdao ih je poslije njegove smrti A. Nemčić.

ANTUN NEMČIĆ

ANTUN NEMČIĆ (rođen 1813., umro od kolere 1849.) je isto tako pjevao političke pjesme. Ni on međutim nije uspio da izda svoje pjesme, nego mu ih je izdao prijatelj Mirko Bogović („Pjesme Antuna Nemčića", Zagreb, 1851.). Poslije smrti izašla mu je i drama „Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac", početak romana „Udes ljudski" i nekoje sitnije bilješke s putovanja. Za vrijeme života je izdao svoje „Putositnice" (Zagreb, 1845.). Nemčić je bio upućen u tadanju svjetsku književnost, a naročito njemačku, ali mu pjesme, osim nekolikih iznimaka, nijesu uspjele. Naprotiv, njegove „Putositnice", su odlično prozno djelo. U njima ima mnogo dobrih opažanja, gipkosti stila, duhovitosti i srdačne i neprisiljene rodoljubivosti. Njegova je proza najbolja proza, što nam ju je ostavio ilirski pokret.

Vrlo marljiv i savjestan književni radnik bio je DIMITRIJE DEMETER, podrijetlom Grk iz Makedonije. Rodio se g. 1811. u Zagrebu. Škole je učio u Zagrebu, Gracu Beču i Padovi, gdje je postigao stepen doktora medicine. Vrativši se u Zagreb, prijanja svom dušom uz Ilirce, sudjeluje u književnom pokretu, pa je bio surednik zabavnika

„I s k r e", izdavač je i urednik „S ü d s l a v i s c h e Z e i- t u n g-a" (Jugoslavenskog lista), lista, koji je branio narodnu stvar, iako je izlazio na njemačkom jeziku. Kad je kazalište postalo državnim, odnosno zemaljskim zavodom, Demeter je postao dramaturg. Umro je godine 1872.

Skoro je sav književni rad Dimitrija Demetra posvećen kazalištu. On prije svega nastoji da mladom narodnom kazalištu dade dosta, i po mogućnosti probranih, stranih djela. Tako je preveo s njemačkog oko pedeset kazališnih komada. Sam je preradio dvije dubrovačke drame, promijenivši im i ime: „L j u b a v i d u ž n o s t" (preradba Gleđevićeve „Zorislave") i „K r v n u o s v e t u" (preradba Gundulićeve „Sunčanice"). Napisao je dva libreta: „L j u b a v i z l o b a" i „P o r i n", koje je uglazbio prvak hrvatske glazbene umjetnosti Vatroslav Lisinski (g. 1819. do 1852.) Zatim je napisao jednu vrlo dobru dramu, „T e u t u", iz života starih Ilira, i povjesnicu „G r o b n i č k o p o l j e", u kojoj je opisao borbu Hrvata s Tatarima, koji su bili provalili u naše krajeve u trinaestom stoljeću. „Teuta" je drama jačih odlika, puna zdrave i zanosne retorike (govorništva), obojena romantikom, pa je šteta, da nije našla nasljednica u ilirskoj književnosti. Demetrov je rad od vidnoga značenja za razvoj hrvatskog kazališta. Njemu treba zahvaliti, da je kazalište odmah na početku svoga rada postiglo lijepe umjetničke uspjehe.

Stanko Vraz

Duh ilirskog pokreta nije zahvatio sve južne Slavene onako, kao što je zahvatio Hrvate, a naročito Hrvate u granicama Hrvatske. Ali i u ostalim južnoslavenskim zemljama našao se lijep broj ljudi od pera i javnih radnika, koji su pristali uz misao uzajamnosti svih južnih Slavena. Tako su i u Sloveniji neki svećenici i javni radnici pristali uz ilirštinu. ANTON KREMPL, „faimešter per mali Nedli v' slovenjih Goricah", pisac zanimljive knjige „H i s t o- r i e a l i d o g o d o v š t i n e Š t a j e r s k e Z e m l j e z' p o s e b n i m p o g l e d o m n a S l o v e n c e"* piše,

* Ta knjiga nije četrdesetih godina prošloga stoljeća mogla ugledati svijetlo radi cenzure, radi čega su je zagrebački bogoslovi prepisali lijepim rukopisom i brižno je čuvali među svojim knjigama. („Izvrstno ovo djelo poradi zapriekah cenzure nemogaše svietlo ugledati, radi česa, da po smarti spisatelja ne pogine, i udesu sličnih spisa ne podlegne. . ., bi prepisano i u knjižicu za viečno občuvanje do boljeg vriemena ostavljeno. G. 1843.").

da se Iliri dijele u gornje i donje. „Za Ilire, ino lastno za doljnje zdaj zovemo : Prekmurce, Međimurce, Podunavce, Baraiane, Bulgare, Serblje, Božnjake, Cernogorce, Hercegovce, Slavonce, Horvate, Dalmatine, Dubrovčane ; za gornje Ilirijance Kranjce, Korošce i Štajerce."

Ali najoduševljeniji Ilirac od svih Slovenaca bio je bez sumnje STANKO VRAZ (krsno mu je ime bilo Jakob, a prezime mu je bilo Fras), rođen u Štajerskoj u Cerovcu godine 1810. Vraz je nakon srednjoškolskih nauka posjećivao pravni fakultet na sveučilištu, ali svoje nauke nije nikada do kraja završio. Godine 1838. dolazi konačno u Zagreb i tu posvećuje sve svoje sile književnosti i širenju ilirskoga pokreta pomoću knjige. Bez rodbine u Hrvatskoj, osamljen, od Slovenaca krivo gledan, jer je napustio slovenski književni jezik, a prihvatio hrvatski, odan književnom radu i bez spretnosti, da se gura, Vraz je u Hrvatskoj provodio dosta teške dane. I danas je kod nas teško živjeti od pera, a nekmoli u ono vrijeme! Od javnih služba postigao je samo god. 1846. tajništvo Matice Ilirske, koju su Ilirci osnovali, da izdaje i širi narodnu književnost. Kasnije je i to radi nekih trzavica izgubio.

STANKO VRAZ

Slovenci su prigovarali Vrazu, da je slovenački uskok. I u najnovije vrijeme pojavljuju se glasovi protiv njega. Pisac jedne knjige o Slovencima drži, da je Vraz pristao uz ilirski pokret radi korice hljeba. Teško da je to istina. Ima mnogo dokaza, da je Vraz pristajući uz hrvatski jezik i pokret htio samo pomoći Slovencima, jer je bio tvrdo uvjeren — bez razloga očito — da Slovenci ne mogu razviti posebne književnosti, pa da za njih, ako se ne pridruže Hrvatima,

nastaje opasnost, da ih nestane u njemačkom moru. Shrvan teškom bolešću, proganjan čitav život neimaštinom, Vraz je rano umro. Iako je razmjerno kratko živio, ostavio je trajne tragove u našoj književnosti i kao prvi književnik po zanatu, i to srećom dobar književnik, začetnik naše književne kritike, osjećajan lirik, ugodan satiričar i dobar prevodilac.

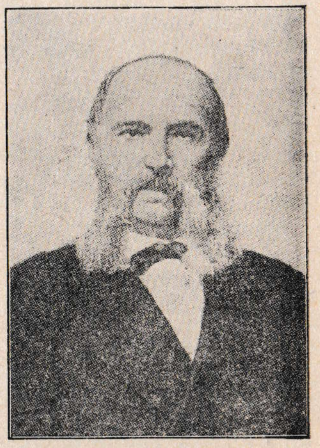
Vrazov književni rad bio je mnogostran i vrlo obilan. Iako je mlad umro, on je ostavio niz odličnih lirskih, naročito ljubavnih pjesama, koje po svojoj otmjenosti i osjećajnosti znače najljepše, što je dao naš ilirski pokret. To su glasovite „Đ u l a b i j e”. Kao oduševljeni poklonik narodne poezije skuplja narodne pjesme, osobito slovenske, koje izdaje u Zagrebu g. 1839. („Narodne pjesni ilirske”.) Poznavao je sve slavenske jezike, a osim toga vrlo dobro njemački, francuski i engleski; prevodio je s tih različitih jezika nešto na slovenski, ali najveći i najvažniji dio na hrvatski. Tih prijevoda ima mnogo, a značajno je svakako, da su to odreda dobra književna djela, po čemu se vidi, da je imao istančan književni ukus.

Stranački život, koji se tek budio i organizovao, zahtijevao je najširu i najsvestraniju duševnu radinost. Borba između Iliraca i madžarona nije bila samo na županijskim skupštinama i uvodnim člancima, nego se prenijela i u književnost, pa su pjesme podruguše nicale jedna za drugom. I Vraz se u tome radu okušao, i to s uspjehom. On je, koliko se zna, izdao d v i j e k n j i ž i c e p o d r u g u š a, koje su imale velik utjecaj i na madžarone, jer su i madžaroni priznavali velik književni ukus i talenat Stanku Vrazu.

Ali najvažniji je uredničko-kritički rad Stanka Vraza. On je bio nezadovoljan s površnim uređivanjem Gajeve „Danice”, pa je pokrenuo u društvu s nekim prijateljima — kasnije je to postalo glasilo Matice Ilirske — povremeni časopis „K o l o”, u kojem su izlazili članci za kulturu, umjetnost i narodni život. To je „Kolo” naš prvi ozbiljni i pomno uređeni književni časopis, ozbiljan po svojim člancima i po svojim književnim prilozima, a naročito po svojoj oštroj, ali pravednoj ocjeni (kritici) suvremene hrvatske književnosti.

Ivan Mažuranić, Fran Kurelac, Antun Mažuranić i Vjekoslav Babukić

Najveće književno djelo ilirskog pokreta i uopće jedno od najboljih djela naše književnosti dao je IVAN MAŽURANIĆ, čovjek, koji se inače malo bavio strogo književnim radom. Rođen je u Novom u Hrvatskom Primorju godine 1814. Školu je učio u rodnome mjestu, gimnaziju u Rijeci, Zagrebu i u Sombatelju u Ugarskoj. Pravo je svršio u Zagrebu, a zatim je obavljao razne službe: bio je odvjetnik, državni odvjetnik, hrvatski kancelar, a napokon je god. 1873. postao hrvatski ban. Banovao je do godine 1880. Umro je u Zagrebu godine 1890.

IVAN MAŽURANIĆ

Mažuranić je počeo pisati vrlo mlad, a čim je izašla Gajeva „Danica”, on je postao njen marljiv saradnik pripoćivši više pjesama, koje odaju misaona i vrlo naobražena čovjeka. Ali njegovo je književno ime pronijela tek nadopuna Gundulićeva „Osmana” (14. i 15. pjevanje) i ep „S m r t S m a i l-a g e Č e n g i ć a” (1846.). Mažuranić je htio sa „Smrću Smail-age Čengića” prikazati teške patnje našega naroda pod turskom upravom, istaći njegove neizmjerne zasluge za kršćanstvo i zapadnu kulturu; s druge strane sama činjenica, da on prikazuje smrt jednog pravog predstavnika turskog gospodstva i nasilja, kazuje nam, da je pjesnik u tom djelu htio nagovijestiti konačnu pobjedu kršćanstva nad polumjesecom. Za sadržaj epu uzeo je istinski događaj, koji je bio opisan u „Ilirskim novinama”, samo ga je, kako je i razumljivo, ponešto preinačio.

„Smrt Smail-age Čengića” ima pet pjevanja. 1. A g o v a n j e, u kome prikazuje krvološtvo Smail-age Čengića, koje iskaljuje nad rajom, jer mu ne plaća harača. Uz kršćane ubija i Turčina Duraka, „jer ga rđa svjetovaše, da ih pusti domu svome”. 2. N o ć n i k, u kome je opisan put Durakova sina Novice na Cetinje, gdje traži pomoć protiv Smail-age. 3. Č e t a, u kojoj je na vanredno jak način prikazano, kako se okupila jedna četa

ljudi i kako ide na Smail-agu. Tu se nalazi majstorski govor starca svećenika četi. 4. H a r a č, u kome je pjesnik prikazao, kako aga kupi harač, kako se baca kopljem na kršćane, a pogodi Turčina na svoju sramotu. Radi toga smišlja najgroznije muke kršćanima, ali uto navale kršćani i ubiju Smail-agu. U 5. pjevanju, K o b i, prikazan je mrtvi aga, kako se navrh Lovćena klanja krstu.

„Smrt Smail-age Čengića" je pisana jezikom umjetnim, koji je nastao kao skladna mješavina staroga dubrovačkoga književnoga jezika i jezika narodnih pjesama. On nije razvučen kao jezik narodnih pjesama, a opet je gipkiji i prirodniji od jezika dubrovačkih pjesnika. Djelo je skladno po svojim oblikovnim odlikama, puno pjesničkih ukrasa, nakrcano kratkim i odsječenim mislima i izrekama, od kojih su mnoge postale uzrečice kod naše inteligencije, a polako prodiru čak i u šire narodne slojeve. Đaci u srednjim školama to djelo većim dijelom uče na pamet, pa je tako poznato kao rijetko koje naše književno djelo. Štampano je mnogo puta, a prevedeno je na češki, slovački, poljski, ruski, talijanski, njemački, francuski, engleski, švedski i madžarski, a na neke jezike i više puta, na pr. poljski, talijanski, francuski i njemački. Uz „Teutu" Dimitrija Demetra, ljubavne pjesme Stanka Vraza, „Putositnice" Antuna Nemčića, ode Petra Preradovića „Smrt Smail-age Čengića" znači najbolje, što je dala naša književnost u prvoj polovini devetnaestoga vijeka.

Kao što je Mažuranić uveo u naše pjesništvo umjetan jezik skupljajući najljepše osobine jezika naših starih književnika i narodne pjesme, tako je u prozi pokušao stvoriti umjetni jezik, stil stegnut, odsječit, pun starih oblika i riječi FRAN KURELAC, „starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi". Kurelac je rođen g. 1811., a umro je u Zagrebu 1874. Učio je u Rakovici, Gracu, Beču i Zagrebu. Bio je osobenjak u životu i u nošnji. Narodnu surku nije napuštao. Puno je čitao, ali sustavno mu se nije dalo dugo raditi. Naročito mu nije uspjelo da se trajno uhljebi. Godine 1849. narodna ga je vlada imenovala za namjesnog učitelja na riječkoj gimnaziji. Tu je Kurelac ostao do g. 1853., kad je apsolutistička vlada pretvorila riječku gimnaziju u talijanskonjemačku. Kurelac je tada sastavio govor jednom đaku o preporodu slavenske knjige na Jugu i radi toga govora je izgubio službu. Iza toga ga je đakovački biskup Štrosmajer namjestio za učitelja staroslovenskog jezika u bogoslovskom sjemeništu u Đakovu. Kurelac se ni tamo nije mogao dugo održati iz više razloga. Njegovo je vladanje

bilo čudnovato, a biskup opet nije mogao trpjeti kraj sebe ljude, koji su odveć ravno glavu držali. I Kurelac je s biskupom zbivao čudne šale. Kad se osnovala Jugoslavenska Akademija u Zagrebu g. 1866., on je postao njenim članom i tako se nekako osigurao.

Kurelčev je rad uglavnom posvećen prijevodima, govorničkoj književnosti i jezikoslovlju. Od prijevoda neka

FRAN KURELAC

budu spomenuti „G o v o r i i z r i m s k i h p i s a c" (Rijeka, 1849.), „P o k o r n i p s a l m i D a v i d o v i" (1861.), „S t o p e H r i s t o v e" (1868.). Među jezikoslovnim raspravama i njegovim govorničkim djelima pomiješanim s raspravama iz drugih područja ističu se „R e c i m o k o j u" (1860.), „F l u m i n e n s i a" (1862.) i „R u n j e i p a h u l j i c e". Osim toga izdao je zbirku narodnih pjesama gradišćanskih Hrvata „J a č k e" (1871.). Pored tih radova ima još dosta njegovih raspravica i rasprava i jedna zbirka iz starijih pjesnika itd.

Kurelčev jezik nije bio prirodan, ali je bio neobično jak i snažan. Nijedan ga hrvatski književnik nije dostigao u načinu izričaja. On je birao izraze, tražio i po narodnom govoru i po starijim piscima (drevnjacima) krepke i zvonke riječi, rečenicu gradio po stranim uzorima dajući joj domaći dah. Volio je stare oblike, a nije zazirao ni od čakavskih i kajkavskih primjesa. Naročito se bio zakvačio za drugi padež množine, koji je upotrebljavao po starom izgovoru u kratkom obliku (na pr. učenik, žen, mjesto učenika, žena), protiv čega su ustali književnici u Zagrebu, na čelu s drugim čudakom Adolfom Veberom, koji je tražio, da se taj drugi padež množine upotrebljava sa „ah" na kraju, tako da bi spomenute riječi glasile u tom padežu: učenikah i ženah. Kurelčevu školu prozvaše riječkom (jer je on tada živio na Rijeci), a Veberovu zagrebačkom. Konačno je pobijedila zagrebačka škola uz napuštanje onoga „h" na kraju.

Uz Kurelca ističu se još dvojica ilirskih jezikoslovaca: Antun Mažuranić i Vjekoslav Babukić. ANTUN MAŽURANIĆ (1805. do 1880.), brat pjesnika i bana Ivana Mažuranića, napisao je „S l o v n i c u h r v a t s k u" (1859.) i više rasprava iz jezikoslovnoga područja, ali mu je najvažniji rad oko izdavanja starih hrvatskih pisaca Gundulića, Lučića, Vetranovića i Đorđića. Napisao je i pregled stare hrvatske književnosti.

VJEKOSLAV BABUKIĆ (1812. do 1875.) iz Požege bio je popravljač jezika u Gajevim novinama, vršio je službu tajnika Matice Ilirske i Čitaonice. Po naobrazbi je bio pravnik te je postao kasnije profesor hrvatskoga jezika na akademiji i na gimnaziji. Napisao je jednu malu i jednu veću gramatiku hrvatskog jezika („Slovnica ilirskog jezika", 1836. i „Velika slovnica ilirskog jezika" 1855.). Kao i Mažuranić, i on je uredio djela nekolikih dubrovačkih pjesnika: Palmotića, Đorđića i Gundulića.

Petar Preradović

Od svih pjesnika Iliraca najviše je cijenjen kao refleksivno-lirski pjesnik PETAR PRERADOVIĆ, rođen g. 1818. u Grabrovnici blizu Bjelovara od pravoslavnih roditelja. Majka ga je dala u vojničku akademiju u Bečko Novo Mjesto, gdje je prešao na katoličku vjeru. Postavši oficir služio je na različitim mjestima: u Milanu, Zadru, Pešti, pa opet u Zadru; ratovao je 1848. s Talijanima kod Mantove. Iz Italije je došao u Zagreb, gdje je ostao do god. 1852., a te je godine premješten ponovno u Italiju, u Cremonu (Kremonu), odakle pređe u Veronu, pa u Kovinj na Dunavu. Zatim je služio u Erdelju, Beču i Glini. Iz Gline je pošao ponovno u Beč, a odatle u Trst i Postojnu. Seli u Temišvar, Beč i Veronu, a i g. 1866. sudjeluje u ratu s Talijanima. Poslije toga rata poslaše ga u Arad, a odatle u Beč, gdje je ostao sve do svoje smrti g. 1872. U vojničkoj je časti bio dopro do generala.

Preradović je počeo pjevati na njemačkom jeziku. Tek je nakon dolaska u Zadar počeo pjevati u „Zori Dalmatinskoj" hrvatski. Prva je njegova objavljena pjesma „Z o r a p u c a b i t ć e d a n a". Godine 1846. objavljuje svoje „P r v i j e n c e". Druga zbirka njegovih pjesama „N o v e p j e s m e" izašla je godine 1852. Ulomak drame „K r a l j e v i ć M a r k o" napisao je 1852., a početak romantičkog epa „L o p u d s k a s i r o t i c a" god. 1853. Osim toga napisao je epsko-refleksivnu pjesmu „P r v i l j u d i", ulomak filozofskog epa „P u s t i n j a k" itd. Ipak je stvarno pjevao vrlo kratko vrijeme. Preradović je pjevao dosta ljubavnih pjesama, ali su te njegove ljubavne pjesme neodređene, toliko produhovljene, da su više pjesme o ljubavi, nego ljubavne pjesme. One su dostojanstvene i uzvišene, ali zato ponešto hladne i usiljene. On i u drugim pjesmama najradije pjeva o ljubavi. Ljubav mu je pokretač svega („Prvi ljudi"), a oduševljen je Sveslaven, jer smatra, da je zadaća Slavena, da donesu čovječanstvu ljubav. U drami „Kraljević Marko" (značajno je, da Preradović nije dovršio nijedno djelo, koje je bio na šire zasnovao) iznio je svoj nazor o narodnoj kulturi. Protivi se nastojanju, da se u naš narod prenese kultura stranih naroda i da se prijeđe preko narodnih tradicija. Iako to mišljenje ne mora biti originalno, jer je uopće značajka romantika, da nastoje izgrađivati narodnu prosvjetu u uskoj vezi s narodnom tradicijom, ipak to mišljenje Petra Preradovića treba istaći radi toga, što naši Ilirci nijesu u tome pogledu bili odviše na jasnu.

PETAR PRERADOVIĆ

Preradović je pretežno refleksivan pjesnik, i to nerijetko nestvarno refleksivan. Njegove su misli lijepe i otmjene, ali su isto tako često umrtvljene i negipke. On je ilirski maglovit i neodređen. Katkada je namješteno svečan i nategnut. Ali pored tih osobina uvjetovanih bez sumnje s jedne strane Preradovićevim položajem — (ta bio je austrijski oficir) — a s druge strane ilirizmom i spiritizmom, kome se bio odao, Preradović je uveo misaoni momenat u našu poeziju, nastojao je da izradi svoje nazore na život i svijet, dao toliko toplih odsjeva svoje plemenštine i dobrote, propjevao prvi kod nas programatski o slavenstvu i stavio ga kao program narodnih težnja te dotjerao pjesnički jezik za misaone pojmove, dao konačno dosta umjetnički dotjeranih mjesta, da su pokušaji da se uopće oduzme Preradoviću pjesničko značenje, samo neukusni pokušaji.

Antun Kazali, Mato Vodopić, Matija Ban, Medo Pucić i Nikola Tommaseo

Pravi narodni pokret u Dalmaciji nadošao je poslije apsolutizma. Za cvata ilirizma javlja se tek tu i tamo koji glas, ali općeg narodnog pokreta nije bilo. Veze sa Zagrebom su bile slabe, a osim toga Dalmatinci su bili uvjereni, da su oni prvi u književnosti, i radi toga da nije potrebno ići za Zagrebom, koji dotada u književnosti nije značio Bog zna šta: Zagreb je tek morao naučiti štokavsko narječje. Treba k tome nadodati, da je u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća bio u Dalmaciji vrlo malen broj narodne inteligencije, koja bi radila na narodnom pokretu. Više su škole učili samo sinovi bogatijih građana, i to redovno u Italiji, pa su tamo postali privrženici bogate talijanske kulture.

U vrijeme ilirizma počeo je pisati ANTUN KAZALI (1815. do 1893.), svećenik, nesređen u životu i u književnosti, vrlo nadaren inače, pisac jednog neurednog spjeva „Ćoso”, u kojem je htio sebe prikazati. To djelo nije štampano. Pored „Ćose” napisao je epske pjesme „Zlatka”, „Trista Vica udovica” i „Grobnik” uz neke sitnije pjesme. Kazali je čitao engleske pjesnike, ali su oni na nj loše djelovali, te su mu zamutili i ono malo jasnoga pjesničkoga gledanja, što ga je imao. Mnogo je više imao sreće u svome književnom radu svećenik i biskup MATO VODOPIĆ (1815. do 1893.), pisac triju dobrih pripovijesti „Marija Konavoka”, „Tužna Jele” i „Na doborskijem razvalinama”, u kojima je pored mnogo romantike naći i pravog životnog daha iz dubrovačke okolice. Vodopić je pisao i pjesme romantički nastrojene.

Mnogo je plodniji bio rad trećeg Dubrovčanina MATIJE BANA (1818. do 1903.), koji pripada hrvatskoj i srpskoj književnosti, jer je pisao i u hrvatskim i u srpskim listovima, a objavljivao je knjige u Beogradu i u Zagrebu. Ban je živio u Beogradu i tu je vršio različite službe: bio je odgojitelj (izdao je i knjigu „Vaspitatelj ženski”), profesor i diplomata. Pisao je pjesme, u kojima ima dosta iskrenosti i osjećajnosti („Različne pjesme”, dvije sveske) i velik broj drama: „Mejrima”, „Miljenko i Dobrila”, „Smrt kneza Dobroslava”, „Smrt Uroša Velikog”, „Kralj Vukašin”, „Car Lazar”, „Cvijeti srpske”, „Vanda”, „Kobna tajna”, „Marta Posadnica”, „Marojica Kaboga”, „Jan Hus”, „Knez Nikola Zrinski”. Najveći dio drama su historijsko-junačke, ali je jedino „Mejrima” postigla veći uspjeh. Ostale su drame natrunjene prisiljenom svečanošću i govorništvom, pune umjetnog romanticizma i nabujalog, ali beživotnog oduševljenja.

MEDO PUCIĆ

Manje plodan, ali veći umjetnik bio je MEDO PUCIĆ (1821. do 1882.), prevodilac talijanskih pjesama, pisac lirskih i epskih pjesama („Pjesme”, Karlovac, 1862.) i pisac jedne uspjele pjesničke pripovijesti „Cvijeta” (Beč, 1865.). Pucić se bavio i izdavanjem povijesnih spomenika. U „Cvijeti” je uspio da dade niz toplih mjesta, upotpunjenih sa pjesnikovom plemenitom pohvalom žrtve i samozataje za opće dobro.

NIKOLA TOMMASEO

Tek jednim malim dijelom svoga književnoga rada pripada našoj književnosti NIKOLA TOMMASEO (1802. do 1874.), plodni talijanski pisac, rodom iz Šibenika u Dalmaciji. Na našem jeziku je napisao jednu malu knjižicu misli i razmišljanja, „I s k r i c e". Jezik mu je opor, ali jak i snažan, misli razborite i dobro promišljene, pa je radi ovih odlika knjižica postala obljubljena među prosvijetljenim krugovima.

Najistaknutiji borac u narodnom pokretu u Dalmaciji bio je svećenik Mihovil Pavlinović, rodom iz Podgore kraj Makarske.

Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji

Jedna slika, koja je predstavljala klub saborske manjine u Dalmatinskom saboru 1861. god. (ta je manjina bila za neodvlačno sjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom), bila je prije petnaestak dvadeset godina u Dalmaciji jako poznata. Na njoj su bili ondašnji dalmatinski poslanici: Radulović, Đorđi, Tripković, Ljubiša, Kulišić, Klaić, Knežević, Mihovil Pavlinović i Sablić. Mihovil Pavlinović sjedi uspravno, podvinutih ruku, sa glagoljaškom šubarom na glavi, ravno postavljene, lica stegnuta oko usnica i oštra pogleda. Već tada dakle, iako je bio još prilično mlad, Pavlinović je i u svome držanju dobio one značajne crte, koje su mu ostale kroz čitav kasniji život: ravnoću, uspravnost, energiju, smjelost, oporost, koja je davala njegovu liku stalnost i nepromjenljivost, ali isto tako ponešto grubu i jako naglašenu osobnost.

Mihovil Pavlinović je rođen god. 1831. u Podgori (Makarsko primorje), a umro 1887. Odgojen je u splitskom sjemeništu, gdje je zajedno s ostalim svojim suučenicima snivao, kako će što bolje uložiti svoje duševne i tjelesne sposobnosti za svoj narod. On i njegovi drugovi osnuju u mladenačkom zanosu udruženje, kojemu su postavili za cilj „Za Boga i narod", a ime mu dadoše „Ne boj se!"

MIHOVIL PAVLINOVIĆ

Dalmacija je u to vrijeme bila u previranju; starog duha pokornosti seljačkih ljudi građanima; šepirenja one mrvice talijanskih obitelji, koje su ostale u Dalmaciji još od starih latinskih vremena, ili su kasnije za vrijeme mletačke vlasti došli kao činovnici ili trgovci u dalmatinske gradove; seljačkog neznanja i nesvijesti, što je bilo posljedica skoro četiristogodišnjeg ropstva Mlečićima, koji se nijesu ama baš ništa starali za pučku prosvjetu: svega je toga polako nestajalo pod uplivom novih misli, koje su zahvatile bile tadašnje naše ljude. Međutim, jače od svih turopoljskih plemića u banovinskoj Hrvatskoj, novome duhu, naročito narodnoj svijesti oduprli su se potomci starih Vlaha ili doseljenih Čozota; oni su znali, da će njihov utjecaj u zemlji potpuno uginuti onaj čas, kad se narodna svijest probudi i kad se narod barem donekle prosvijetli. Nigdje gospodujući stalež nije tako nastojao da održi druge slojeve naroda u neznanju kao Mlečići i njihovi pripadnici u Dalmaciji, ali zato nigdje i nije bio tako oprečan duh između šačice gradskog stanovništva, koje je pristajalo uz ov emletačko-talijanske doseljeničke, i našeg seljačkog svijeta. Naš je seljak gledao s visoka na ovu gospodu „tankog stasa i pasa", držao ih gladnišima i jadnicima, koji živu o milosti carevoj.

Iz takve sredine, ponosite i plemenite u svojim mišljenjima, nikao je i don Miho. Najljepša mu dob bila baš u vrijeme jačeg narodnog djelovanja u Dalmaciji, u vrijeme rušenja apsolutizma, pobijanja krivih mišljenja o stanovništvu u Dalmaciji, suvremenom pitanju sjedinjenja Dalmacije i Hrvatske, pohrvaćenju ureda i službenog jezika u Dalmaciji. Sve su te okolnosti stvorile od njega politika. Politika mu je bila sredstvo za postizavanje velikih ciljeva: moralnog i materijalnog podizanja našega naroda.

Bio je oporbenjak želeći, da se na svakom koraku dokaže nasuprot talijanskim željama i zahtjevima hrvatstvo i slavenstvo Dalmacije, te je bio nacionalan do dna svoje duše. Mi bi danas mnogom njegovom činu prišili oznaku: smiješnost; u ono vrijeme, to je bila težnja za učvršćenjem i oznakom narodne svijesti.

Kad su ga pozvali u Beču, da predaje u katoličkom društvu, iako je znao vrlo dobro njemački, govorio je pred sabranim članovima toga društva hrvatski i prepuštao članovima da brigu briguju, tko će mu prevesti njegov govor. Ali on, postojan kao kremen, htio je i tu biti vjeran sam sebi. Isto je tako bio dosljedan i prigodom svoga boravljenja kod baruna Metela Ožegovića u Hitzingu, kad je zamjenjujući tamošnjeg župnika, koji je bio bolestan, i Misu i sve druge obrede na Tijelovo govorio staroslovenski, pa tako pružio Nijemcima priliku, da jedamput u životu slušaju slavensku službu Božju.

A ipak je taj pobornik narodne svijesti, Hrvat od glave do pete, jedamput u dalmatinskom saboru govorio talijanski. Bilo je to onda, kad je htio zadati smrtni udarac vođi talijanaša Lappeni-u. Borbe između našega svijeta i talijanaša bile su ogorčene, poprimile su sve osobine južnjačke ćudi: korenitost, gorčinu, polet, zamah i potpunost. Pristaše jedne i druge stranke, narodne i talijanaške bili su se i mlatili; nerijetko je dolazilo do ubijanja protivnika; kod izbora podizale su se čete jedne protiv drugih. Sve je ovo doprinijelo i žučnosti raspravljanja na dalmatinskom saboru. Izbor Lappenin bio je od mnogih s pravom, osporavan kao nepravilan. Pavlinović, već poznat kao najbolji govornik, spremio se g. 1867., da ospori Lapenni-u izbor; a više mu je od Lapennijeva mandata bilo do toga, da zada udarac Talijanima i talijanašima. Govor je spremio oštar, bučan, jak, otresit, pun ljutih prigovora i oštra zabadanja. Riječi su padale kao mraz, talijanski poslanici, koji su bili u većini radi nepravednog izbornog reda, po kome je ono malo gradića imalo više poslanika nego sva sela u Dalmaciji, psiču, galame, viču. Ali Pavlinovića to nije smelo. Međutim sutradan su mu oduzeli mandat; narod iz svih krajeva šalje mu brzojave. Pavlinovićev govor se prevodi na njemački, probuđuje savjest odgovornih čimbenika, razotkriva veliku laž o nekakvom talijanstvu Dalmacije, i talijanska zvijezda poče naglo padati.

Kao poslanik govorio je i u Beču, u bečkom parlamentu, uvijek samo hrvatski. Svojim govorima postao je slavan. Riječ mu nije bila glatka, ali jaka; nije bila napirlitana, ali narodski sočna, sažeta, muška, odsječena; bilo je u njegovim govorima mnogo latinske bistrine, grčke odsječitosti. Nije računao na srce, ali je mozgu nepobitno dokazivao. On je bez sumnje jedan od najjačih naših govornika, i velika je šteta, da njegove besjede nijesu i radi misli, a naročito radi svoga sloga bolje poznate.

Najveći dio svoje političke djelatnosti svršio je u državopravnim pitanjima. Prije od Ante Starčevića krepko je naglasio u više navrata pravo Dalmacije i Hrvatske i Slavonije da se sjedine, i to na temelju hrvatskog državnog prava. Na tome je radio, kad je nakon toliko stoljeća on prvi od Dalmatinaca progovorio u hrvatskom saboru, gdje je došao na poziv sabora, da govori uz svoje drugove o dalmatinskim stvarima. Kasnije je godine 1865. izabran u Đakovu kao pravi narodni poslanik, a njegov prijatelj i politički drug dr Klaić u okolici Karlovca.

Pored svoga poslaničkoga rada, političkih govora, koje je držao nesamo u saboru, nego i na mnogim narodnim sastancima i zborovima, on je i svojim perom mnogo doprinio buđenju narodne svijesti u Dalmaciji i stvaranju čitave generacije javnih radnika poštenih na riječi i djelu, svijesnih svojih političkih ciljeva i svojih snaga. Od prvih početaka lista narodnog pokreta u Dalmaciji, „Nazionala", koji se kasnije prozvao „Narodnim listom", on je njegov marni suradnik. Nije dao mira nikome, dok nije „Nazionale" potpuno zamijenjen narodnim imenom. Članci su mu probrani, trajne vrijednosti, jer je uvijek dobro promozgao prije nego što bi nešto napisao. Jedan njegov saradnik je kasnije izjavio, da su mu članci bili kao zemljopisna karta; toliko je težak bio na peru i toliko je pilio i brusio, dok mu ne bi bilo po volji. Kao novinar pripadao je onoj — danas nažalost tako rijetkoj — vrsti novinara, koji pišu dušom i srcem. Novinstvo nije tada bilo vlasništvo nekolikih bankara, koji određuju, da se u listu piše, kako bolje odgovara njihovu interesu materijalnom, nego je bio pravi odraz narodnih težnja i potreba. Tako iz Pavlinovićevih članaka možemo skoro izviti svu našu narodnu povijest od g. 1865. do g. 1885. s onu i s ovu stranu Velebita. Jedan dio svojih članaka, govora, sastavaka i pjesama on je objavio u nekoliko knjiga; tako je na pr. izdao kao posebne knjige: „Različiti spisi", „Pjesme i besjede", „Pučki spisi", „Hrvatski razgovori", „Putovi" itd. Pored toga on je preveo ili još bolje preradio slavnu knjigu

engleskog pisca Smilesa: „Self-Help". U tu je knjigu unio svu vještinu svoga sloga: jezgrovitost, odsječitost, jakost riječi i rečenice, tako da je to jedan od najboljih prijevoda kod nas. U književnom i prosvjetnom radu sudjelovao je i na drugi način. Mnogo je putovao po svim našim krajevima, da na taj način nauči što bolje narodni jezik. Prigodom tih putovanja on je kupio po narodu manje poznate riječi, pa je skupio preko četiri tisuće riječi, koje nijesu dotada bile ni od koga zabilježene. Isto tako je skupio mnogo narodnih pjesama, pa je on prvi predložio Matici Hrvatskoj, da izda zbirke narodnih pjesama kod Hrvata, što je Matica kasnije i prihvatila. Sam je uredio jednu narodnu pjesmaricu, koju je izdala Matica Dalmatinska u Zadru i koja je u svoje vrijeme bila iza Kačića najpopularnija knjiga u Dalmaciji.

Ostali pisci iz ilirskog i apsolutističkog vremena

Dragojla Jarnević, Ivan Trnski, Stjepan Ilijašević, Mirko Bogović, Fra Grgo Martić, Vladislav Vežić, Luka Botić, Janko Jurković, Adolfo Veber-Tkalčević, Fra Marijan Sunjić, Fra Martin Nedić, Ognjoslav Utješenović-Ostrožinski, Janko Tombor i Ilija Okrugić-Sremac

Među ilirskim piscima ističe se i jedna žena, DRAGOJLA JARNEVIĆEVA (1812. do 1875.) rodom iz Karlovca. Jarnevićeva je bila odgojena u njemačkom duhu, pa je tek kao zrela djevojka pristala uz narodnu riječ i narodni pokret. Prijateljevala je s mnogim Ilircima: Gajom, Trnskim, Mažuranićem i drugima. Bila je vrlo načitana, ali nije imala potrebnu prednaobrazbu, pa je radi toga i njen talenat, od prirode prilično jak, bio zatrpan stranim ugledima i utjecajima. Počela je s pjesmama, kojih se kasnije okanila. U zamjenu uhvatila se svojski novela i pripovijesti, pa je na tome području bila vrlo plodna. Najveći dio njenih pripovijesti se nalazi u časopisu „Nevenu", a pisala je i u druge listove. U rukopisu su ostale njene dvije drame: „Veronika Desinićeva" i „Marija, kraljica Ugarske", kao i veliki „Dnevnik", u koji je unijela svoj život i svoje osjećaje. Jarnevićeva je marno nastojala da privikne ženski svijet čitanju domaćih stvari, pa ukoliko danas njena djela nemaju naročitu važnost, ona su svejedno izvršila vidnu kulturnu ulogu.

I IVAN TRNSKI je proživio dugi niz godina, kao još neki ilirski pisci. Rođen je g. 1819., a umro g. 1910. Bio je oficir i upravni činovnik. Počeo je književnikovati već g. 1835., pa je književni rad nastavio sve do svoje smrti. Istakao se kao dobar prevodilac iz slavenskih jezika, a prevodio je i s njemačkoga. Osim prevodnog rada i sam je Trnski pisao izvorne pjesme. Prvu zbirku „Pjesme" je izdao g. 1842. Izdao je dalje dva sveska svojih „Krijesnica" (pjesme), zatim „Popijevke i milosnice mlađanke". Napisao je pripovijest „Učitelj Dobrašin", koja je izašla u izdanjima Društva sv. Jeronima. Zasluga je Trnskoga, da je „Neven" uveo dobre pjesme u prijevodima i tako privikavao našu publiku na ozbiljniju poeziju, a osim toga u vrijeme borbe oko pisanja stihova je protiv naopakog naučavanja Adolfa Vebera isticao, da je odlučno kod našeg stiha, kakav je naglasak, a ne to, da li je slog dug ili kratak.

IVAN TRNSKI

Slavonija je jače progovorila u to vrijeme u književnosti preko STJEPANA ILIJAŠEVIĆA, svećenika, a kasnije čazmanskoga kanonika (1814. do 1903.). Ilijašević se ugledao u više ilirskih pjesnika, a naročito u Preradovića, ali i sam je učinio izvjesnih usluga našem književnom izrazu. Iako nije bio pjesnik jačih osobina, on je marno nastojao u svojim pjesničkim djelima („Izabrane pjesme", 1876.; „Nove pjesme", 1884.; šaljive pjesme „Zimzelenke", 1901., i „Šala i satira", 1902.) oko jezične čistoće i uglađenosti stiha. Kao dobar znalac latinskoga pjesništva nastojao je da klasični stih prenese u našu književnost. U svojim šaljivim pjesmama dao je nekoliko dobrih šala u narodnom duhu.

Za vrijeme apsolutizma uspješno je radio MIRKO BOGOVIĆ (1816. do 1893.) rodom iz Varaždina, ispočetka vojnik kao i Kukuljević, zatim slobodna zvanja, a kasnije veliki župan i činovnik ministarstva u Budimpešti. Bogović je bio nagle ćudi pa je nekoliko puta sudjelovao u sukobima, te je g. 1843. bio i ranjen na Markovu trgu u Zagrebu.

Poslije apsolutizma je nastojao, da u Hrvatskoj zavlada stranka, koja je tražila nagodbu i što uže veze s Madžarima. Bogović je napisao velik broj lirskih pjesama, od kojih su neke tečne, prpošne i ugodne, dok je većina tih pjesama bez naročite pjesničke cijene („Vinjage", četiri sveska, „Smilje i kovilje", „Ljubice", „Slike i prilike", „Strelice"). Njegove drame su uzete iz narodne prošlosti. Obradio je baš one momente, kad se narodna otporna i buntovnička narav očitovala u svoj svojoj jakosti: „Frankopan", „Stjepan, posljednji kralj bosanski" i „Matija Gubec" (1589.). Pisao je pripovijesti i političke rasprave, u kojima je branio svoju politiku. Drame imaju svakako političko-povijesnu cijenu Književna im je cijena manja, ali nijesu bez ikakvih književnih odlika.

Na jezik je osobito pazio u svojim pjesničkim djelima FRA GRGO MARTIĆ, rodom Hercegovac (1822. do 1905.). Martića su zbog bujnosti i snage pjesničkog jezika neko vrijeme uvelike cijenili tako, da su ga nazivali hrvatskim Homerom. Fra Grgo je opjevao u svome djelu „Osvetnicima" borbe kršćana i Turaka u Bosni i Hercegovini. „Osvetnici" su izašli u nekoliko navrata, najprije prvo pjevanje, a iza njega slijedom ostala pjevanja. U svojim „Posvetnicima" naprotiv opjevava Božje ugodnike. Osim tih radova treba zabilježiti pokušaj fra Grgin da u narodnom desetercu prepjeva djelo grčkog pjesnika Homera „Ilijadu". U pero je kazivao svoja „Zapamćenja", koja imaju znatnu povijesnu vrijednost.

FRA GRGO MARTIĆ

Fra Grgo nije bio onako velik, kakvim su ga držali, ali opet veći je pjesnik nego što ga danas neki drže. Njegovi opisi su majstorska djela. A tek fra Grgin jezik! U pjesmama mu u tom pogledu nema do sada premca. Fra Grgo je i prevodio sa stranih jezika i opisivao svoja putovanja.

Kao odličan prevodilac važio je nekoć i VLADISLAV VEŽIĆ (1825. do 1894.) rodom iz Selina u Dalmaciji. Vežić se preselio u Hrvatsku i bio je na taj način jedan od najranijih književnika iz Dalmacije, koji je napuštao svoj uži zavičaj i došao u gornje krajeve. Po struci je bio pravnik, a završio je svoju službu kao javni bilježnik i odvjetnik u Varaždinu. Izdao je „Vijenac franceskoga i španjolskoga književstva" (Zagreb, 1852.). Zatim je preveo glasovito djelo francuskog pisca Chateaubrianda (Šatobrijana) „Atala" i djela njemačkog pjesnika Goethea „Ifigeniju" i „Hermana i Doroteju". Sam je napisao ep „Sigetski junak Nikola Zrinski" (1867.).

I drugi je jedan dalmatinski književnik došao iz Dalmacije u Hrvatsku, LUKA BOTIĆ (1830. do 1863.). Botić je kratko vrijeme živio, ali je svejedno stvorio naš najbolji romantički ep „Bijednu Maru" (1860.). Osim toga epa Botić je napisao još dva romantička epa „Pobratimstvo" (1854.) i „Petra Bačića" (1862.), a u prozi je napisao „Dilber-Hasana".

LUKA BOTIĆ

Gonjen oduševljenjem, Botić je ostavio Dalmaciju i najprije krenuo preko Bosne u Srbiju, a odatle se navratio u Hrvatsku, dok se nije smirio u Đakovu. U Bosni je opažao prilike i život naših muslimana, pa ih obilato uvodi u svoja djela zalažući se za slogu i ljubav između našega naroda kršćanske i muslimanske vjere. Botićeva su djela

puna romantičnog osjećanja, vrelog čuvstva i zanosa za prirodne krasote te po svojim mnogim odlikama zauzimlju vrlo vidno mjesto u našoj književnosti, a osobito u našoj romantičnoj književnosti.

Vrlo je obilan i raznolik književni rad Požežanina JANKA JURKOVIĆA (1827. do 1889.). Jurković je svršio teologiju, pravo i filozofiju. Bio je neko vrijeme novinar, pa upravni činovnik, zatim profesor, viši upravni činovnik, upravitelj kazališta i sl. Počeo je svoj književni rad s prijevodima sa francuskog, engleskog i njemačkog jezika i na taj je način upotpunio broj naših javnih radnika, koji su i s prijevodima nastojali osamostaliti naš književni jezik, a u isti mah dati našoj publici na domaćem jeziku dobra strana književna djela. I sam je pisao pripovijesti, i to većim dijelom šaljive pripovijesti, koje su pronijele njegovo ime među hrvatskom čitalačkom publikom („Da s' ostala što si bila", „Pavao Čuturić", „Ulomci iz lomna i krševita života starovjekoga pučkog učitelja", „Ima i tome lijeka", „Tuskulanijade", „Sudbina jarac", „Timotija Patkov" i dr.). Osim pripovijesti Jurković je pisao i drame i niz naučnih rasprava, koje je objavio u „Radu Jugoslavenske akademije". Jurković je pisac obdaren zdravim okom i smislom za šalu, koja je kod njega blaga i općenite naravi, ali svejedno vrlo živa, tako da se nekoja njegova djela čitaju i danas s prijatnim užitkom.

Kao i Jurković i ADOLF VEBER TKALČEVIĆ (1825. do 1889.) je bio mnogostran pisac, svećenik po zvanju, po službi profesor i jezikoslovac, odličan prevodilac sa latinskoga, njemačkoga i poljskoga jezika. Tkalčević je pisao književne ocjene, svađao se s ostalim književnicima o jeziku (sa Kurelcem), o stihu (sa Trnskim i ostalima), pisao čitanke za srednje škole i napisao zanimljiv putopis „Put u Carigrad" i „Listovi o Italiji". Osim toga Veber Tkalčević je okušao svoje pero u pisanju pripovijesti i novela: „Zagrepkinja" (1855.), „Ljubavne zgode i nezgode Avelina Bakranina" (1856.), „Nadala Bakarka", „Paskva", „Đački dobrotvor" i „Božićno zvonce". Veber Tkalčević je pripovjedač osrednjih sposobnosti ; njegova je romantika umjetna, jer je po naravi i naobrazbi bio skloniji klasicizmu i racionalizmu nego romantici. Ali naprotiv njegove rasprave i svađanja (polemike) imaju još i danas svježine, jer je u njih unio mnogo žući i strasti. Čudak, kakav je bio, izdao je pod starost sabrana svoja djela u devet svezaka, a svaki svezak samo u — dvadeset primjeraka.

U Bosni su se istakla još dvojica franjevaca sa svojim prijanjanjem uz ilirski pokret: FRA MARIJAN ŠUNJIĆ, kasniji biskup, i FRA MARTIN NEDIĆ (1810. do 1895.). Rad te dvojice franjevaca je u prvom redu prosvjetno-povijesnog značenja, iako su, osobito Nedić, bili vrlo radini književni radnici. Nedić je počeo svoje pjevanje s pjesmom „Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u Pramalitje" (1835.), u kojoj je prikazao ilirskom narodu teške prilike, u kojima se nalazi kršćanska raja u Bosni. Pored toga opisao je život svoga subrata fra Marijana Šunjića u stihovima („Život Marijana Šunjića", 1860.). Konačno on je opjevao događaje u Bosni od g. 1875. do 1877. u djelu „Ratovanje slovinskoga naroda protiv Turcima" (1881.). U zajednici sa Šunjićem napisao je pjesmu „Pokret naroda u Hercegovini" (1851.).

Po svojoj pjesmi o Bosni pročuo se i kod nas i u stranom svijetu OGNJOSLAV UTJEŠENOVIĆ-OSTROŽINSKI. Kao i Nedić, tako je i on u svojoj pjesmi „Jeka od Balkana" (1842.) prikazao bijedni život našega svijeta u Bosni. Dojam je ove pjesme bio toliki, da je čak jedna hrvatska županija tražila od kralja, da uzme u zaštitu kršćansku raju u Bosni. Utješenović je pjevao lirske pjesme, koje je izdao god. 1845. u Zagrebu : to je zbirka „Vila ostrožinska", u kojoj se nalazi jedan članak o umjetnosti i o njenim značajkama („Misli o krasnijeh umjetnosti"). Osim toga Utješenović je napisao jedan alegorijsko-epski spjev „Nedjeljko" iz srpske povijesti.

JANKO TOMBOR, Slovak (1825. do 1911.), svećenik, kao i Utješenović nije ostavio djela, koja bi i za današnjeg čitatelja bila od većega značenja, ali je u vrijeme apsolutizma vršio veliku kulturnu ulogu. On je u vrijeme vanredno slabe književne proizvodnje neumorno pisao u listu „Nevenu" pripovijesti romantičkog sadržaja i na taj način davao našoj publici pripovijesti na narodnom jeziku. Najpoznatija mu je pripovijest iz srednjega vijeka „Božjak Morovički".

Još više od Tombora obrađivao je srijemski život svećenik ILIJA OKRUGIĆ-SREMAC, zanosni Štrosmajerov pristaša i njegov hvalitelj u pjesmama. Okrugić je pisao lirske pjesme „Sremska vila" (1863.) i „Glasinke Srčanice" (1874.), epsku pjesmu „Posestrimstvo"

(1888.) i drame „Saćurica i šubara ili sto za jedan" (1864.), „Šokica" (1884.), „Varadinka Mara" i „Grabancijaš đak", od kojih je pretposljednja izvođena u beogradskom, a posljednja u novosadskom kazalištu. Okrugić je kao dramski pisac imao sposobnost, da iznese niz karakterističnih crta lica i kraja, koji prikazuje, te je naročito kod Srba, kod kojih su u svoje vrijeme komadi, koji prikazuju narodni život, bili rado gledani, bio ucijeni.

Od g. 1860. do danas

Politička pozadina

Godine 1859. došlo je do odlučne borbe između Austrije i Italije, koju je pomagala Francuska. Austrija je bila potučena kod Solferina, pa je morala predati Francuskoj golem dio sjeverotalijanskih zemalja, koje je dotada držala. Francuska je te zemlje ustupila kraljevini Sardiniji. Taj rat kao i rastrošna apsolutistička vladavina naprtiše Austriji teške dugove, radi čega je Austrija uživala vrlo malen ugled kod novčara. Da pokrije nekako svoje goleme izdatke, bečka je vlada raspisala zajam od 200 milijuna forinti, ali je jedva jedvice skupila 76 milijuna. Iako je Franjo Josip redovno stvari kasno uviđao, opazi, da se ne može dalje vladati centralistički i apsolutistički, pa je polako i oklijevajući išao za tim, da apsolutističku vladu zamijeni sa poludemokratskom, a potpuno demokratske vlade i režima nije nikada ni bilo u monarhiji Habzburgovaca. Na carevinskom vijeću, koje je Franjo Josip imenovao i sazvao, dođe g. 1860. do teških optužbi protiv careve vlade i njena načina upravljanja. I slavenski i madžarski su vijećnici tražili da se Austrija uredi federativno, i tek u federaciji su vidjeli spas Austrije. Hrvatski vijećnici Štrosmajer i Vranicani su zahtijevali, da se Dalmacija ujedini s Hrvatskom, na što nije pristao delegat iz Dalmacije Borelli. On je naprotiv tražio za Dalmaciju poseban, autonoman položaj u Austriji.

U lipnju te godine dolazi za hrvatskog bana dobričina Šokčević, čovjek, koji je bez sumnje osjećao narodno, ali u svome javnome radu nije mogao to svoje uvjerenje provesti. Šokčevića je preporučio biskup Štrosmajer, koji u to vrijeme predstavlja hrvatski javni život. Novi ban odmah otpravlja njemačko i njemškutarsko činovništvo, isposluje

kod kralja dopuštenje, da se u sve hrvatske škole mjesto njemačkog uvede hrvatski, a sam nastoji, da kazalište dođe potpuno u narodne ruke, što je i uspjelo.

U Hrvatskoj se počinju okupljati ljudi, koji su željeli nastaviti rad Ilira u javnom životu (Narodna stranka). Oni pokreću list, kojega je prvi broj izašao 1. listopada 1860. „Pozor", — oko kojega se kupi najveći i najvrijedniji dio hrvatske inteligencije.

Franjo Josip pritisnut događajima odredi listopadskom diplomom, da se povrate ustavi u austrijskim i ugarskim zemljama, te da sve zemlje dobiju svoje sabore, koji bi vijećali i odlučivali o poslovima tih zemalja. Na tu odredbu započe u Hrvatskoj jak politički život: javni radnici se sastaju, vijećaju, a konferencija, koju je sazvao ban Šokčević, zatraži od kralja ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, posebnu hrvatsku dvorsku kancelariju, koja će obavljati sve poslove, što se odnose na Hrvatsku. Na toj konferenciji predloži biskup Štrosmajer, da se osnuje Jugoslavenska Akademija, i sam u tu svrhu daje 50.000 forinti, što je za ono vrijeme bila golema svota. Tim svojim darom i govorima, što ih je držao, kao uopće svojim nastupom, Štrosmajer postaje tada središnjom ličnošću u hrvatskom javnom životu i nema nijedne osobe, koja bi uživala toliki ugled kao on. A u narodnoj je stranci bio pravi duhovni vođa.

Pod utjecajem rada Narodne stranke u Hrvatskoj razvio se i narodni pokret u Dalmaciji. Taj se pokret ubrzo organizirao u dalmatinskoj narodnoj stranci, kojoj su na čelu bili čelični don Mihovio Pavlinović i dr Miho Klaić. Borba Narodne stranke u Dalmaciji bila je vrlo teška, jer je skoro sve odlučnije građanstvo u to vrijeme bilo ili talijansko ili je pod utjecajem talijanske kulture osjećalo talijanski. Ipak je narodnoj stranci uspjelo oko g. 1870. da pobijedi skoro u svim mjestima u Dalmaciji i da na taj način završi s talijanaškom politikom nekolicine talijanskih i talijanaških građana.

Odnosi Hrvata i Madžara za vrijeme apsolutizma postali su nešto bolji, ali ubrzo nakon ukinuća apsolutizma dolazi ponovno do sukoba. Već g. 1860. dolazi do svađe Hrvata i Madžara radi Međimurja, koje je u narodnom pogledu potpuno hrvatsko, i radi Rijeke. Madžari su svojatali i Međimurje i Rijeku, iako je očito, da oni nijesu u tim mjestima imali niti brojniju manjinu. Borba između Madžara i Hrvata i sve otvoreniji zahtjevi austrijskih Nijemaca, da se Austrija uredi centralistički, navedoše Franju Josipa,

da g. 1861. izda u mjesecu veljači takozvani veljački patent, u kome je uglavnom određeno, da se Austrija uredi centralistički, sa središnjim parlamentom u Beču, u koji bi sve zemlje slale svoje poslanike. Ti poslanici ne bi značili ništa, jer bi povrh njih bio gornji dom, u koji bi ušli ljudi kraljeva povjerenja, zatim biskupi i vojvode i nadvojvode. Madžari su odlučno odbili to carevo nastojanje, a isto tako Hrvati i Česi. U ožujku su bili izbori za hrvatski sabor. Narodnjaci su ušli u sabor u golemoj većini, a bio je velik broj najuglednijih književnika i javnih radnika u tome saboru. Nije takve sreće bilo u Dalmaciji, gdje su izbori provedeni nasilno po nepravednom izbornom redu, pa je izabrano tek 12 Hrvata, a 31 Talijan. Hrvatski sabor traži ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, a dalmatinski sabor većinom glasova to odbija, na što su narodnjaci došli sami u Zagreb, gdje su ih svečano i srdačno primili. Dvojica Dalmatinaca su bili izabrani za prave poslanike u Hrvatski sabor: Luka Botić u Đakovu i Medo Pucić u Križevcima.

Ugarski sabor pozva, kao da nije ništa bilo između Hrvatske i Ugarske godine 1848. i 1849., hrvatske velikaše na svoja zasjedanja. Hrvatski sabor na to prihvati zaključak, kojim proglašuje svakoga Hrvata, koji bi prisustvovao kao poslanik u tuđem zakonodavnom tijelu, izdajicom domovine. Taj je prijedlog stavio Eugen Kvaternik, pristaša Ante Starčevića, velik patriota, koji je kasnije podignuo bunu protiv Austrije, u kojoj je kod Rakovice nesretno zaglavio. Na Štrosmajerov prijedlog stvori sabor zakon o „oživljenju jugoslavenskog sveučilišta i o trošku za njega". Isto tako uredi ovaj sabor školstvo i odredi naučne osnove za pojedine škole i predmete. Obzirom na odnose prema Austriji i Madžarskoj nije bilo saglasnosti u tom saboru. Većina, narodnjaci prihvaćaju prijedlog, da Hrvatska nema nikakve veze s Ugarskom, jedino je s Ugarskom vezana kraljevom krunom. Hrvatska će stupiti s Ugarskom u državopravni savez na temelju jednakosti, ali tek onda, kad Madžari priznaju potpuno hrvatsku samostalnost i njen državni opseg. Stari madžaroni (unionisti) tražili su, da se Hrvatska udruži s Ugarskom što uže, a svi su međutim bili složni u tome, da Hrvatska nema nikakve veze s Austrijom; toliko su Austriju naši ljudi u to vrijeme loše gledali. Da je do takvog raspoloženja došlo, kriv je apsolutizam.

Kad je Franjo Josip vidio, da je hrvatski sabor na svome mjestu, da zna, šta hoće, rasputi ga, kao što je raspu-

stio i ugarski. Jedva je dočekao, da opet zavlada bez parlamenta: igra, koju je Franjo Josip redovno ponavljao, kadgod su sabori pojedinih zemalja pokazali zube. Međutim radi nekoliko malih ustupaka, koje je Franjo Josip učinio Hrvatima, kao i radi sve to jačeg pritiska Madžara, javlja se u Hrvatskoj slabašan pokret za savez s Austrijom. Na čelo toga pokreta stavlja se Ivan Kukuljević. Uz Kukuljevića bili su još pristaše užih odnosa sa Austrijom Ivan Mažuranić, Ivan Vončina, Prica, A. Veber-Tkalčević, A. Ćepulić i drugi. Oni su osnovali svoju Samostalsku stranku i počeli izdavati svoj posebni list „Domobran", kome je bio urednik Đuro Deželić. Narodna stranka ustaje preko svoga lista „Pozora" žestoko protiv samostalaca. Vlada nastoji „Pozoru" zaokrenuti vratom, pa mu nakon tri opomene doista i zabrani daljnje izlaženje god. 1864. Uopće vlada nastoji da pomoću sile skrši otpornu snagu Hrvata, pa progoni državne činovnike, koji su se usudili štogod raditi protiv službene vladine politike. Ti su progoni jednako živi i u Dalmaciji i u Hrvatskoj. Naročito su progonili profesore.

Kad je vlada mislila, da je u Hrvatskoj pomoću samostalne narodne stranke dobila oslonac, raspiše izbore, koji su se obavili nasilno god. 1865., ali svejedno je samostalnoj narodnoj stranci uspjelo da dobije tek jednu trećinu zastupnika, pet poslanika su dobili pravaši pristaše Ante Starčevića, a ostale mandate ujedinjena opozicija, narodna i unionistička stranka. Kad je Franjo Josip vidio, da je u svim zemljama apsolutistička vlada dobila manjinu, otpustio je predstavnike tog sustava, te je nastojao da uvede nekakvu ustavnost. U Dalmaciji je došlo do promjene na namjesničkom vijeću, pa je mjesto talijanaša Mamule došao narodni čovjek.

U to je godine 1866. Austrija pobijeđena u ratu s Pruskom i Italijom, pa su Habzburgovci bili izbačeni iz njemačkoga saveza. Svi su slavenski narodi počeli misliti, da im sada u Austriji ne prijeti opasnost od nijemstva, te i hrvatski sabor odlučnom većinom izjavi, da će sve učiniti za što srdačnije veze s Austrijom. Franjo Josip na nagovor ministra vanjskih poslova Beusta nastoji, da dođe do što prijateljskijih odnosa između Austrije i Madžara. I doista g. 1867. dolazi do uređenja odnosa Austrije i Ugarske: austrijska carevina se dijeli u dva dijela. U istočnom dijelu gospodare Madžari, a u zapadnome Nijemci. To je naime smisao nagodbe između Austrije i Ugar-

s k e. Država se otada zove Austro-ugarska monarhija. Nato samostalna narodna stranka u znak protesta prema austrijskoj politici pristupa u narodnu stranku.

Kad su Hrvati vidjeli, kako je stvar pošla, uvidješe, da im je potrebno biti na oprezu, a s druge strane da moraju stvoriti takav položaj, da bi se mogli barem nekako slobodno razvijati.

Franjo Josip odluči da uredi odnose Ugarske i Hrvatske prikrivenom silom. Postavi za namjesnika banske časti u lipnju g. 1867. baruna Levina Raucha, koji raspiše nove izbore i uz nezapamćeno nasilje provede izbore g. 1868., koji na taj način donesoše unionistima većinu. Takav sabor izasla delegaciju u Budim. Ta je delegacija sklopila s kraljevinom Ugarskom t. zv. nagodbu, po kojoj Hrvatska priznaje Austro-ugarsku nagodbu, odriče se samostalnosti u gospodarskim područjima, a isto tako i u trgovini, i, što je najvažnije, u financijama, a postaje potpuno autonomna u unutranjim, vjerskim i naukovnim poslovima i u pravosuđu. Bana ne bira niti predlaže hrvatski sabor, nego ga ugarski ministar predsjednik predlaže kralju na imenovanje. Uopće je Hrvatska postala neka čudna mješavina od poluzavisne i polusamostalne zemlje, u kojoj su međutim Madžari uglavnom gospodarili, kako su htjeli.

U Hrvatskoj je nastala živahna borba protiv nagodbe. Narodnjaci i pravaši, a oni su predstavljali barem 9 desetina hrvatskoga naroda, nijesu priznavali zakonitost nagodbe, jer je između ostalog sklopljena bez prisustvovanja vojne Krajine, u kojoj je bilo oko polovice žitelja kraljevine Hrvatske. Naročito su se oštro oborili na Raucha, koji je nakon ljutih borbi morao napustiti svoje mjesto. Na izborima od g 1871. Hrvati i u Hrvatskoj i u Dalmaciji dobiju golemu većinu. Ovaj sabor nije mogao pravo proraditi, jer ga je car neprestano odlagao, dok ga nije konačno g. 1872. raspustio. Nato dolazi na mjesto namjesnika banske časti Vakanović, koji provodi nasilničke izbore, ali svejedno narodna stranka dobije većinu, našto Vakanović pozove velik broj takozvanih virilista, koji su bili vladi redovno na raspolaganju. Kad su unionisti vidjeli, da Madžari žele, da dođe do nekakve preuredbe (revizije) nagodbe, kako bi došlo do mirnijeg odnosa između Hrvata i Madžara, izjaviše, da žele stupiti u narodnu stranku, ako polovica delegata, koji će pregovarati o reviziji nagodbe, budu izabrani iz njihove sredine, a to im je narodna stranka uistinu priuštila. Nato dođe do revizije nagodbe, a banom postade god. 1873. Ivan

Mažuranić. Revizija nije u stvari ništa bitno promijenila u hrvatsko-ugarskoj nagodbi, jedino su Hrvati dobili neke poboljšice u financijskim stvarima.

Ban Mažuranić nastoji da Hrvatsku preuredi što je moguće bolje. Uređuje škole, stvara moderne zakone, štampi dade slobodu, zakonom o sastajanju zajamčena je bila sloboda političkoga rada, odredi obvezatnu pučku nastavu. Najvažnije njegovo djelo jest, što mu je uspjelo, da se g. 1874. otvori u Zagrebu sveučilište sa tri fakulteta: bogoslovskim, filozofskim i pravnim. Sveučilište je kasnije izgrađivano, a tek je poslije svjetskoga rata postalo potpuno dobivši potpuni medicinski, gospodarsko-šumarski i tehnički fakultet. Kako banu Mažuraniću nije uspjelo, da se pripoji vojna Krajina Hrvatskoj, a i radi razvoja prilika u Bosni, zahvali se na banskoj časti godine 1880.

Njega je naslijedio na banskoj stolici iste godine grof Ladislav P e j a č e v i ć. Te godine dođe radi pokušaja Madžara, da u Hrvatskoj uvedu madžarski jezik u urede, koji su spadali pod zajedničko ministarstvo, do rascjepa narodne stranke. Ugledan član stranke Matija Mrazović istupi iz stranke sa 22 druga, pa osnuje n e o d v i s n u n a r o d n u s t r a n k u, koja se po svome službenom glasilu „Obzoru", prozva obzoraškom strankom.

Godine 1883. dolazi na bansku stolicu grof Karlo Khuen-Hedervary, koji ostade na svom mjestu sve do god. 1903., kad su Franju Josipa ozbiljni nemiri u Hrvatskoj prisilili, da makne Khuena. Khuenovo vladanje je bilo nasilno, stvarao je zasukane birokrate, ljude, koji su bili strani narodnom radu i narodnom duhu. Beznačelnost zavlada javnim životom, a tko se znao bolje ulagivati vladi, taj je više vrijedio i imao je izgleda na uspjeh u službi.

Pod Khuenovom vladavinom stala je sve više jačati politička misao dra Ante Starčevića raširena pod imenom p r a v a š t v o. Do tog je doba pravaštvo slabo napredovalo uslijed vrlo jakog položaja narodne stranke i golemog ugleda biskupa Štrosmajera, ali nakon odlaska bana Mažuranića pravaštvo se počinje naglo širiti u svim hrvatskim krajevima, pogotovu radi toga, što je narodna stranka nakon ulaska unionista u nju godine 1883. prestala predstavljati narodne redove, a postala oruđe vlade, kojim je ona mogla raspolagati, kako ju je bilo volja. Da bude ruglo još veće, Khuen je postao vođa te stranke! Pravaši su bili kremenjaci, borili su se i protiv Austrije i protiv Madžara i protiv domaćih mlakonja. Naprama jugoslavenstvu biskupa

Štrosmajera i nekadašnje narodne stranke oni su isticali hrvatstvo, koje mora na temelju svoga državopravnog položaja postati samostalno u okviru Habzburške monarhije ili čak izvan nje. Zagovaraju što uže veze sa zapadnom Evropom, a na slavenstvo se mnogo ne obraćaju ; protivno dakle od narodne stranke. Na Zapadu osobito dobro gledaju Francuze, prema kojima je Ante Starčević pokazivao najveće simpatije. Austriju su mrzili osobito u početku svom dušom. Taj jaki pokret nije postigao velikih stranačkih uspjeha, ali je postigao velikih narodnih uspjeha. Dok su ilirski pokret i Štrosmajer uspjeli da stvore jedan vrlo tanak sloj narodne inteligencije svijesne svoje političke uloge, dotle je Starčević izradio političku svijest hrvatskog građanstva i počeo prodirati među seljake. Možda bi starčevićanstvo postiglo i većih stranačkih uspjeha, da nije pred Starčevićevu smrt g. 1895. uslijed raznih sukoba, a naročito radi međusobne borbe dvojice stranačkih prvaka, Frana Folnegovića i Josipa Franka, došlo do rascjepa u stranci. Starčević istupa iz svoje vlastite stranke, pa osnuje s još trojicom zastupnika čistu stranku prava, a ostali dio stranke nastoji odmah da se sporazumi sa neodvisnom narodnom strankom ; do ujedinjenja tih dviju stranaka došlo je godine 1902. Tako ujedinjena stranka nazvala se hrvatskom strankom prava.

Godine 1902. je došlo do prvih pojava stranke dra Ivana Lorkovića, hrvatske napredne stranke, a g. 1904. je osnovana stranka braće Radića hrvatska pučka seljačka stranka. Godine 1905. ujedinjuju se neke srpske stranke sa hrvatskom strankom prava i hrvatskom naprednom strankom kao hrvatsko-srpska koalicija. Najradiniji su u toj hrvatsko-srpskoj koaliciji bili mladi ljudi, koji su učili u Pragu i koji su tamo poprimili misli današnjeg predsjednika Čehoslovačke republike Tome Masarika. Oni traže sitni rad, nastojanje oko gospodarskoga podizanja naroda i uopće zamjenjuju visoku politiku sa sitnim radom, a u isti mah nastoje da dođu na kormilo te da pomoću vlasti provode svoje misli u javni život. U vjerskom pogledu oni su bili u većini ili neskloni ili indiferentni prema kršćanstvu, a pogotovu prema katolicima, te su neki nastojali, da dođe do izrazitih opreka i borbe između svećenstva i naroda.

U izborima godine 1906. koalicija je dobila većinu, a iza toga ostaje ona uz manje ili veće promjene glavni predstavnik hrvatskog političkog života sve do konca svjetskoga rata, iako je vlast katkada nastojala da uništi koaliciju, pa je radi toga bio podignut g. 1908. veleizdajnički proces u Zagrebu. Starčevićanci se podigoše, ali odmah iza toga uslijed trvenja među pojedinim njihovim grupama stadoše da slabe. Austrija nije birala sredstva, da uguši narodni život u Hrvatskoj, pa je postavljala komesare, trajno mijenjala banove, ali broj pristaša Austro-ugarske monarhije postaje, naročito nakon balkanskoga rata od god. 1912., u Hrvatskoj sve to manji, tako da je svjetski rat g. 1914. zatekao velik dio hrvatske inteligencije neraspoloženu prema Austriji.

Svjetski rat, osnutak kraljevine Jugoslavije, događaji u Rusiji, nemirni poslijeratni život : sve je to našlo živog odjeka u narodnim redovima, kao i u književnosti.

Pored spomenutih skupina, koje su se politički organizovale i koje su imale jače stranke, počelo se u hrvatskom javnom životu zadnjih četrdeset godina opažati i djelovanje r a d n i č k o g p o k r e t a, koji se počeo javljati za vrijeme vladanja grofa Khuena, te se pojavljivao pod raznim imenima. Radnički je pokret unio u naš život i u našu književnost težnju za rješavanjem socijalnog pitanja. Znatnog je upliva na književnost pojedinih pisaca imao i KATOLIČKI POKRET, koji se ispočetka javio kao omladinski pokret, a iza rata se razvio u opći narodni pokret. Taj je pokret pored svojih vjerskih misli zastupao u društvenom životu načelo međusobne snošljivosti, ali je svakako bio na strani slabijeg, pa radi toga književnici toga pokreta unose u svoja djela pored vjerske note također i socijalnu. Pokret je počeo g. 1903. sa filozofskom revijom „Hrvatskom Stražom" (Dr A. Mahnić, Fran Binički i dr A. Alfirević) i đačkim listom „Luč" (prvi urednik Ljubomir Maraković).

Socijalne prilike u hrvatskim krajevima.

Razvoj naše književnosti u zadnjih sedamdeset godina u uskoj je vezi s općim razvojem našeg narodnog života. Dolaskom Ivana Mažuranića na bansku čast zemlje, u kojima nastavaju Hrvati, počele su se ubrzano razvijati. Na početku je tog doba gradsko pučanstvo, koje je kod svih naroda nosilac i stvaralac narodne prosvjete, bilo kod nas neznatno, i k tome nažalost nije bilo potpuno narodno. U vrijeme austrijskog apsolutizma Zagreb je, na pr. g. 1857., imao svega 16.567 duša, a dvanaest godina kasnije g. 1869.

bilo je u Zagrebu 19.857 stanovnika, g. 1880. imao je 28.388 duša, pred svjetski rat je imao oko 85 tisuća, a danas ima 185.000, sa predgrađima dapače preko 200.000 stanovnika. Drugi su gradovi bili također vrlo maleni. Nešto više stanovnika su imali Split i Osijek, ali je građanstvo tih gradova tek početkom 20. stoljeća postalo toliko svijesno, da je osjetilo potrebu za jačim nacionalnim kulturnim radom. Ispočetka je građanstvo, i brojem neznatno i kulturom zaostalo, tražilo književnost bezbojnu, punu slatkih priča, a nije osjećalo ikakvih potreba, da se u književnosti daje narodna stvarnost. Naše društvo nije bilo za takvu književnost doraslo, pa je tek kasnije pod utjecajem stranih književnosti uvedeno trezvenije promatranje života i životnih pitanja.

Seljaštvo je bilo na niskom stepenu opće naobrazbe i u teškim gospodarskim prilikama. Malo prije ovog doba seljak je prestao biti kmetom u Hrvatskoj, a u Dalmaciji je bio i neprosvijetljen i dobrim dijelom zavisan od većih posjednika i varoških kajišara. Isto tako i u Bosni. Ni u Hrvatskoj pismenost na početku ovoga doba nije bila velika. Godine 1876. je bilo u Hrvatskoj i Slavoniji svega 1236 državnih pučkih škola ; taj se broj nije mnogo povećao sve do kraja devetnaestog stoljeća, jer je g. 1905. bilo svega 1380 pučkih škola. Istina za to vrijeme se broj učiteljskih sila povećao za 72%. I pored jakog porasta učiteljskih sila broj školskih polaznika je prilično nizak : godine 1880. polazi tek 56% školskih obvezanika školu, a g. 1905. taj se broj povećao na 65%, pa još uvijek ima 35% školskih obvezanika, koji ne posjećuju školu. Godine 1869. znalo je u Hrvatskoj i Slavoniji čitati i pisati svega 17,2% od svega pučanstva, god. 1890. postotak pismenih iznosi 32,3%, a god. 1910. pismenih ima više od nepismenih ; njihov broji znosi 52,3%. Ali i taj je postotak vrlo nizak u razmjeru sa drugim evropskim narodima. Radi financijske nesamostalnosti ni srednje škole se nijesu mogle razvijati, kako bi tražile suvremene potrebe i opći stepen evropske naobrazbe i civilizacije. Godine 1905. ima u Hrvatskoj i Slavoniji svega 6605 učenika srednjih škola, a danas ih ima mnogo više u samom Zagrebu. Godine 1906. ima na zagrebačkom sveučilištu nešto preko 1000 đaka, a danas na svim zagrebačkim visokim školama ima do 6.000 đaka.

Narod se bavio u golemoj većini poljoprivredom, a gospodarske prilike, naročito razdioba plodne zemlje, nije bila podesna za naprednu poljoprivredu, koja bi ojačala

seljački stalež i od njega učinila kulturni čimbenik. Od čitavog obrađenog zemljišta u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je prije rata u rukama crkava, katoličke i pravoslavne, pojedinih društava (banaka), državne vlasti i zemljišnih imovnih zajednica oko 30%, u rukama veleposjednika oko 25%, tako da je u rukama malenog broja stanovništva bilo zgrnuto iznad polovice obrađenog zemljišta, a seljački su posjedi bili maleni i jedva su mogli zadovoljavati najprečim materijalnim potrebama. Seljački svijet nije mogao živjeti na zemlji, pa je iz obje glavne hrvatske pokrajine, iz Hrvatske i Dalmacije, selio najzdraviji i privredno najsposobniji dio stanovništva. Računa se, da je u prvih trinaest godina ovoga vijeka otišlo iz Hrvatske i Slavonije preko četvrt milijuna najsposobnijih i najzdravijih ljudi. Naprotiv strani svijet počeo je naglo dolaziti u Hrvatsku, osobito Nijemci i Madžari, a poslije i Židovi. Hrvatska je oko g. 1840 imala 1,606.730 stanovnika, a od toga je bilo Nijemaca 13.226 ili 0,82, % Madžara 5050, ili 0,32%. Godine 1850. na 1,827.333 stanovnika ima 10.717 Madžara ili 1,71% (broj nam Nijemaca za tu godinu nije poznat). Godine 1880. na 1,8924.499 stanovnika ima već 83.139 Nijemaca ili 4,39%, a Madžara 41.417 ili 2,09%. Godine 1890. ima u Hrvatskoj i Slavoniji 2,186.410 stanovnika, od toga je 117.493 Nijemaca ili 5, 37%, a Madžara 68794 ili 3,15%. Godine 1900. ima u Hrvatskoj 2,416.304 stanovnika, od toga Nijemaca 136.121 ili 5,6%, a Madžara 90,781 ili 3,8%. Godine 1910. na 2,621.954 stanovnika otpada 134.078 ili 5,1% Nijemaca, a Madžara 105.948 ili 4.8%.

Kako se iz ove male statistike vidi, stranci su trajno u porastu i u broju i u postotku (jedino Nijemci postotno nešto nazaduju od god. 1900. do 1910.), a domaći živalj je u opadanju. Posebno je opadanje očito u nekim krajevima Slavonije (kao na pr. u kotaru Županji i dr.).

Književni listovi i nakladnici.

Uza sve smetnje naša se književnost posljednjih sedamdeset godina lijepo razvijala. Književnici su ispočetka manje, a kasnije sve više svijesno išli za tim, da stvore nezavisnu književnost, koja ne će biti samo sredstvo narodnog preporoda ili pojedinih političkih stranaka, nego samostalna duhovna pojava, nezavisna od dnevnih događaja, ali trajno povezana uz narod, iz kojega je nikla. Tek pojavom tako-

zvane Moderne književnost se bila uvukla previše u se, a književnici su dobrim dijelom bili zaboravili, da su oni javni radnici, stvaraoci narodne kulture. Međutim ta pojava odalečivanja književnosti i književnika od naroda nije srećom trajala previše dugo, ali ipak toliko, da je kod širih narodnih slojeva pobudila nepovjerenje prema književnim djelima naših književnika. U novije vrijeme književnici se ponovno vraćaju svome časnome pozivu prvovoditelja narodne prosvjete i civilizacije, pa nastoje (svaki u svome krugu i mislima, koje zastupa) da šire vidike, stvaraju uvjerenja i izgrađuju zgradu narodne prosvjete, iako je previše velika razlika u kulturnim potrebama sela i grada.

Jačem dodiru naše javnosti i književnika doprinijeli su mnogo književni ili poluknjiževni časopisi, koji su u ovo doba pokretani u velikom broju. Od najvažnijih časopisa posljednjih sedamdeset godina spomenimo ove: „N a š e g o r e l i s t" (1861. do 1864.), „D r a g o l j u b" Đure Deželića (1867. do 1868.), zatim jedan od najzaslužnijih naših književnih časopisa uopće „V i e n a c" (od 1869. do 1904.), „S l a v o n a c" Miroslava Kraljevića (1863. do 1864.), znanstveni „K n j i ž e v n i k" (1864. do 1866.), „H r v a t s k a v i l a" (1882. do 1885.), „B a l k a n" (1886. do 1887.), dubrovački „S l o v i n a c" (1878. do 1884.), sarajevska „N a d a" (1895. do 1902.), „P r o s v j e t a" pokrenuta g. 1893., a od g. 1914. izdavana kao „H r v a t s k a P r o s v j e t a" sve do danas. Osobito je mnogo časopisa izlazilo koncem prošloga i početkom ovoga stoljeća. Tako je izlazila omladinska „H r v a t s k a m i s a o" u Pragu, pretvorena nakon godine dana u „N o v o d o b a" (1897. i 1898.). Ta dva lista su donosila priloge iz najrazličitijih područja, dok je bečka „M l a d o s t" bila strogo književan list. Najmlađi pisci, redovno srednjoškolci, izdavali su svu silu omanjih listova, od kojih je većina bila pisana rukom, i jedan svoj središnji list štampan „N o v u N a d u", (Zagreb, 1897. do 1898.). Književno glasilo mladih je bio i „Ž i v o t". Koncem prošloga stoljeća pokrenuo je Ante Tresić u Splitu „N o v i v i j e k" (1899. do 1901.). Pored toga su omladinci izdavali ili su pisali u listove „S v i j e t l o", „N o v o s v i j e t l o", N o v a Z v i j e z d a", „M l a d a H r v a t s k a", a početkom ovoga stoljeća pokrenuta su dva đačka lista, koja su mnogo utjecala na odgoj i mišljenje omladine: to su „L u č", glasilo katoličkih đaka, i „H r v a t s k i đ a k", glasilo naprednih đaka. Bivši omladinci i njihovi prijatelji pokrenuše g. 1906. književni časopis

„S a v r e m e n i k", koji je do rata redovno izlazio, a od rata izlazi na mahove. Neko je vrijeme prije rata izlazila „H r v a t s k a s m o t r a". Poslije rata ustalila se kao vrlo ugledan i redovit književni list „H r v a t s k a P r o s v j e t a", a više godina izlazi već i „K n j i ž e v n i k" i „H r v a t s k a r e v i j a". Za vrijeme svjetskoga rata pokrenuta je g. 1917. „H r v a t s k a N j i v a", koja je poslije rata pretvorena u „J u g o s l a v e n s k u N j i v u" te je katkada donosila i književne priloge, a trajno je bila živahna u književnim ocjenama, ali je nekoliko godina iza prevrata prestala izlaziti. I pod imenom „V i j e n a c" izlazio je nakon svjetskoga rata više godina jedan književni list, ali je i taj propao. Koncem svjetskoga rata izlazio je i „K n j i ž e v n i J u g", ali također samo nekoliko godina.

Pored ovih listova, pokretani su razni listovi, ali su bili kratkog vijeka. (Kokot, Vijavice, Juriš, Piedestal, Zenit itd.)

I dnevni listovi, koji su se počeli naglo razvijati, pripomogli su književnosti, iako ne toliko, koliko bi morali. U prošlom stoljeću su mnogo književnih priloga objavljivala tri lista: „O b z o r", „N a r o d n e N o v i n e" i „S l o b o d a", a kasnije „H r v a t s k a" i „H r v a t s k o P r a v o". U novije vrijeme su poznatiji dnevnici, koji su donosili ili književne radove ili ocjene „O b z o r", „J u t a r n j i l i s t", „N o v o s t i", „R i j e č", „N a r o d n a P o l i t i k a", „H r v a t", „H r v a t s k a S t r a ž a", splitsko „N o v o d o b a" itd.

I knjižarstvo, koje posreduje između pisaca i publike, razvilo se ovih zadnjih sedamdeset godina vrlo povoljno. Dok je u vrijeme ilirskoga pokreta pisac redovno morao biti i nakladnik i prodavač, u novije vrijeme u svim većim hrvatskim mjestima postoje knjižare, koje posreduju kod prodaje knjiga, a lijep broj knjižara su u usti mah i nakladnici, pa izdaju djela iz raznih područja. Prije rata odlikovala se među privatnim nakladnicima naročito Dionička knjižara, zatim knjižara Đure Trpinca, Brajer, Društvo hrvatskih književnika i knjižara Kugli. Za vrijeme rata i poslije rata, razvili su živu aktivnost knjižare „Zabavna biblioteka" (izdaje većim dijelom strana beletristička djela), „Narodna Prosvjeta" (izdaje djela iz svih područja), knjižara Vasić, poznata po ukusnim izdanjima omladinskih knjiga i djela Vladimira Nazora, Čaklović, vrlo radišan odmah nakon rata, „Moderna biblioteka", BINOZA itd. Međutim najživahniju djelatnost na području izdavanja domaćih djela

pokazuje „Matica Hrvatska“ i „Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima“ osnovano god. 1868. Ta dva udruženja, osnovana u ilirsko i poilirsko vrijeme, razvila su poslije rata neobično veliku djelatnost. Tako Hrvatsko Književno Društvo sv. Jeronima, koje je prije izdavalo četiri, pet knjižica, izdaje danas do 30 knjiga godišnje, a uz to pomaže svojom nakladom izdavanje lijepog broja časopisa („Obitelj”, „Krijes”, „Mala Mladost”, „Naša Gospa Lurdska” te „Hrvatska Prosvjeta”). Sličnu, iako ne tako opsežnu djelatnost razvija i Matica Hrvatska, pa su te dvije ustanove danas naši najvrijedniji izdavači, što se osobito ističe u najnovije doba, jer neke jake knjižare uopće ne pokazuju skoro nikakve djelatnosti na području književno-izdavačkoga rada.

Književne struje

Naši su književnici sve do osamdesetih godina prošloga stoljeća bili, po svojim težnjama, u prvom redu buditelji narodne svijesti, buditelji, koji su smatrali, da književnost mora uljepšavati život, da mora biti puna zanosa za sve, „što je dobro i lijepo”. Misleći da je najpreča dužnost svakog narodnog književnika, da bude odgojitelj, oni su davali osobitu važnost povijesti, koju su uljepšavali, prikrajali je po svoju, kako bi na taj način naša prošlost bila zamamnija. Književnost je dakle bila u istim vodama, u kojima se nalazila politika od ilirskoga pokreta pa do Štrosmajera i njegove narodne, odnosno nezavisne narodne stranke. Letjeti visoko, bez obzira, kakvo je tlo, na koje ćeš se spustiti. Stvarati velike planove i programe, a ne voditi pažnje o najvećem dijelu hrvatskog naroda, o seljaku; graditi akademije i sveučilište, a slabo se brinuti za pučke i srednje škole; ići u književnosti u daleku prošlost, a prelaziti preko dnevnih pojava hrvatskog života, to su neke, vrlo značajne strane hrvatskog javnog, političkog i kulturno-književnog života nakon apsolutizma. Romanticizam u politici, ROMANTICIZAM u književnosti, iako ne uvijek po načinu pisanja, ali skoro uvijek po duhu, koji prevladava kod književnika. Doba dakle, kad su se kod drugih naroda već bili iživjeli dva književna pokreta nakon romanticizma, kod nas je još uvijek u znaku cvata romanticizma.

Odustajanje od romanticizma nastaje u vrijeme, kad se i u politici, barem u polaznoj točki, u oslanjanju na elemenat, koji postoji, na hrvatstvo, odustalo od glavinjanja desno i lijevo i traženja oslona, gdje ga nije bilo i gdje ga nije moglo biti. Na prvi se tek mah čini čudnovato, da su kod nas uveli književni smjer, koji bi imao dati prave naše ljude i krajeve, starčevićanci, ali kad se bolje uoči njihov politički stav i njihovo odbacivanje ilirskih i Štrosmajerovih političkih ideja, onda možemo vrlo lako razumjeti, da su oni, iako je način njihova rada bio bliži romanticizmu nego stvarnosti, ipak kod nas uveli realizam.

REALIZAM u književnosti nije, kao ni romanticizam, svagdje bio jednak. Tako je, između ostaloga, drukčiji realizam francuski od realizma ruskog: dok jedan nastoji da bude u sitnice dosljedan, dotle drugi teži, da uzme samo ono, što je bitno za davanje slika i doživljaja, da doista imaju dah stvarnosti, a inače je osjećajan i mekan kao romanticizam. Međutim općenita bi značajka realizma bila, da je on išao za tim, da dade umjetnost, koja će biti odraz istinskoga života, bez velikih uljepšavanja i bez nagrđivanja; da umjetničko djelo bude prirodan odraz, da bude toliko stvarno i objektivno, koliko je moguće, a da ipak ne izgubi umjetnički značaj. (Neki su pak otišli daleko, te su držali, da je umjetnost znanost života, koja se može naučiti kao svaka druga, samo treba ispitivati i promatrati život.) Zanos romantika treba napustiti, a mjesto toga promatrati život mirno i hladno. Uopće treba pustiti činjenice, da same što više govore, a pisac mora nastojati da taj govor stvari i događaja udesi na taj način, da čitač prati izlaganja s interesom i zadovoljstvom.

Realizam sa svojim nazorima na odnos umjetnika prema predmetu obradbe nije nov, kao što ni ostale misli realista nijesu u mnogočemu nove. Već su stari klasici nastojali da budu što udaljeniji od svojih književnih djela, da budu postrance, tako da je često puta lirika kod klasika vrlo hladna i dostojanstvena.

Zahtjev, da se u realističkoj književnosti točno opišu vanjske pojave i sve one okolnosti, u kojima ljudi živu, polako je sve književne rodove — liriku i epiku i dramatiku — „objektivirao” t. j. oduzeo im onu ličnu crtu pisca, koja se kod romantičke književnosti očitovala čak i kod epskih djela. Lirika je prema tome bila osuđena na životarenje; naprotiv epska djela, osobito roman i pripovijest, doživješe i kod drugih naroda i kod nas cvat. Lirika, koja ne iznosi vanjski, objektivni svijet, za vrijeme realizma je pravo pastorče. I kod nas i kod ostalih naroda lirici se javljaju

za realizma u mnogo manjem broju nego za romanticizma. Kako vanjski svijet preotimlje mah nad unutranjim, isto tako veće skupine — narodi, klase (razredi) — potiskuju pojedinca, koji je u romantičarskoj književnosti bio sam po sebi predmet obradbe. Sada nastupaju čitave mase i pojedinac se u prvom redu proučava u svojim odnosima prema cjelini. A društveni razredi ne nastupaju kao članovi jednog naroda, koji ne paze na svoje vlastite interese; naprotiv društveni su razredi očiti protivnici, pa se i njihovi interesi kose i trajno dolaze u sukob. Književnost se počinje baviti odnosima pojedinih staleža, ona te odnose rješava, bavi se dakle društvenim (socijalnim) pitanjima. Nerijetko joj pristajanje uz pojedini društveni razred oduzimlje umjetničko značenje i pretvara je naprosto u propagandne socijalne spise.

U tadanjem stanju evropske kulture i društveno-socijalnim odnosima bilo je mnogo preduvjeta za razvoj ovakvog smjera u književnosti. Velik napredak prirodnih nauka izazvao je uvjerenje, da se mogu na svim područjima ljudske umne djelatnosti, a naročito u književnosti, postići zamjerni uspjesi, ako se postupa i radi po istom načinu (metodi), po kojem se otkrivaju zakoni, što vladaju u prirodi. U Francuskoj su neki naučenjaci razvili misao, da je lako upoznati narav i ćud čovječju, ako uočimo sve utjecaje, koje je na nj imala okolina (milieu, čitaj: milje), vrijeme, t. j. pritisak prijašnje prosvjete i društvenog razvoja, i rasa. Po njima, ako čovjek temeljito i pravilno prouči sve te raznolike utjecaje, skoro može biti stalan, da je upoznao dušu izvjesne osobe. Društvene promjene su isto toliko pogodovale tom književnom pravcu. Nosilac romanticizma i najčešći predmet obradbe romantičarskih pripovijesti i romana bilo je plemstvo, iako je jednim dijelom romanticizam težio baš protivno, t. j. želio da se povrati u prirodni, obični život. Naprotiv realizam je djelo novih društvenih klasa (razreda), građansko-trgovačkog i radničkog, koji počinju davati smjer nesamo umjetnosti, nego i politici i javnom životu uopće. Ta dva staleža nemaju previše vremena, da se upuštaju u osjećanja. U Engleskoj, gdje je građanska stalež bio mnogobrojan u osamnaestom stoljeću, javlja se već tada realistička književnost (Richardson).

Realizam kod nas mnogi nijesu srdačno primili. Književni i politički strosmajerovci počeše galamiti, da realisti nemaju osjećanja za naše prilike, da ne shvaćaju naše potrebe, da nisu u dodiru s narodom, jer da su doista na-

rodni ljudi, ne bi pisali pripovijesti i romane iz našega života, u kome su pojedini ljudi, a preko njih čitavi „staleži" crno prikazivani. Naša književnost treba da bude melem na rani, blaga riječ, podizanje osjećaja i misli nad ovaj obični zemaljski život.

Svi su ti prigovori dobri, ali narod, koji nema snage da zagleda tačno u svoje lice i da pogleda sebi otvoreno u oči, nije sposoban za velika djela. A realistička književnost je baš htjela da dade lica i naličja onakva, kakva doista jesu. Kad su realisti vidjeli, da ih stariji oko „Vienca" mrko gledaju, osnovaše svoj list „Hrvatsku Vilu", koju su izdavali na Sušaku, a nakon prestanka „Hrvatske Vile" osnovaše „Balkan". Međutim u to su vrijeme uspjeli da osvoje i „Vienac", u kojem realisti vladaju skoro sve do konca njegova života.

Taj realizam, ispočetka bojovan i nasrtljiv, polako se primirio i zajedno sa romanticizmom stvorio niz djela, koja su na granici realizma i romanticizma: pisci jedno oko otvore, a na drugo zažmire — eto, to je značajka hrvatskog realizma.

Takav je realizam slobodno živio po prilici do godine 1895. Te i narednih godina počeše protiv realista u književnosti ustajati mlađi pisci, koji su primili svoje književno školovanje uglavnom u Beču kod njemačkog pisca Hermana Bahra i drugih. Nakon spaljenja madžarske zastave g. 1895. razišli su se hrvatski đaci po raznim sveučilištima, a dvije su brojne skupine pošle u Prag i Beč. U njemačkim je zemljama vladala „*MODERNA*", koja je stvarno skup najraznolikijih nazora, katkada protuslovnih. Kad su te nazore omladinci počeli k nama prenositi, ta raznožnost se još više počela očitovati. Najglavnije je načelo modernista bilo subjektivizam: oni su proglasili svoju nebrigu za ostale. Pojedinac je mjerilo i svrha; treba podizati pojedinca, njegovu slobodu treba razviti do najveće mjere. Društvo nema pravo da nameće neke zakone, kojima bi se pojedinac trebao pokoravati u tolikoj mjeri, da bude na štetu njegove ličnosti. Mora vladati sloboda na svim područjima, a naročito na području književnog i umjetničkog stvaranja. Nitko nema prava da tu slobodu ograničuje. Umjetnik je slobodan pisati, šta hoće i kako hoće.

Sklonost realista, da iznose vanjski svijet, da proučavaju društvo i njegove razredne borbe i okršaje, modernisti nemaju; oni naprotiv ulaze u se, odbacuju sve, što ih podsjeća na vanjski svijet, postaju do krajnje mjere lični, iznose

u svojim djelima svoje doživljaje i osjećaje slobodno, što često puta znači pustopašno i neukusno. Kako se njih općenitost ne tiče u njihovim umjetničkim djelima, tako isto drže, da nema nitko pravo tražiti od njihove umjetnosti, da služi kakvim ciljevima. Oni pišu umjetnička djela radi same umjetnosti (L' art pour l' art). Nada sve izbjegavaju narodno u svojim radovima; proglašuju sebe građanima svijeta. Kako su naišli na priličan otpor sa strane starijih, modernisti postaju u prvom redu borci, pišu napadaje i obrane, svađaju se, i od te puste svađe ne dospijevaju da napišu samostalna jaka djela, koja bi dulje vremena nešto značila. Roman skoro potpuno napuštaju i sve književne vrste epskoga značenja, a naprotiv svu svoju pažnju posvećuju lirici u stihovima i malim lirskim crticama u prozi. Pokreću lijep broj listova, od kojih je najvažnija bečka „Mladost" i zagrebački „Život".

S druge strane omladina, koja je učila u Pragu, ustaje protiv političkog romanticizma i traži u politici realizam, a u književnosti jaku socijalno-društvenu notu, tako da se u temeljnom pitanju slagala sa starijima, ali kako kod nas svatko smatra čovjeka, s kojim se ne slaže i u najmanjoj stvari, neprijateljem, tako je i između praške grupe i starijih književnika došlo do borbe. To je takozvana *borba Starih i Mladih* (bečana i pražana).

S treće strane mlađi ljudi iz Dalmacije pod utjecajem nekolikih jakih francuskih duhova, a naročito pod utjecajem velikoga kritika Brunitièrea, počeše u jačoj mjeri ostavljati realiste i prirodoznanstvenjake proglašujući, da nauka ne može na mnoge stvari odgovoriti te da treba pomagala čiste filozofije i vjere. Sva su ta tri smjera udarala jedan na drugi svađajući se i oštro prosuđujući jedan drugoga. Ali iz te borbe, koja nije dala jakih književnih djela, izašla je jedna dobra stvar: naši pisci otada idu u stopu sa ostalim književnicima Evrope, nastoje jeziku dati što življu i duhovitiju formu, što se počelo opažati osobito u književnim ocjenama i prikazima. Za vrijeme Moderne naš jezik postaje okretan, gibak, rečenica ukusna, riječi probrane: uopće je teško isporediti jezično, recimo, kritike iz 1870. godine i kritike početkom XX. stoljeća.

Između romanticizma i realizma

August Šenoa

Nitko tako ne označuje početak savremene hrvatske književnosti kao AUGUST ŠENOA. On je danas najstariji naš književnik, koga sa zanimanjem rado čitaju svi krugovi; on je uopće još dan danas jedan od najčitanijih hrvatskih pisaca, iako je proteklo pedeset godina od njegove smrti. Šenoa se rodio g. 1838. u Zagrebu, gdje je učio srednju školu i dva tečaja pravoslovne akademije. Iz Zagreba je otišao u Prag, gdje je dovršio svoje nauke, pisao dopise u novine, a godine 1865. dolazi u Beč, gdje se bavi novinarstvom. U Zagreb je došao g. 1866. pa je počeo s kazališnim kritikama u „Pozoru". Neko je vrijeme vršio upravnu službu u kazalištu, a ostali je dio života proveo kao činovnik grada Zagreba. Umro je 13. prosinca 1881. Bio je urednik „Vienca".

AUGUST ŠENOA

Šenoa je bio vrlo obilan i ustrajan književni radnik. Napisao je lijep broj pjesama povjesnog sadržaja (povjestice), koje radi svoje blagozvučnosti i pravilnosti zauzimlju odlično mjesto u našoj književnosti, iako je očito, da je Šenoa u prvom redu pripovjedač. Kao pripovjedač napisao je velik broj manjih i većih pripovijesti: „Turopoljski top", „Vječni Žid u Zagrebu", „Dusi narodne straže", „Prijan Lovro", „Mladi gospodin", „Kako došlo, tako prošlo", „Ilijina oporuka", „Karamfil s pjesnikova groba", „Pruski kralj", „Vladimir", „Prosjak Luka", „Barun Ivica", „Kanarinčeva ljubovca" i „Branka". Osim pripovijesti Šenoa je napisao ove romane: „Zlatarevo zlato" (1872.), „Seljačku bunu" (1877.), „Diogenes" (1878.) i nedovršeni roman „Kletva" (taj je roman dovršio Josip Eugen Tomić). Pored tih krupnijih radova Šenoa je stvorio jednu novu književnu vrstu, koja dotada nije postojala u našoj književnosti, takozvani listak ili feljton, u kome se na lagan i duhovit način raspravlja o suvre-

menim ili prošlim događajima, pojavama, ljudima ili običajima. Tu književnu vrstu je Šenoa započeo, ali ju je i dotjerao do vanredno velike visine, tako da je kasnije u našoj književnosti, osobito po listovima, fejton zauzeo odlično mjesto.

Iako je Šenoa živio u vrijeme, kad u čitavoj gotovo evropskoj književnosti vlada realizam, on ipak, naročito u crtanju lica i u velikoj predanosti da donosi slike iz prirode pune jarkih boja, predstavlja našeg najizrazitijeg romantika. Ali mu romantika nije smetala, da traži u svojim romanima sliku vremena i ljudi, koje prikazuje, pa bili oni iz suvremenog ili iz prošlog života. Njegov je način prikazivanja raskošan, radi čega je utjecao i na svoje čitače i na savremene književnike; životno mu je gledanje vedro i puno pouzdanja i nade, što ga je približilo tadanjem našemu društvu, nalazilo se ono u narodnjačkim redovima, u kojima se nalazio Šenoa, ili u pravaškim. Šenoin je utjecaj na književnike bio golem. Čitava četa književnika je nastojala da pođe njegovim putevima, te je on tako udario, možda pod utjecajem tadanjih težnja, da se pomoću povijesti dokaže samostalan položaj Hrvatske prema Madžarskoj, temelj, i to zdrav temelj hrvatskom povjesnom romanu sa rodoljubivom težnjom. U velikoj većini svojih radova on je slavio Zagreb ili najbližu okolicu Zagreba, a to je u ono vrijeme, kad je Zagreb trebalo stvoriti političkim i prosvjetnim središtem svih Hrvata, bilo radosno primljeno od čitave javnosti.

Tomić, Marković, Arnold i ostali književnici Šenoina doba

Đuro Deželić, Vilim Korajac, Ivan Dežman, Zvonimir Vukelić, Ivan Zahar, Franjo Ciraki, Andrija Palmović, Stjepan Buzolić, Ivan Despot, Rikard Jorgovanić, Ferdo Becić i Bude Budisavljević.

Književni rad u Šenoinu pravcu, naročito na području pripovijesti, nastavio je JOSIP EUGEN TOMIĆ, Požežanin (1843. do 1906.). Tomić je bio vrlo radin književnik; za kazalište je preveo oko sedamdeset komada; zatim je napisao niz pripovijesti iz graničarskog života „Pošurice” (1887.), a ušao je u volju hrvatskom čitalačkom općinstvu svojim romantičkim pripovijestima iz Bosne,

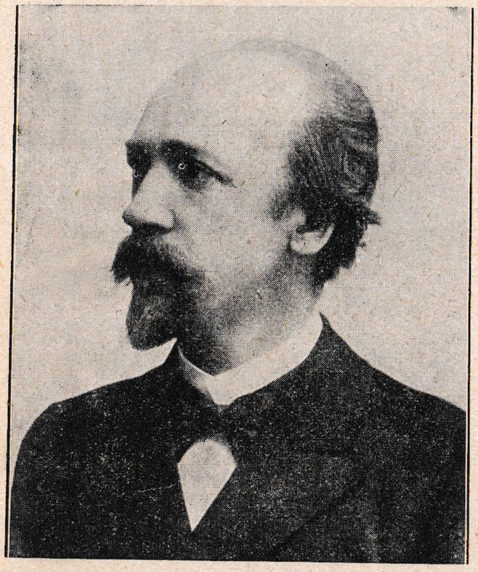
koje je on pisao u vrijeme okupacije Bosne sa strane Austrije, pa su tada te pripovijesti bile u modi. To su: „Zmaj od Bosne” (1879.), „Kapetanova kći” (1884.) i „Emin-agina ljuba” (1888.). Dovršio je Šenoin roman „Kletva”, a sam je napisao veliki povijesni roman „Za kralja i za dom” (1894. do 1895.). Napisao je još čitav niz pripovijesti iz suvremenog života, zatim komedije „Bračne ponude”, „Zatečeni ženik”, i „Gospodin Tutor”; napokon je napisao nekoliko drama „Barun Franjo Trenk”, „Veronika Desinićka” i mnoštvo pjesama, od kojih je jedan dio izdao u zbirci „Ljeljinke” (1865.). Tomić je vrlo plodan i okretan pisac, ali mu je baš ta okretnost u mnogočemu štetovala. Njegova djela nijesu u svakom pogledu dotjerana, pa radi toga današnjeg se čitača slabo dojimlju. U svoje vrijeme je bio voljen i mnogo čitan, a naročito radi svojih pripovijesti iz bosanskih prilika.

JOSIP EUGEN TOMIĆ

Pogotovu je izrazitiji i svestraniji književni rad FRANJE MARKOVIĆA (1845. do 1914.), mnogostranog pisca, čovjeka široke naobrazbe, naročito filozofske i književne, sa znatnim književnim talentom. Marković je bio sveučilišni profesor, član akademije, a neko vrijeme i narodni zastupnik. Pjevao je lirske i epsko-lirske pjesme, ali je poznatiji i vrijedniji njegov rad na epu i na drami. Napisao je idilički ep „Dom i svijet” (1865.), romantički ep „Kohan i Vlasta”

(1868.), zatim drame, odnosno tragedije „K a r l o D r a č k i.
(1872.) i „Benko B o t" (1872.) i „Z v o n i m i r" (1877.)"
U njegovim epima, kao i u dramama, izbija duboka težnja za slobodom ličnosti i narodnih skupina, a u isti mah se u svim tim radovima opaža pjesnikova težnja za klasičnom pravilnošću i mirnoćom i izvjesnom udaljenošću od predmeta. Zbog tih odlika Markovića su proglasili akademijskim romantikom. Vrlo je ugledan i Markovićev mudroslovni rad, kao i njegovi uvodi nekolikim zbirkama pjesama te nekojim književnim djelima. Marković je ozbiljan i savjestan književni radnik, koji je stvarno udario temelj našoj suvremenoj drami unoseći u nju, iako se radnje redovno događaju u prošlosti, misli i težnje suvremenog društva, izražujući osjećaje i misli pravilnim i probranim jezikom, premda ponešto tvrdim i oporim. Po tim odlikama Marković je uz Šenou najviše utjecao na našu književnost do potkraj devetnaestoga stoljeća.

ĐURO ARNOLD

Na pripovijesti je radio i RIKARD JORGOVANIĆ (1853. do 1880.), ali prerana smrt nije mu dopustila da se razvije u izrazitijeg književnika. Pisao je i pjesme, među kojima su poznatije „M l e t a č k e e l e g i j e".

Vrlo zaslužno mjesto u našoj književnosti zauzimlje ĐURO ARNOLD, rođen u Ivancu kod Varaždina g. 1854. Bio je sveučilišni profesor u Zagrebu, a sada živi u mirovini. Dugi niz godina je bio marljiv suradnik „Vijenca", a neko je vrijeme bio i urednik toga zaslužnog časopisa. Surađivao je i u drugim listovima. Arnoldov pjesnički rad je vrlo obilan, a što daje posebnu vrijednost njegovim pjesničkim radovima, to je plemenitost i duboka osjećajnost. Pjesnička su mu djela uglavnom sabrana u zbirkama „I z a b r a n e p j e s m e" (1899.), „Č e z n u ć a i m a š t a n j a" (1908.), „S v i s i n a i d u b i n a" i „I z a b r a n e p j e s m e" god. 1924. Za vrijeme borbe naših modernista sa starijim književnicima Arnold je držeći da naša narodna kultura mora biti kršćanska i spojena s narodnom dušom, pristao uz stare, radi čega su ga mladi napadali, naročito u vrijeme, kad je bio predsjednik Matice Hrvatske.

Vrijedan je javni radnik bio ĐURO DEŽELIĆ (1838. do 1907.), novinar, prosvjetni radnik i vrlo zaslužni član uprave grada Zagreba, koji je dao za mnoga djela poticaj, a mnoga sam priveo kraju. Đuro Deželić je izdavao kalendar „Dragoljub" (a neko vrijeme kao časopis). Izdao je zbirku omiljelih pjesama, koja je mnogo doprinijela, da su se u našem malograđanskom društvu počele pjevati mjesto stranih domaće pjesme. Uređivao je prvo godište književnoga časopisa „Vijenca". Izdao je nekoliko knjiga političkog i kulturnog značenja; pisao je pripovijesti, roman „B u r z a n c i" i dr.

Požežanin VILIM KORAJAC (1839. do 1899.), svećenik i profesor, nastoji da dade nekoliko šaljivih slika iz svoga rodnoga grada Požege, što mu je doista i uspjelo. Njegovo je opisivanje požeškoga građanina zanimljivo i prijatno, iako je katkada općenite naravi.

IVAN DEŽMAN, starinom Slovenac, đak Frane Kurelca, liječnik, bavio se prosvjetnim predavanjima u Zagrebu, a bio je neko vrijeme urednik „Vienca". Pjevao je epske pjesme, među kojima se posebno ističe romantički ep „S m i l j a n i K o v i l j k a", zatim je napisao nekoliko tekstova za opere (libreta), a napisao je i nekoliko novela. U njegovim radovima ima ozbiljna nastojanja oko jakosti književnog izraza, a književni mu je rad pod vidljivim Šenoinim utjecajem.

Pod Šenoinim utjecajem gajeći svaki svoje posebne književne okolnosti radili su ZVONIMIR VUKELIĆ, pjesnik i pisac pripovijesti „K n j i ž e v n o c v i j e ć e", (Zagreb, 1882.); novinar IVAN ZAHAR (1845. do 1907.), pisac pripovijesti i pjesama „S a b r a n e p j e s m e" (1881.), s kojima je kod tadašnje publike postigao lijep uspjeh; FRANJO CIRAKI (1847. do 1912.), koji se istakao kao dobar prevodilac iz francuskog, engleskog i njemačkog

jezika. Sam je izdao zbirku pjesama „P r v e p j e s m e" (1871.); poznate su njegove „F i r e n t i n s k e e l e g i j e", izdao je i još neke omanje književne radove, a 1906. odulji spjev „J a n k o v o l j e t o v a n j e". Bio je Požežanin kao i Korajac i čovjek velike inteligencije.

Jače se istakao svojim književnim radom svećenik ANDRIJA PALMOVIĆ (1847. do 1882.), čije su pjesme izašle u posmrtnoj zbirci „P j e s m e" (izdao ih je njegov pobratim Fran Folnegović, a predgovor je napisao Hugo Badalić). Palmović je uzdizao junaštvo, narodni otpor, uzimao rado bosanske prilike kao osnov za svoje pjesme, ugledao se na starije latinske i grčke pisce, a opet je nastojao da bude bliz i narodnom pjesništvu.

Dalmatinski svećenik STJEPAN BUZOLIĆ (1830. do 1894.) bio je dobar poznavalac talijanske književnosti, pa je preveo jedan dio glasovite Danteove „Božanske glume", a sam je izdao zbirku pjesama „B o g, r o d i s v i j e t", punu plemenitih osjećanja, iako manje pjesničke vrijednosti.

Fra IVAN DESPOT (1851. do 1886.) iz Zaostroga u Dalmaciji bio je poput Pavlinovića jezični čistunac, a imao je usto i prilično osjećajnu pjesničku žicu. Bio je dobar prevodilac, a njegov izvorni književni rad se nalazi u „P r v i m i s k r a m a" (Zagreb, 1881.) i u „M a l o z r n j a" (Split, 1885.).

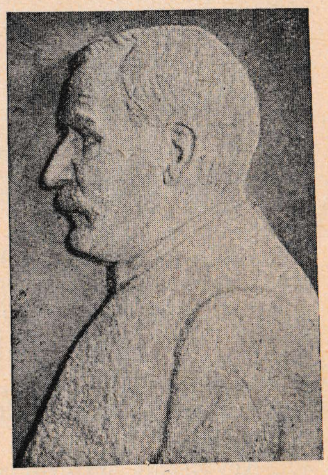
Graničarski život je opisivao FERDO BECIĆ, pisac romana „K l e t v a n e v j e r e", „V u k i ć e v m o s t", „Z a v j e t" i „P r o k l e t a k u ć a" te drama „P e r s a" i „L a j t m a n š k a d e p u t a c i j a". Becić je romantičarski raspoložen pisac, koji je znao pogoditi želje i zahtjeve tadanje naše javnosti, pa su neki njegovi romani osobito „Kletva nevjere" i „Zavjet" radi svoga zapletenog i živo prikazanog sadržaja bili jako popularni.

Hrvatskoj i srpskoj književnosti podjednako pripada BUDE BUDISAVLJEVIĆ, pisac jedra jezika (bio je Kurelčev đak!), koji je najradije opisivao svoju užu domovinu Liku, ali je to njegovo opisivanje doista opisivanje, a manje uživljavanje u narodni život.

Realistički pripovjedači

Eugen Kumičić i Ante Kovačić

Naš *realizam* je bio neprestano izmiješan sa romantičkim primjesama. On nije potpuno obuhvatio jedno doba, a jedva da bi uopće našli kod nas Hrvata jednog pisca, koji bi bio dosljedni realista. Sama činjenica, da kod nas propovijedaju realizam pravaši, koji su se u politici odupirali na povijest, a ne na živu narodnu snagu, daje nam najbolje naslutiti, da je njihov književni realizam bio polovičan, više u riječima i po kojem grubo opisanom mjestu, nego po stvarnom i trijeznom proučavanju ljudi, iznošenju sitnih i na oko neznatnih događaja i stvari, koje bi, okupljene u cjelinu, mogle dati sliku društva, njegovih običaja, ćudorednih pogleda i životnih težnja. Radi neuređenosti državnog položaja Hrvata, nestalnog i maglovitog javnog života, svijesnog ili nesvijesnog uvjerenja pisaca, da našu javnost treba prije svega odgojiti za književno djelo i to pomoću književnosti, „koja diže dušu u visine" — ni sami pisci, iako su možda imali sposobnosti, da bistro promatraju život i prilike, nijesu željeli da realizam potpuno provedu u život. Tako je nastala književnost poluromantička, polurealistička, kakva je naša književnost dobrim dijelom od godine 1880. do god. 1900., a kod nekih sve do danas. To je književnost, koja vječno luta od zbilje k sanjama, od muškosti slabotinji, jaka u željama, slaba u djelima.

EUGEN KUMIČIĆ

Realizam je počeo prvi kod nas jasnije naglašavati EUGEN KUMIČIĆ (1850. do 1904.), rodom iz Istre. Svršio je filozofske nauke, pa je neko vrijeme bio profesor, ali se ubrzo odrekao profesorske službe, te se dao na javni rad kao starčevićanac. Prigodom rascjepa stranke on je ostao uz Starčevića i Franka. Kumičić je napisao velik broj romana i pripovijesti:

„Slučaj", „Jelkin bosiljak", „Olga i Lina", „Neobični ljudi", „Primorci", „Začuđeni svatovi", „Gospođa Sabina", „Sirota", „Teodora", „Urota Zrinjsko-Frankopanska", „Kraljica Lepa ili propast kraljeva hrvatske krvi". Zatim je napisao drame „Sestre" (Poslove), „Obiteljska tajna" i „Petar Zrinski."

Kao starčevićanac Kumičić je išao u jednom dijelu svojih romana za tim, da opravda starčevićansku politiku državnog prava i ti su mu romani najbolje uspjeli, a osobito „Urota", koja je u svim našim krajevima postigla velik uspjeh. U ostalim romanima i u dramama, u kojima je htio prikazati suvremeni život, Kumičić je dao dosta vrlo dobrih slika, neobično krepko naglašenih pojedinosti, ali nije uspio da dade djelo jačega zamaha. Romantik i realista su se u njemu borili i to je dalo mješavinu, koja je po svojem unutranjem ustrojstvu, po piščevu promatranju stvari zamagljena, puna oduševljenih riječi romantika, a tek je na mahove po svom vanjskom obliku ta mješavina realistička. Nekim njegovim romanima čine se u ćudorednom pogledu („Olga i Lina") zamjerke, radi kojih ih katolički odgojitelji ne preporučuju.

Mješavinu romantike i realizma vidimo i kod ANTE KOVAČIĆA (1854. do 1889.) rodom iz Hrvatskog Zagorja. Ante Kovačić je imao silan talenat, možda najsilniji pripovjedalački talenat, što smo ga uopće imali dosada, ali je taj talenat bio nesređen i rasparčan na mnogo strana. Na veliku štetu naše knjige nije bio usredotočen samo na književnost. Njegov roman „U registraturi" ima mjesta, koja nijedan naš književnik nije nadmašio, ali samo pojedinih mjesta, dok je roman kao cjelina slabije uspio, ispresjeckan nepotrebnim umecima, zatrovan naivno opisanom pustopašnošću. Kovačić je priznat i kao humoristički pisac. Njegovo je pero bilo oštro, te je ljuto bolo sve njegove političke i društvene protivnike („Pisma iz Bombaja", „Bježi hajka", „Među žabari", „Fiškal"). Pisao je i pjesme pune starčevićanskog oduševljenja i oporbe protiv narodnih tlačitelja („Izabrane pjesme", 1908.).

Kovačić je od svih realističkih pripovijedača bio bez sumnje najjači talenat, samo nije imao sređenosti ostalih glavnih realističkih pripovjedača.

Ljubo Babić-Gjaski i Josip Kozarac

Najobilniji je realistički pisac Ljubo Babić, (rođen 1854.), koji je u književnosti poprimio ime KSAVER ŠANDOR GJALSKI, zagorski plemić, svijestan svoje prošlosti i željan da je naglasi i u svojim djelima usprkos svojih tobožnjih socijalnih težnja. On je, kao nijedan drugi hrvatski književnik, iznio život malog zagorskog plemića, čovjeka, koji se gordo uzdizao nad seljake i kmetove, sad bio sklon vladi, sad opoziciji. Zatim je dao nekoliko vrlo dobro zapaženih slika iz života naše suvremene inteligencije, ali najvažniji su i najobljubljeniji njegovi radovi, koji opisuju ljude iz ilirskog pokreta. Đalski je ilirski pokret zaokružio, dao mu blještavu sliku, ispunio praznine, koje su u stvari postojale, i na taj način stvorio među tadašnjom i inteligencijom velik broj ljudi, koji su gledali na ilirski pokret zamagljeno, s mnogo oduševljenja, a s malo rasuđivanja. Kod Đalskoga ima smisla za promatranje stvarnosti, ali isto tako ima kod njega i mnogo plemenitaškog oduševljenja za stare stvari i ljude, za ono, što je bilo, a ne će se više nikada vratiti. Kako je bio vrlo osjetljiv i uzbudljiv ovo njegovo gospodsko raspoloženje daje nerijetko njegovim književnim djelima neizrazitost, neku maglovitost, punu lijepih riječi, nepotrebnog oduševljenja za nekom neodređenom i neizrazitom ljepotom. To naročito dolazi do izražaja kod njegovih komada, u kojima se bavio prekogrobnim životom. Međutim te mane nijesu tolike, da Đal-

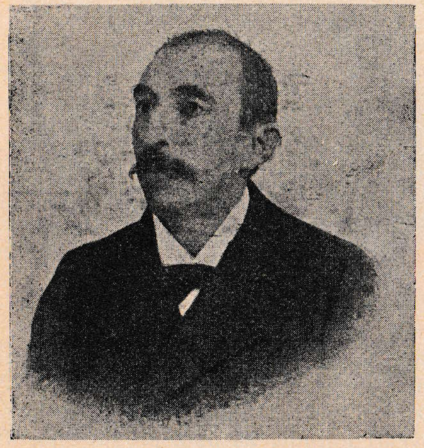

LJUBO BABIĆ

ski ne bi bio majstor naše riječi, vrlo obilan pisac, s istaknutijim ukusom od ostalih naših književnika njegove dobi, što ga sve skupa čini jednim od jačih hrvatskih književnika uopće. Njegova je zasluga, da je uveo zagorski kraj u književnost. Politički je bio pristaša hrvatsko-srpske koalicije, a poslije rata je tapkao desno i lijevo i o tome davao izraza i u književnosti. Ta poratna njegova djela, međutim, s književnog stanovišta ne zaslužuju veću pažnju.

Đalski je napisao velik broj knjiga, pa je u novije vrijeme svakako jedan od najplodnijih naših književnika: „Illustrisimus Batorich", „U noći", „Đurđica Agićeva", „Janko Borislavić", „Pod starimi krovovi", „Na rođenoj grudi", „Osvit", „Radmilović", „Za materinsku riječ", „Male pripovijesti", „Tajanstveni Tesar", itd. Dalski je rođen g. 1854. Živi u svome dvoru, u Hrvatskom Zagorju.

Od svih hrvatskih realista je najdosljedniji JOSIP KOZARAC (1858. do 1906.), šumar, rođen u Vinkovcima, promatrač slavonskih prilika i oštar sudac slavonskih nepodopština, koje polako prijete narodnom životu. Kozarac je vidio, kako narod propada, kako je sve to veći priliv stranaca u tu Bogom blagoslovenu zemlju, pa je htio dati lice i naličje slavonskih opačina. On opisuje život i prilike, kakve jesu, ali iz svakog se njegova retka opaža zabrinuto lice narodnog čovjeka, koji opominje. To je njegovo stanovište katkada i previše jasno naglašeno, pa je na štetu književne vrijednosti. Kozarac pripisuje velik dio krivnje previše slobodnom vladanju i radu slavonskih žena. On nema bujnosti Kumičićeve, niti skladnosti stila Đalskoga, ali ima više dosljednosti i jasnijih pogleda na naš narodni

JOSIP KOZARAC

život nego ijedan naš realista. Istina, ni on nije uspio da ostane do kraja realista, koji bi naše prilike uvijek promatrao stvarno i tražio im lijeka. Naprotiv osjećajnost je često puta bila jača od mirnog i zdravog pogleda. Smetalo mu je, što nije imao mogućnosti (živio je skoro trajno u pokrajini, a neprekidno deset godina u jednom zabitnom mjestu, Lipovljanima, u kome se miješa hrvatski elemenat sa češkim, slovačkim, pa čak i talijanskim), da pozna tačno hrvatski socijalni i politički život u cjelini, pa su radi toga njegovi romani, koji su imali dati odgovor, šta treba i kako treba raditi, ostali bez većeg uspjeha. Naprotiv su manje pripovijesti, u kojima je crtao slavonske ljude, vanredno uspjele, tako da se može kazati, da je Kozarac stvorio modernu hrvatsku pripovijest sa sela sa sadržajem iz suvremenog života.

Kozarac je napisao vrlo velik broj pripovijesti. Osobito je bio plodan na početku svoga književničkog rada, dok je kasnije pod pritiskom bolesti (sušice) manje pisao. Počeo je kao golema većina hrvatskih književnika sa pjesmama, ali mu te nijesu osobito uspjele. Iza toga je napisao dvije komedije „Tartufov nauk" (1878.), i „Tunja Benavilo" (1879.). Te su se dvije komedije davale u zagrebačkom kazalištu, a kritici su opažali, da u njima ima tragova, koji podsjećaju na francuskoga pisca komedija Molièrea. Kao akademik pisao je zapažene „Priče djeda Nike" (1878. i 1880.). Kasnije je nastavio s ovećim pripovijestima, u kojima su naročito uspjeli opisi pojedinih ličnosti. U tome je Kozarac bio vrlo dobar majstor. Među njegovim poznatijim pripovijestima spomenimo: „Biser Katu" (1887.), „Proletarci", „Naš Pilip", „Kapetan Gašo", „Krčelići neće ljepote" (1888.), „Dona Ines", „Ljudi koji svašta trebaju", „Tri dana kod sina" itd. Pored toga je napisao dva bolja romana: „Mrtvi kapitali" (1889.) i „Među svijetlom i tminom" (1891.).

Vjenceslav Novak

U hrvatskoj književnosti nema nijednog pitanja, koje bi se tako trajno i uporno pojavljivalo, kao pitanje narodnog opstanka, očuvanja narodne svijesti i određivanja narodne sudbine u budućnosti. Od najstarije dobi hrvatske književnosti u Dalmaciji pa sve do najnovijeg vremena, taj se problem obrađuje u najrazličitijim književnim vrstama, katkada s otvorenim i jasnim ciljevima, katkada uvijeno i posredno. Borba s Turcima (napor

za održanje zapadnjačke prosvjete i vjere), borba s Austrijancima i Madžarima u novije vrijeme kao borba za jačanje narodnog bitka nije bila samo na političkom i bojnom polju, nego je trajno nalazila i svoje pjevače i pjesnike. Od Marka Marulića, koji je napisao svoj ep, da osokoli narod u borbi s Turcima, pa sve do Ivana Mažuranića, Luke Botića, Augusta Šenoe naša književnost služi narodnom životu, njegovim potrebama, zapravo najvećoj potrebi : borbi za samostalnost i održanje.

Međutim, koliko mu drago ova pohvalna uloga naše književnosti bila korisna s narodnog gledišta, ona je dobrano doprinijela, da se manje gledalo na umjetničku vrijednost pojedinog djela, nego na političku opredjeljenost pisca. Naročito u devetnaestom vijeku bilo je naše građansko društvo zahvatilo veliko oduševljenje za pisce pjesnike, koji su pisali rodoljubive i stranačko-političke pjesme bez obzira, da li imaju umjetničke osobine ili nemaju. I javnost i novinstvo, a i ono malo ocjenjivača (kritika) više je vodilo računa o rodoljubivosti pojedine pjesme ili romana, nego o njenim umjetničkim vrednotama. Na taj način svodili su vrijednost pjesništva i književnosti uopće na vrijednost političkog lista.

U vrijeme, kad je pisao i radio Vjenceslav Novak ovakvi su nazori dobrim dijelom vladali u našim književnim listovima, pa je na taj način Novak ostao dovoljno nezapažen, jer on nije pisao onako, kako je zahtijevala ondašnja publika. Osim toga, povučen i bez isprsavanja, ne pristajući ni uz jednu književnu školu ondašnjeg vremena — najplodnije djelo književno Novakovo spada u vrijeme borbe „Starih" i „Mladih" — nije stekao simpatije organizovanih književnih skupina, pa se na taj način dogodilo, da su mnogo manji i neznatniji pisci postigli neizmjerno jači glas nego Novak, iako je njegov književni rad bio vrlo plodan i takvih umjetničkih osobina, da može održati hirove vremena i ukusa.

Novak nije hrvatskoga podrijetla, njegov otac došao je iz Češke u Senj, a majka mu također nije bila podrijetlom Hrvatica, nego Bavarkinja (Nijemica). On je dakle povećao onaj broj naših književnika i javnih radnika, što su radili kod nas i bili marni i vrijedni poslenici na polju hrvatske kulture, iako nijesu bili hrvatske krvi (Lisinski, Gaj, Šenoa, Štrosmajer itd.). Sam uži zavičaj Novakov, Senj, dao je nekolike književnike i javne radnike hrvatskom narodu, koji su bili stranoga podrijetla. Senj je prije njega dao Vitezovića, podrijetlom Nijemca, a poslije njega Cihlara-Nehajeva. Ovo strano podrijetlo Vjenceslava Novaka imalo je bez sumnje bitnih i vidnih posljedica u njegovu književnom radu. Iako potpuno pohrvaćen, on nije u sebi nosio one najbitnije crte sve hrvatske inteligencije u devetnaestom vijeku : uporno ojačavanje hrvatskog nacionalizma, bilo patriotskim pjesmama, govorima, skupštinama

ili iznošenjem onih historijskih događaja, koji mogu ojačati hrvatski ponos i osnažiti njegovu cjelokupnost u borbi s nadmoćnijim susjedima. Ta (nesvijesna možda) pojava kod skoro svih hrvatskih pisaca najbitnija je oznaka naše nedavne prošlosti ; ona je bila toliko jaka, da je sputavala iz velike obzirnosti i neuporedivo teškog položaja, u kome smo živjeli, i one naše pisce, koji su se bili priklonili takozvanoj realističkoj književnoj školi.

Novak, učitelj, podrijetlom stranac, boležljiv, pun osjećaja za okolinu, koja ga je okruživala, nacionalno ispravan, ali sklon realizmu već radi toga, što je bio Čeh, u čitavom svome radu izbire predmet obradbe malog čovjeka, građanina, radnika, ribara, dakle onog našeg malog svijeta, koji sačinjava stanovništvo malih primorskih gradića. I onda, kad Novak prelazi ovaj okvir, opaža se, da se nelagodno kreće, da mu je to zemljište strano ; njegovo je pravo poprište sitni život, koji on obrađuje realistički, sa očitom simpatijom prema svojim licima, ali uvijek toliko sustezljivo, da pripovijest sačuva realističku boju. Obrađujući taj sitni svijet on je modele imao žive pred sobom. U svojoj autobiografiji (spisu o svome životu) Novak priča, kako je dugo promatrao prosjake iz Podgorja, kako je skoro svaki dan dolazio s njima u dodir ; i baš to njegovo promatranje suvremenog života i suvremenog čovjeka, crtanje one povorke malih ljudi, sa svim njihovim jadima i nevoljama, daje mu posebno mjesto u hrvatskoj književnosti, Njegovi sudrugovi u romanu, Đalski i Lesko-var, previše su bili svečani i gospodski, da bi nam dali punu sliku hrvatskog čovjeka. Kozarac je opet previše i hotimice postavljao narodno-socijalne probleme, da bi mogao biti uvijek vjeran davanju slika iz života. Novak je najmanje podlegao tim slabostima, pa iako nije imao blistavila prvih radova Đalskoga ili produbljivanja duševnih problema Leskovara, pa ni zamašitosti jednoga Kozarca, on je više no ijedan od te trojice književnika uspio da se približi hrvatskoj stvarnosti, i to stvarnosti onih Hrvata, koji su u književnost kao predmet jako malo ulazili ; on je dao čovjeka Primorca, iznio njegovu živahnost i životvornu snagu, donio ga sa svim njegovim naivnim i vedrim životom.

S jedne je strane Primorac realista, ali zato veselo gleda u budućnost, dok je Posavac raspoloženiji za idealna shvaćanja, ali zato on redovno svršava u očajanju i nepovjerenju u svoju vlastitu snagu.

Ima dosta stvari, koje može ozbiljna kritika prigovoriti Novaku : prebrzo je radio, pa radi toga nije mnoga svoja

djela dovoljno dotjerao, njegova su opažanja katkada odviše obična i svakodnevna; stil mu nije naročito jak ni ličan; sve su to opravdani prigovori, ali njegove loše strane daleko su manje, nego njegove dobre strane: on je prvi u hrvatskoj književnosti pokušao i uspio dati nepatvoreni suvremeni hrvatski život, u svoj njegovoj raznolikosti, on je uveo dosljedno u naš roman i pripovijest maloga čovjeka, građanina, radnika i obrtnika iz naših primorskih krajeva; on je dalje istinski suosjećao sa svima onima, koji su potrebni pravde i reda u ljudskom društvu. To njegovo socijalno suosjećanje bilo je iskreno — a što mu daje naročitu prednost, to je, da je nastalo u vrijeme, kad kod drugih naših književnika nema o tome ni spomena.

Novak je napisao poput Đalskoga golem broj pripovijesti. Ovdje ćemo navesti probranije pripovijesti i sve romane. Evo naslova nekolikih njegovih pripovijesti: „Berta", „Majka", „Posestrima", „Seoska ljepotica", „Fiškalova ispovijed", „Sirote", „Za sto godina", „Ni kosti ni mesa", „Babino zlato", „Starac Luka", „Pobratim Mirko", „Simulant Tanasija", „Pavao Šegota", „Salamon", „Ružica". „Po smrti", „Pripovijest bez natpisa", „Klara". U izdanjima Društva sv. Jeronima izašla je njegova pripovijest „Majstor Adam" (1896.). Njegovi su romani: „Pod Nehajem" (1891.), „Nikola Baretić" (1896.), „Posljednji Stipančići" (1899.), „Dva svijeta" (1901.), „Zapreke" (1905.) i „Tito Dorčić" (1906.).

Ostali pripovjedači realizma:

Ivan Devčić, Nikola Tordinac, Đuro Turić, Josip Draženović, Ilija Ujević, Fran Mažuranić, Janko Leskovar, Osman Aziz, Edhem Mulabdić, Adalbert Kuzmanović i Josip Zorić

Uz ove glavne pripovjedače našeg realizma ima još dosta pisaca, koji rade na pripovijesti. Tako IVAN DEVČIĆ, Ličanin, koji je napisao niz pripovijesti iz ličkog života „S ličkih vrleti" (1906.). NIKOLA TORDINAC, pripovjedač iz Slavonije, poluromantik, polurealista. („Odabrane crtice", 1980). ĐURO TURIĆ, Ličanin, koji se pored pitanjima odgoja bavio također i književnim radom i izdao čitav niz pripovijesti, koje odaju

brižnog promatrača narodnog života, ali slabijeg umjetnika. JOSIP DRAŽENOVIĆ, Ličanin, sudac po zanimanju (rođen 1863.), iznio je u svojim crticama, odreda realističkim (u početku se svoga književnog rada povodio za Šenoom), našeg primorskog čovjeka sa svim njegovim bitnim značajkama. Posebno su izašle knjige „Crtice iz hrvatskog života" (1884.), „Iskrice" (1887.), „Crtice iz primorskog malogradskog života" (Senj, 1893.), „Povijest jednog vjenčanja" (1901.). Pisao je po raznim listovima pripovijesti, a jednu je pripovijest objavio i u jeronimskoj „Danici" ILIJA UJEVIĆ (1858. do 1922.), rođen u Krivodolu u Dalmaciji. Pisao je pripovijesti sa sela i putopise u „Viencu" „Nadi", „Novom Vieku", „Prosvjeti" i u nekojim političkim listovima. Godine 1906. izdao je posebno knjigu „Dokonice". Ujević je odlično poznavao imotskog seljaka, kojega je opisivao, ali jezična jedrina i snaga toga kraja zaokupiše potpuno njegovu pažnju, tako da su njegovi radovi uza sav prirodni humor (šalu) više zbirka neobičnih narodnih riječi nego umjetničko djelo. Tu je, dalje, pisao vanredno uspjelih crtica FRAN MAŽURANIĆ, pisac „Lišća" (1887.) i „Od zore do mraka" (1927.). U tim crticama iznosi svoja razmišljanja o svijetu i životu, a on je život poznavao kao rijetko koji hrvatski pisac. Preko dvadeset godina je putovao svijetom, i nitko nije znao, gdje se nalazi, dok ga nijesu poslije rata otkrili u Berlinu. Kao i ostali Mažuranići, i Fran ima jezik istesan, stil zbit, a misli jedre i jake. Iako nije napisao mnogo, on po svojim dvjema knjigama ide u red ponajboljih hrvatskih književnika. Poput Mažuranića malo je napisao i JANKO LESKOVAR, po zanimanju učitelj, pisac neobično profinjenih pripovijesti, u kojima se crtaju duševna stanja. Po svojim pripovijestima, koje ne zadiru u široki narodni život, nego opisuju duševne boli i borbe pojedinca čovjeka, i o njima na široko raspredaju, Leskovar ide uporedo s piscima iz pokreta Moderne, koji su također naglašavali potrebu iznošenja ličnoga života. Od njegovih djela najpoznatije je „Sjene ljubavi" (1898.), a osim te pripovijesti napisao je „Poslije nesreće", „Propali dvori", „Jesenski cvijeci", „Kita cvijeća" i t. d.

Dok su spomenuti pisci obrađivali krajeve iz uže Hrvatske, Osman Hadžić i Ivan Miličević, koji su pisali pod krivim imenom (pseudonimom) OSMAN-AZIZ

iznose poglavito muslimanski svijet iz Bosne i njegovo propadanje poslije okupacije sa strane Austrije.

Treći muslimanski književnik iz Bosne, EDHEM MULABDIĆ, promatraoje uzroke propadanja bosanskih muslimana, pa je to iznio u nizu pripovijesti: „Zeleno busenje" (1898.) „Na obali Bosne" (1900.). Mulabdić je htio da pokrene muslimana iz njegova mrtvila i da od njega stvori kulturnog čimbenika opažajući posve točno, da je uzrok propadanja muslimana u njihovoj prosvjetnoj zaostalosti.

Iako nije bio rodom iz Bosne nego iz Srijema, ADALBERT KUZMANOVIĆ je radio u Bosni i obrađivao najviše bosanski svijet. Njegove su pripovijesti nerijetko vjerna slika bosanskih prilika („Lugom i perivojem", 1899.). Pisao je i drame s manje uspjeha nego pjesme: „Vitropir", „Zulumćar" i „Republika u Magaraševcu".

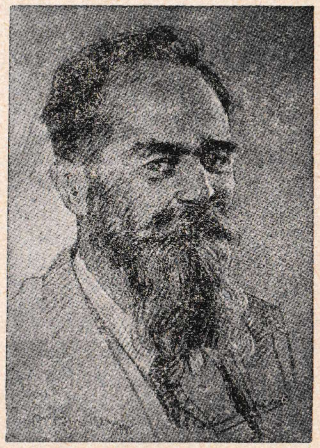
Pored spomenutih književnika bio je još vrlo lijep broj pisaca, koji su pisali književna djela. Tako je između ostalih svećenik JOSIP ŽORIĆ (1837. do 1904.) svojim pripovijestima i romanima stekao veliku popularnost, osobito u širim slojevima. Poveće pripovijesti „Grof Borovački" i „Jelka Večevićeva" (1892.), „Jagica i Mija" (1892.) i „Segregacija u Jurjevici" (1894.) izdalo mu je Društvo sv. Jeronima, a poznat je i njegov roman „Pavao Pavlović". Zorić je dao uopće niz dobrih pučkih pripovijesti, naprotiv su mu pokušaji, da dade složenije prilike, ostali tek pokušaji.

Savremeni realističko-romantički pripovjedači i crtičari

Velimir Deželić, Jagoda Truhelka, Krsto Pavletić, Kerubin Šegvić, Viktor Car Emin, Marija Jurić-Zagorka, Fran Binički, Milutin Mayer, Mijo Lamot, Rudolf Horvat, I. Klarić, I. Lepušić, Stjepan Širola, P. Leber, M. Stojanović, S. Ritig, F. Sudarević, Janko Barlé i Vladimir Rožman

Veliku književnu radinost je razvio VELIMIR DEŽELIĆ stariji (1864. u Zagrebu od oca Đure). Svršio je mudroslovne nauke, a najveći dio svoga života je proveo kao činovnik i upravitelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U Zagrebu je pored velike književne djelatnosti razvio golem društveno-prosvjetni i humanitarni rad. Tako

je uz Emila Laszowskoga osnovao društvo Braću hrvatskog zmaja, vodi dobrotvorno društvo „Dobrotvor", predsjednik je katoličkog Kola hrvatskih književnika, potpredsjednik Društva sv. Jeronima i brojnih drugih katoličkih i općih narodnih ustanova. U svoje vrijeme je uređivao časopis „Prosvjetu" i „Hrvatski bibliofil". Uza sav ogromni posao, što ga obavlja kao član tolikih društava, dr Deželić stariji još uvijek književno radi vrlo živahno: poslije svjetskoga rata objavio je u nakladi Društva sv. Jeronima šest romana.

VELIMIR DEŽELIĆ ST.

Deželić je pisao pripovijesti, romane, pjesme i povijesno-kulturne rasprave. Svoje je pjesme objavio u zbirkama „Pjesme", (1889.), „Kopnom i morem", „Zvuci iz katakomba" (1900., drugo izdanje 1924.) i „Petar Zrinski" (1919.), uz mnoštvo prigodnih i svečanih pjesama, koje su razasute po raznim hrvatskim, a naročito katoličkim listovima. Napisao je lijep broj romana od reda historijskih: „U buri i oluji" (1902.), „Prvi kralj" (1903.), „Car Dioklecijan" (1906.), „U službi kalifa" (1907.), „Hadžibova kob" (1908.), „Hrvatske slave sjaj" (1924.), „Mandaljena pobjednica" (1926.), „Prokleti grad" (1930.), pa trilogiju o hrvatskom kralju Petru Krešimiru: „U pandžama lava" (1929.), „Majka Velikoga Kralja" (1930.) i „Petar Krešimir" (1931.). Od naučnih njegovih radova treba zabilježiti njegove životopise Ljudevita Gaja, nadbiskupa kardinala Haulika i Maksimilijana Vrhovca. Pored tih većih Deželić je napisao svu silu manjih radova.

Deželić zastupa u svojim djelima izrazit katolički pravac. Njegovo je pero bujno, iznosi naširoko zasnovane slike pune zamaha, čime se uz svoju predanost povijesnom romanu sa šarolikim događajima pridružuje našim romantičko-realističkim piscima.

Među našim spisateljicama ističe se vrlo nadarena pripovjedačica JAGODA TRUHELKA (rođena 1864.), spisateljica, koja je svoj književni rad započela godine 1894., a živahno književno radi sve do današnjega dana. Godine 1894. je objavila jednu pripovijest, a iste je godine izdala knjigu za djecu „Tugomila". Godine 1897. izdaje roman „Plain air" (plener), g. 1899. roman „Vojača" iz bosanskog sredovječnog života sa finim posmatralačkim opažanjima. Godine 1896. izdala je odličnu knjigu „Naša djeca, za mlade djevojke". Isto je tako veoma dobra knjiga, koju je izdala godine 1910. pod naslovom „U carstvu duše". Godine 1918. izdala je prvi dio djela „Zlatni danci", a godine 1929. drugi dio te zbirke pod imenom „Bogorodičine trešnje" te 1930. treći dio pod naslovom „Dusi domaćeg ognjišta". Godine 1931. objavljuje u „Hrvatskoj Prosvjeti" veliku pripovijest „Otac", a Jeronimsko Društvo izdaje knjigu njenih pripovijesti „Kokoši sv. Ivana i druge pripovijetke". Truhelka je odlična znalica čovječje duše, a vrlo dobro vlada jezikom, pa ju je to uz njenu prirođenu otmjenost i mirnoću promatranja kao i zrelost sudova učinilo, da je ona jedna od najodličnijih hrvatskih spisateljica.

Veliku je djelatnost pokazao i KRSTO PAVLETIĆ (1865. do 1919.), pisac epa „Vjerne sluge" i drama „Tiberije Grak", „Stjepan Tvrtko", „Petar Svačić", „Kobna oklada", „Bratski inat" i „Čuvaj se senjske ruke", u kojima je većim dijelom iznosio građu iz bosanskoga života. Pavletić nije bio jak tvorački talenat, pa su njegove drame više plod znanja nego umijeća. Bolji su njegovi radovi, u kojima je prikazivao život i djela drugih pisaca.

Svoju obilnu književnu djelatnost pokazao je na mnogim književnim područjima KERUBIN ŠEGVIĆ (rođen 1867. u Splitu), svećenik, profesor, novinar i politik. Šegvić je bio među prvacima pravaške stranke pa je u toj stranci razvio vrlo lijepe političke i novinarske sposobnosti, a izdao je životopis Ante Starčevića („Dr Ante Starčević, njegov život i njegova djela", Zagreb, 1911.) i obradio je progonstva Eugena Kvaternika po njegovu dnevniku (dvije knjige, 1907.). Šegvić je napisao nekoliko pripovijesti: „Boj na Grahovcu", „Posljednji Kotromanići", „Lopudska sirotica". Isto tako je napisao veći broj pouka iz naše književnosti. U najnovije vrijeme izdao je dobru knjigu o Luki Botiću, a prije toga napisao je čitav niz književnih rasprava (tumač o smrti Smail-age Čengića, o upoznavanju narodnih pjesama, o ruskim utjecajima na Gorski vijenac itd.). Šegvić je vrlo bistar pisac, dobar poznavalac narodnog jezika i vlada velikim znanjem. U političkim spisima je strančar, te katkada piše previše subjektivno.*

Sustavno nastoji da prikaže sukob našega naroda s Talijanima u Istri u svojim književnim radovima Istranin VIKTOR CAR EMIN, učitelj i novinar. Car Emin je primjer našeg „naprednjaka", koji svoje „neprednjačko" uvjerenje drži važnijim od umjetnosti, pa to svoje mišljenje i osjećanje prenosi i u svoj književni rad, koji baš radi toga jednim dijelom nema književne vrijednosti. Car Emin piše romane i drame. Drame mu prikazuju u novije vrijeme kazališni dobrovoljci u Zagrebu, a u romanima mu nedostaje smisla za složenije društvene pojave. Romani i pripovijesti su mu „Pusto ognjište", „Usahlo vrelo", „Iza plime", „Starci", „Pod sumnjom", a drama „Zimsko sunce".

Po svojim poluromantičkim, polurealističkim pripovijestima i romanima pripada ovoj skupini i MARIJA JURIĆ ZAGORKA, koja ima bujnu maštu, ali joj rijetko kada uspije da dade djelo umjetničke vrijednosti. Ona iznosi u svojim knjigama tajanstvene zgode, čudnovate doživljaje i nastoji da na taj način djeluje na svoju čitalačku publiku. Često historijske činjenice prikazuje u krivu svijetlu, a i s ćudorednoga gledišta se dižu prigovori proti njenim romanima.

MILUTIN MAYER (rođen g. 1874. u Ludini) prosljeđuje s mnogo ustrajnosti i ljubavi popularnu historijsku pripovijest. Njegove historijske pripovijesti širi narodni slojevi čitaju sa velikim zadovoljstvom, jer Mayer zna ugodno pričati, a osim toga izabire zanimljiv predmet. Djela su mu: „Mučenici" (191.), „Za krst časni i slobodu zlatnu" (1904.), „Dolazak Hrvata" (1907.), „Štit kraljevstva hrvatskog" (1911.), „Život" (1912.) u nakladi Društva sv. Jeronima; zatim „Pod franačkim jarmom" (1905.), „Za sreću i slavu otadžbine" (1908.), „Posljednji kralj"

* Šegvić na pr. piše o Anti Starčeviću: „Ako ga isporedimo s kojim god velikanom, nesamo u Hrvatskoj, nego i po svijetu, uvidjet ćemo, da se on od svih odvaja, od svih je veći svojim velikim duševnim vrlinama". (Zaključak u njegovu životopisu Ante Starčevića.)

(1920.), „I z d a j i c a" (1924.), „S v i j e t l o s v i j e t a" (1925.), „G o l g o t s k e r u ž e" (1926.).

MIJO LAMOT (rođen g. 1875.) u svojim pripovijestima obnavlja realističko-romantičarsku historijsku pripovijest („V o j v o d a R a t i m i r", 1916.) i nastoji dati sliku našega sela („Z a z e m l j o m", 1927.). Obadvije su knjige izašle u Društvu sv. Jeronima. Povjesničar RUDOLF HORVAT (rođen g. 1873. u Koprivnici), bavi se od zgode do zgode uz naučno-poučni rad iz povijesti također u pripovjedalačkim radom, u kome preteže pričanje povjesnih događaja. („T k o ć e b i t i k r a l j ?", „P o s l j e d n j i k n e z S l u n j s k i" i dvije knjige „P r i p o v i j e s t i i z h r v a t s k e p o v i j e s t i" u izdanju Društva sv. Jeronima).

Među crtičarima i pripovjedačima javljaju se I. KLARIĆ („I z d o b a b u n a i z a u z e ć a", 1906.), I. LEPUŠIĆ („V r a č a r a K l a r a", 1896.) i STJEPAN ŠIROLA (1867. do 1927.). Širola je mnogo radio oko izrađivanja pučkih kazališnih komada, te je sam napisao niz komada za pučku pozornicu: „V a r a l i c a", „P o m r š e n i r a č u n i", „N o v i R o b i n z o n" itd., a izdao ih je u 2 sveske. Napisao je i dva operna libreta („P e r s i d a", uglazbio Ivan Muhvić, i „S e o s k i p l e m i ć", uglazbio Ivan Zajc), zbirku priča i pjesama „K a t a n č i c e" itd. Pripovijesti i pjesme za puk je pisao i PAVAO LEBER (1844. do 1920.) u Jeronimskoj „Danici" i tjedniku „Banovcu", MIJAT STOJANOVIĆ (1818. do 1881.), pisac prve jeronimske knjige „Pijanac" (preradba po Stelzigu) pisao je i originalne pučke pripovijesti i sakupljao narodne pripovijesti. SVETOZAR RITTIG (rođ. 1873.) javljao se uz ostali književni rad i na beletrističkom polju u jeronimskoj „Danici". FRANJO SUDAREVIĆ (rođ. 1861.) napisao je mnoštvo pučkih pripovijesti i komada za pučku pozornicu („Petar Krešimir", „Djed Marijan", „Krvav dan", „Zavada" itd.). MARKO VEŽIĆ, Dalmatinac, piše pripovijesti iz naroda, ali teškim stilom.

Historik i glavni urednik glazbenog lista „Sv. Cecilija" JANKO BARLÉ (1869. u Budanjama kod Vipave), piše katkada i crtice i pripovijesti. Tako je među jeronimskim izdanjima objavio „U s p o m e n e s a s e l a" (1900.); pisao je i crtice slovenski, u ljubljanskom „Domu in Svetu" i „Slovencu". U jeronimskim izdanjima objavio je i knjigu o Josipu Jurju Štrosmajeru (1900.). Bio je urednik Društva sv. Jeronima g. 1905. i 1906.

Crtičarstvom se bavio i VLADIMIR ROŽMAN (od 1874. do 1920.). Rožman je pisao kratke crtice, u kojima je ponajčešće istaknuo koji svoj doživljaj, ili bi donio kakvu sliku iz svoga Prigorja. Jedan dio njegovih crtica izdalo je 1930. Društvo sv. Jeronima pod naslovom „P r i g o r č i c e". Pod istim naslovom je Rožman pjevao i pjesme u jeronimskoj „Danici".

Kranjčević i ostali lirici ovoga doba:

August Harambašić, Hugo Badalić, Jovan Hranilović, Ante Petravić, Braća Ostojići, Marin Sabić, Josip Milaković, Ante Benešić, Tugomir Alaupović, Kapetanović, Radžepašić, Nasta Rojc-Šenoa, Rikard Katalinić, Ivan Šarić i Eugenija Šah

Jače od svih pjesnika ove dobi je prodro u bit ljudskog umovanja i osjećanja iznoseći u svojim radovima duševne sukobe, sumnje i padanja kao i težnju odabranih duhova za poboljšanjem suvremenih odnosa među ljudima SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (1865. do 1908.), rodom iz Senja u Hrvatskom Primorju, po zanimanju učitelj. Učiteljsku je službu vršio u Sarajevu, Livnu i drugim mjestima. U Sarajevu je bio dulje vremena urednik književnog lista „Nade", a kasnije je postao upravitelj trgovačke škole. Njegove pjesme su izašle u zbirkama „B u g a r k i n j e" (1885.), „I z a b r a n e p j e s m e" (1898.), „T r z a j i" (1902.) i napokon u svečanom posmrtnom izdanju njegovih pjesama godine 1909. i proze („Pjesnička proza", 1912.).

SILVIJE KRANJČEVIĆ

Silvije S. Kranjčević je počeo pjevati pod utjecajem starčevićanskih pjesnika, da se kasnije, izjedan unutranjim sumnjama i bolešću, koja ga

je progonila, potpuno preda poeziji unutranjeg kopkanja. Ukoliko se obraćao vanjskom svijetu, to je redovno bilo u znak protesta. Nijedan hrvatski pjesnik prije Kranjčevića nije polagao toliku važnost kao on na to, da dade u svojim pjesmama izraz duše modernog hrvatskog inteligenta, zapuštena, bez jasnih ciljeva u životu, a prema tome i bez prave svrhe. On se samo buni napola i protiv društvenog uređenja i protiv ćudorednih i vjerskih okvira, ali nema snage, da s tim prekine, a još manje, da mjesto toga ukaže ili stvori nešto, što bi mu moglo biti trajan i siguran oslonac u životu. Iako je Kranjčević dao vrela osjećanja i mučne i gorke spoznaje u svojim pjesmama, on je ipak znao sačuvati vanjski oblik ponešto hladan i dostojanstven, a to je u novije vrijeme navelo neke književne sudije, da mu poreku snagu osjećanja.

AUGUST HARAMBAŠIĆ

Među pjesnicima ovog doba izdiže se po jakosti svojih osjećaja, a naročito po onoj dubokoj i buntovnoj sklonosti prema slobodi AUGUST HARAMBAŠIĆ (1861. do 1911.), rodom iz Slavonije. Harambašić je pjesnik slobode („S l o b o d a r k e", 1983.), oduševljeni trubač starčevićanstva, nagao, žestok, i baš te odlike učinile su ga brzo omiljelim pjesnikom u svim redovima narodnoga društva. Imao je veliku sposobnost građenja stihova, poznavao je dobro jezik, a burna i uznemirena sredina nijesu mu dopustila, da dublje uđe u se, pa da dade iskrenijih zvukova. Svejedno u svojih pet zbirki pjesama Harambašić je dao lijep broj zdravih i svježih rodoljubivih pjesama, koje mogu i današnjeg čitača zagrijati, a u svoje vrijeme, pred kojih tridesetak godina, on je bio narodni pjesnik, kojega su deklamirali na svim društvenim sijelima i narodnim zabavama. Osim zbirke pjesama „Slobodarke" ostale su mu zbirke: „R u ž m a r i n k e", „S i t n e p j e s m e"

(1884.), „T u g o m i l k e" (1887.) i „N e v e n k e" (1892.). Napisao je i više pjesničkih pripovijesti, koje su mu izašle u Matici Hrvatskoj („P j e s n i č k e p r i p o v i j e s t i", g. 1889.). Isto tako je Matica Hrvatska izdala i jednu knjigu njegovih pjesama pod naslovom „Izabrane pjesme" (1895.). Među kasnijim mu se pjesmama ističu osobito „R i m s k i s o n e t i", što ih je spjevao u Rimu (1899.). Napisao je i libreto za operu „Z l a t k a", koju je uglazbio Ivan Zajc. Pored toga Harambašić je mnogo prevodio sa stranih jezika, naročito s ruskoga i poljskoga, te od njega imademo na pr. prve prijevode velikih romana H e n r i k a S i e n k i e w i c z a („Quo vadis", „Ognjem i mačem", „Potop", „Gospodin Volodijovski"). Prevodio je dalje djela od Tolstoja, Gogolja, Svatopluka Čeha, Kraszewskoga, Shakespearea, Grillparzera, Schillera itd.

Puno je blijeđi i neizrazitiji pjesnik HUGO BADALIĆ (1851. do 1900.), Slavonac rodom iz Broda, po zanimanju profesor, vrijedan književni radnik, koji je ostavio pored pjesama još lijep broj prijevoda; napisao je libreto najpopularnije hrvatske opere „N i k o l a Š u b i ć Z r i n s k i" (tglazbio Ivan Zajc), zatim jednu brižno sastavljenu „A n t o l o g i j u h r v a t s k o g p j e s n i š t v a" (1894.). Badalić nije bio jači talenat, ali je dao nekoliko pjesama, koje su postale vrlo poznate: Tako između ostaloga „Z v o n i m i r o v u h i m n u" (uglazbio Zajc). Knjigu njegovih „I z a b r a n i h p j e s a m a" izdala je Matica Hrvatska (1896.).

Vrlo živahan književni radnik i borac bio je JOVAN HRANILOVIĆ, grkokatolički svećenik, rođen u Kričkama u Dalmaciji. Bio je neko vrijeme urednik „Vienca" (g. 1899. do 1900.), u kojem je vodio oštru borbu protiv Mladih, na što su oni odgovorili oprovrgavajući mu bilo kakvu književnu sposobnost, što je svakako pretjerano. U Hranilovićevim „Ž u m b e r a č k i m e l e g i j a m a" ima mnogo topline i osjećaja za taj kraj i ljude u njima. Ostale njegove pjesme: „S v a k i d a n k e" i „N a s o l i n s k i m r a z v a l i n a m a" nemaju privlačivosti „Ž u m b e r a č k i h e l e g i j a". Hranilović je bio lijepo obrazovan čovjek, ali odgojen u idejama Štrosmajevim i u njegovu zatvorenom prosvjetnom i političkom krugu nije mogao shvatiti, da ima mnogo putova, po kojima se može doći do dobrih umjetničkih djela.

Hranilović je neko vrijeme vršio veliku ulogu u našoj književnosti sa svojim kritičkim radovima; našlo se lijep broj pisaca, koji su htjeli ići njegovim stazama u književnoj kritici.

Njegovim tragom ide na početku svećenik ANTE PETRAVIĆ (rođen 1874.), koji je izdao zbirku pjesama „Pjesme” (1900.), ali se zarana okanio pjevanja, te u kasnijem književnom radu nastoji da prijevodima upozna našu čitalačku publiku s poznatijim talijanskim pjesnicima. Osim toga Petravić marljivo piše ocjene i prikaze pojedinih književnih djela i književnika, te je izdao pet knjiga iz naše književne prošlosti i sadašnjosti. Njegovi prikazi nijesu gipki, stil mu je ponešto opor, ali su velikim dijelom dobri i iscrpni. Poput Petravića pišu pjesme i Bračani BRAĆA OSTOJIĆI: Mato, Ivan i Nikola. Mato Ostojić je pjevao pjesme, u kojima je pored ostaloga jače naglasio težak položaj dalmatinskoga radnika i težaka (zbirke: „Iskre i plamenovi” i „Ugarci”). Ivan Ostojić je počeo kao slobodni mislilac pod utjecajem suvremene talijanske književnosti niječući vjerska osjećanja i vjerovanja, a svršio je kao vjernik. (Zbirke: „Poletarke”, „Suze i osmjesi”, „Uspomene”). Nikola Ostojić je napisao nekoliko nježnih ljubavnih pjesama („Čuvstva i poleti”).

Najčišći lirik ovoga doba u Dalmaciji je MARIN SABIĆ, rodom Hvaranin. Sabić je počeo kao bezvjerac, a kasnije je postao dobar katolik. Njegove su pjesme osjećajne, pune unutranje topline, bez velikih riječi, ali iskrene. Uopće je Sabić jedan od najiskrenijih hrvatskih pjesnika. Kad je postao uvjeren katolik, pjevao je pjesme vjerskog sadržaja, iskrene i lične. Svojim je pjesmama utjecao na neke mlađe katoličke književnike. Sabić se pored pjesničkoga rada bavio i književnim kritikama, a naročito je rado izvješćivao o književnim prilikama Francuza i Talijana. U njegovim prikazima i ocjenama ima dobrih pogleda, a iznenađuje njegovo veliko poznavanje književnosti, iako on nije po zanatu imao ništa zajedničkog sa književnošću.

Na književnosti za djecu radio je JOSIP MILAKOVIĆ, rodom iz Samobora, koji je najveći dio svoga književnoga rada razvio u Bosni. Milaković je izdavao i dječji list „Hrvatska omladina”, uz to je izdao antologiju naše pjesme u dvije sveske pod naslovom „Naša pjesma”, a za šire slojeve izdao je antologiju pod naslovom „Hrvatska pjesma” (1907.) u izdanjima Jeronimskoga književnoga društva. Njegov pjesnički rad je vrlo obilan. Izdao je zbirke: „Hrvaćanke” (1883.), „Iz uvela lišća” (1891.), „U zatišju” (1892.), „Vjetar i talasi” (1892.), „Staze i putovi”, „Pod timorom”, (1910.), „Fragmenti” (1913.) itd. Pjesme su

mu poučne i rodoljubne, pa je bio u cijeni kod srednjih građanskih krugova, kojima je Kranjčević bio previsok.

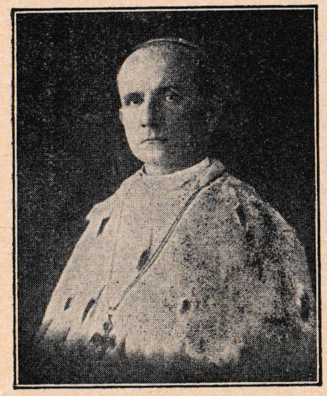
Raspojasanu Slavoniju kušao je da dade ANTE BENEŠIĆ (1864. do 1916.) u svojim pjesmama, a naročito u svojim dramama. Benešić je imao dobro oko za opažanje, ali mu je smetalo, što nije znao odijeliti predmet obradbe od njegove okoline. Izdao je dvije zbirke pjesama: „Pjesme” (1905.), „Pjesme”, knjiga druga (1906.). Zatim je napisao uspjeli ep „Branko i Grozdana” (1906), drame „Tri lakrdije”, „Damjan Juda” i „Kraljević Marko”. Bio je dobar šaljivdžija, pa je napisao lijep broj šaljivih (humorističnih) pripovijesti.

TUGOMIR ALAUPOVIĆ (rođen 1871. u Docu kraj Travnika), pjeva osjećajne i rodoljubive pjesme i nastoji da u svojim djelima djeluje pomirljivo među našim svijetom u Bosni. Pisao je i rasprave iz prosvjetne prošlosti Bosne.

Musliman RIZABEG KAPETANOVIĆ LJUBUŠAK je pisao pjesme i pripovijesti („Pjesme”, 1889.), a življi je književni rad razvio Safvet beg REDŽEPAŠIĆ BAŠAGIĆ, koji je pisao pod pseudonimom *Mirza Safvet*, odličan poznavalac istočnjačkih književnosti, na koje se on dobrano ugledao. Bašagić je neko vrijeme uređivao muslimanski književno-zabavni list „Behar”, a pisao je i u „Prosvjeti”, „Nadi” i „Viencu”. Svoje je pjesme okupio u tri zbirke: „Trofanda iz hercegovačke dubrave” (1896.), „Misli i čustva” (1905.) i „Izabrane pjesme” (1913.). Pored toga napisao je dvije drame: „Abdulah paša” i „Pod Ozijom”, te nekoliko rasprava iz bosanske prošlosti, od kojih je najpoznatija „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti”. U Bašagićevoj lirici ima osjećajnih pjesama, ličnih, dok su mu pripovijesti razvučene, ali su svejedno imale velik upliv na bosanske muslimane.

Niz malih slika iz primorskoga, naročito istarskoga života dao je RIKARD KATALINIĆ JERETOV (1869.), Istranin, starinom Trogiranin. I on je dao lijep broj duboko osjećajnih pjesama („Mrtvoj majci”, 1894.). Dobre su mu dječje pjesme. Izdao je desetak knjiga („Pozdrav istarskoga Hrvata”, „Mrtvoj majci”, „Primorkinje”, „Zadnje pjesme”, „Inje”, „S mojelire”, Sa Jadrana”, „Mrtvoj sestri”, „Našim moreminašim krajem”). Pisao je i kratke prikaze iz stranih književnosti, naročito za vrijeme svoga boravka u Parizu krajem prošloga stoljeća.

Vrlo plodan i nadaren književnik iz Bosne je sadašnji sarajevski nadbiskup IVAN EVANĐELIST ŠARIĆ, rođen 27. rujna 1871. u Travniku. Nadbiskup Šarić je bio neko vrijeme učitelj hrvatskog jezika i vjeronauka u sestrinskoj školi u Sarajevu, a zatim vrlo mlad postade urednik „Vrhbosne". Godine 1908. postaje posvećeni biskup, a nakon smrti nadbiskupa Stadlera (umro g. 1918.) postao je g. 1922. vrhbosanski nadbiskup. Najveći dio Šarićeva književnoga rada su njegove pjesme, nadahnute dubokim vjerskim osjećanjem i toplim rodoljubljem. U njegovim vjerskim pjesmama dolazi do izraza jednostavnost jezika i slika, što im daje poseban čar. Naročito voli da obrađuje predmete iz Biblije. Pored golemoga natpastirskoga književnoga rada objavljena u raznim knjižicama i uredničkih članaka, što ih je objavljivao u „Vrhbosni", izdao je zbirke pjesama: „Pjesme i oblaci" (1914), „Salve Regina" (1920), „Judita" (1920.) i „Hagija Sofija" (1928.).

IVAN ŠARIĆ

Društvo sv. Jeronima izdalo je godine 1931. njegove priče u prozi „Zlatne legende". Nadbiskup Šarić uredio je i jednu knjigu o Bosni u slavu biskupa Strosmajera, a osim toga napisao je nekoliko molitvenika, preveo više djela, među kojima se posebno ističe prijevod glasovitog engleskog djela „Ben-Hur" od Lewis Wallace-a. Godine 1915. izdalo je Društvo sv. Jeronima njegov prijevod, „Katolik na djelu", knjige duhovnih razmatranja od španjolskog isusovca Gabrijela Palau-a, koja ide u red onakvih djela, kao što je „Nasljeduj Krista" od Kempenca.

Skromnost je glavno obilježje književnoga rada EUGENIJE ŠAH (1864. do 1928.), koja je dugi niz godina razvijala svoje pjesničko djelovanje u Sarajevu surađujući svojim pjesmama u raznim časopisima. Isticala se religioznim pjesmama („Assunta"). Prevela je i neke romane s francuskoga za Knjižnicu Dobrih Romana.

Vojnović i ostali dramatici realizma:

Marijan Derenčin, Julije Roraurer, Vladimir Mažuranić, Stjepan Miletić, Ante Tresić, Milan Šenoa, Stjepko Španić, Alberto Veber, Dinko Sirovica i Đuro Prejac

IVO VOJNOVIĆ, Dubrovčanin (1857. do 1930.), čovjek s vrlo širokom naobrazbom, dobar poznavalac talijanske i francuske književnosti, bio je za Dubrovnik ono, što je Đalski za Zagorje. Volio je Dubrovnik i nastojao je da mu dade umjetnički izraz, što mu je doista i uspjelo u njegovoj malko nakaćiperenoj „Dubrovačkoj Trilogiji" (1903.), u kojoj je prikazao propadanje starog Dubrovnika. Ta je drama prikazivana s golemim uspjehom u više naših kazališta. Pored te drame Vojnović je napisao još nekoliko kazališnih komada: „Psyche", (1889.) „Ekvinocijo" (1895.), „Smrt Majke Jugovića" (1907.), „Gospođa sa suncokretom", „Lazarevo vaskrsenje" (1913.), „Imperatrix" (1914.) i „Maškarate iz podkuplja". Pored drama pisao je, naročito u početku svoga književnog rada, poluromantičke, polurealističke pripovijesti: „Geranium" (1880.), „Perom i olovkom" (1884.), „Ksanta" (1886.), Konačno on je pisao kazališne ocjene i lirske pjesme. Vojnovićev je jezik i stil bio umjetan. Da istakne jače mjesni značaj svojih pripovijesti i drama, on je u usta svojih lica stavljao dubrovački govor, natrunjen sa svu silu talijanskih riječi u dubrovačkom izgovoru. Rečenice su mu bile ishitrene, ali pored ove na-

IVO VOJNOVIĆ

silne gradnje rečenice i svu silu stranih riječi on je znao pričati zanimljivo, udahnjujući u svoja lica, bilo iz pripovijesti bilo iz drama, mnogo topline i ljudskog osjećanja.

Osim Vojnovića, koji je zapravo najveći dio svoga dramatskoga rada razvio iza realizma, drama iza realizma nije imala većih uspjeha. Nju gaji MARIJAN DERENČIN (1837. do 1902.), politik, ali s malo uspjeha. Jedino je uspjelija njegova drama „L a d a n j s k a o p o z i c i j a". Ostali kazališni komadi („T r i b r a k a", „Z a r u k e H r v a t s k e", „S l i j e p č e v a ž e n a" i „P r i m a d o n a") nemaju dovoljno dramatskog sadržaja. JULIJE RORAUER, glumac, novinar i sveučilišni profesor, pisao je drame, koje su osim jedne, „N a š i l j u d i" (1889.), obrađivale građu iz stranih naroda, odnosno književnosti („M a j a", „O l i n t a" i „S i r e n a"). Na drami je okušao svoje snage i jedan vrlo zaslužni javni radnik i naučenjak, VLADIMIR MAŽURANIĆ, sin bana Ivana Mažuranića, vrlo uvažen naučenjak, naročito na području prava. Napisao je dvije drame: „G r o f I v a n" (1883.) i „A n a r h i s t e" (1884.).

Velikih je zasluga za našu dramatsku književnost stekao STJEPAN MILETIĆ (1868. do 1908.). On je dulje vremena bio na čelu hrvatskoga kazališta, pa je nastojao svim silama da ga podigne u svakom pogledu na visinu, na kojoj se nalaze kazališta velikih evropskih naroda, što mu je dobrim dijelom i pošlo za rukom. Sam je pokušao pisati drame, ali u tom poslu nije bio sretne ruke uza sav mar, koji je i tome poslu posvetio. („D i l e t a n t i", „D i o g e n e s", „Z a b a š u r e n e k a r i j e r e", „Z a n o s o m", „Z a b o r a v l j e n i l j u d i", „S l a v a u m j e t n o s t i", „N a g r o b u m u č e n i k a", „G r o f P a l i ž n a", „B o l e s l a v", „T o m i s l a v", „P r i b i n a"). Veću vrijednost imaju njegovi članci i prikazi „I z r a z n i h n o v i n a" (dvije knjige 1887. i 1909.) i prikaz rada hrvatskog kazališta („Hrvatsko glumište" 1894. do 1899, dvije knjige).

Nekako su prisiljeno hladni i vanjski oblik i unutranje osjećanje i mišljenje u književnim radovima ANTE TRESIĆA PAVIČIĆA, koji je kao dobar poznavalac klasičnih pjesnika nastojao u ovo vrijeme teških društvenih i kulturnih sukoba da sačuva svoj klasički mir i da sve pojave promatra s neke vasionske udaljenosti, što ga je učinilo bliskim starijem pokoljenju, ali ga posvema odalečilo od suvremenog pokoljenja, koje prije svega traži u književnosti odraz života, i to prvotno suvremenog života, a zatim borbu za poboljšanje života. Stariji su književnici, a s njima i Tresić, tražili, da se život poljepša u književnosti, a mlađi traže, da se život poljepša u stvari, a onda će i književnost moći biti puna plemenitih i uzvišenih čuvstava, kako je tražio Tresić i u svojim knjigama i u svome časopisu „Novi viek", koji je pokrenuo koncem prošloga stoljeća. Tresić je okušao svoje snage na svim područjima. Pjevao je pjesme čas nasljedujući klasične pjesnike, čas nastojeći da nasljeduje narodnu pjesmu, te je izdao ove zbirke pjesama: „G l a s o v i s m o r a J a d r a n s k o g a" (1891.), „N o v e p j e s m e" (1894.), „V a l o v i m i s l i i č u s t a v a" (1903.), „P l a v o c v i j e ć e" (izašla poslije svjetskoga rata). Napisao je drame: „L j u t o v i d p o s a v s k i", „S i m e u n V e l i k i", „K a t a r i n a Z r i n s k a", „C i c e r o n o v o p r o g o n s t v o", „K a t o n U t i č k i", „B u n t o v n i c i" itd. Tresić je pokušao da piše i romane, ali bez uspjeha. Napisao je napokon nekoliko putopisa („P r e k o A t l a n t i k a i P a c i f i k a", „P o l e t i o k o B i o k o v a" itd.). Tresić je nastojao da u našu književnost unese što više romanskog duha.

Pripovijest njeguje i MILAN ŠENOA (1869.), sin Augusta Šenoe. U isti mah on s puno većim uspjehom radi i na drami. Čuveni su njegovi putopisi po raznim evropskim zemljama, koje objavljuje i u novije vrijeme, a već je dulje vremena prestao pisati drame i pripovijesti. Uspjela mu je komedija „K a k o v a m d r a g o" i male pripovijesti iz primorja („K v a r n e r s k e p r i p o v i j e s t i"), naprotiv su mu veći romani „E x o d u s" i dr. manje uspjeli.

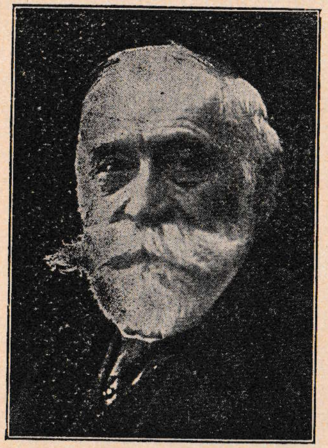
Putopisom se bavi i slikarica NASTA ROJC-ŠENOA, koja je u novije vrijeme objavila nekoliko vrlo uspjelih pisama iz Engleske, u kojima je dala odlično pogođenu englesku ćud i način života.

STJEPKO ŠPANIĆ (1871. do 1908.) i ALBERTO WEBER napisali su zajedno drame „P o s l i j e v j e n č a n j a" i „S i k e". Osim toga obojica su pjevali lirske pjesme. (Španićeva zbirka „I m m o r t e l e", a Weberove „P j e s m e", 1899. i opet „P j e s m e", 1904.. Weber je izdao i zbirku pripovijesti „I s p o d p u č i n e s v i j e t l a"). Pjesme je pisao i DINKO SIROVICA („P r v e p j e s m e" i „N o v e P j e s m e"). Kazališne komade, većim dijelom šaljive, piše ĐURO PREJAC, kazališni glumac u Zagrebu.

Ostali književnici iz realističkog vremena

Štefa Kršnjavi, Izidor Kršnjavi, Vladimir Trešćec, Iso Velikanović, Stjepko Ilijić, Toma Maretić, Nikola Andrić

Književnim radom se bavi i ŠTEFA KRŠNJAVI (pod pseudonimom Iva Rod), koja je napisala dva romana (jedan u ulomcima), izdala dvije zbirke pjesama („P j e s m e", 1905., i „P j e s m e", 1912.), a uz to je prevodila sa francuskoga. U novije vrijeme Štefa Kršnjavi naginje sve to više obrađivanju vjerskih osjećanja i mišljenja, pa je u tome smjeru dala nekoliko vrlo osjećajnih crtica.

IZIDOR KRŠNJAVI

I njen muž IZIDOR KRŠNJAVI (1845. do 1927.), profesor umjetnosti na zagrebačkom sveučilištu, sam slikar, bavio se i književnim radom. Kao mladić pisao je pjesme, a kao starac nastavlja svoj književni rad napisavši dva romana „B o ž j i v i t e z" i „B o ž j i s i r o t a n" (izdanje Društva sv. Jeronima g. 1925. i 1926.) iz života sv. Franje Asiškoga, kojega je rad Kršnjavi vanredno dobro poznavao. U tim romanima-povijestima opažamo golemo poznavanje predmeta, široku naobrazbu i veliku ljubav piščevu prema Asiškome svecu. Osim toga je Kršnjavi preveo sva tri dijela Danteove „B o ž a n s k e k o m e d i j e". Kao predstojnik za bogoštovlje i nastavu Kršnjavi je neizmjerno zadužio hrvatsku prosvjetu, jer je bio neumoran u podizanju i popravljanju mnogih crkava i škola.

Na prelazu između realističke i modernističke književnosti stoji pripovjedač VLADIMIR TREŠĆEC (rođen 1870.), pisac nekolikih pripovijesti: „K s e n i j e", „L i s t a k r o m a n a", „Z i m s k a p r i č a", „D i n a", „L j e t n e n o ć i, „U m a l o m s v i j e t u". Trešćec je imao lijep pripovjedalački talenat, ali je prerano prestao pisati pripovijesti, pa mu spomenuti radovi pored očita dara odaju početnička lutanja.

Gotovo je isključivo humoristički pisao ISO VELIKANOVIĆ (rođen u Šidu, 1869.). Velikanović je pokretao nekoliko šaljivih listova, a napisao je šaljivi ep „O t m i c a" (koji je melodramski uglazbio Božidar Širola), komedije „P o s v a t o v c i", „T u l u m o v i ć u d a j e k ć e r" i t. d. Piše dobrim narodnim jezikom, što se osobito opaža kod njegovih prijevoda iz raznih stranih književnosti, a posebno iz španjolske i ruske. Iz ruske je preveo skoro čitavoga Dostojevskoga, što je svakako golem i zaslužan posao.

U Bosni je razvijao veći dio svoga rada STJEPKO ILIJIĆ (rođen 1864. na Hvaru u Dalmaciji). Ilijić je pisao mnogo po raznim listovima o talijanskoj književnosti, a neka je djela s talijanskoga preveo na hrvatski. Isto tako prevodio je s hrvatskoga na talijanski. Sam je pisao pjesme („P j e s m e u s t i h u i p r o z i", Tuzla, 1901.) i romantički ep „A l i B e g Č e n g i ć" i „B i s e r k a" (Zadar, 1907.).

Od naših znanstvenjaka, naročito proučavatelja jezika, imamo nekoliko djela književne prirode, koja svakako zaslužuju, da se spomenu. Tako je jezikoslovac TOMA MARETIĆ dao izvrstan prijevod u stihovima slavnih grčkih djela Homerove „Ilijade" i „Odiseje" te još nekih klasičnih djela. NIKOLA ANDRIĆ, također jezikoslovac, napisao je niz vrlo dobrih putopisa, koje je izdao u Zabavnoj Biblioteci, kojoj je on urednik („O d B a l k a n a d o M o n t B l a n c a"), književnih prikaza i mnoštvo prijevoda od jače književne vrijednosti.

Naša realistička književnost nije dosljedno realistička: ona se miješa čas sa romanticizmom (Hranilović, Kumičić, Deželić, Šegvić i ostali), a čas sa novim književnim smjerovima, koji su dolazili iz stranih zemalja k nama (Đalski, Leskovar, Vojnović i dr.). Ali joj treba priznati, da je svojski nastojala da odgoji našu publiku (što mlađi književnici, koji dolaze iza realista, nijesu znali), da je izgradila književni jezik stvorivši nekoliko djela, koja su jače obuhvatila naše krajeve i naše ljude. Osim toga realizam je uveo sve hrvatske krajeve u književnost i *tek za vrijeme realizma dobivamo jedinstvenu narodnu književnost u pravom smislu riječi.* Književnici se miješaju, književni se listovi množe, dolazi do takmičenja: ukratko, našim realizmom je postavljen temelj suvremenoj književnosti, koja je nakon realizma mogla jače iznijeti unutrašnju bit našeg čovjeka. Romanticizam je dao niz vanjskih blistavih

slika iz našeg prošlog života; realizam je dao niz vanjskih slika iz suvremenog života, a najnovija književnost, moderna i poslijemoderna, suvremena, dali su sliku našeg unutrašnjeg života i zbivanja trudeći se da iznese ono, što je bitno u našoj općoj i pojedinačnoj narodnoj duši. Naročito treba istaći veliku radinost naših realista na području pripovijesti. I kod drugih je naroda realizam već po svojoj naravi naročito njegovao pripovjedalački književni rad, a naš se u tome osobito istaknuo. Nesamo da imamo velik broj pripovijesti iz doba realizma, nego imamo iz toga doba i prilično velik broj romana, koji su za naše prilike dobri i važni, jer su htjeli dati hrvatsku stvarnost i iznijeti probleme, koji su se postavljali u to vrijeme pred hrvatski narod.

Pjesnici u vrijeme „Moderne"

Vladimir Nazor, Milan Pavelić, Vladimir Vidrić, Mihovil Nikolić, Milan Begović, Dragutin Domjanić, Božo Lovrić, Veljko Tomić i Branimir Livadić

Najmanje je predstavnik modernističke poezije, njena bolećivog nastojanja oko vanjskih odlika i turobne težnje, da iznese bolesnu volju suvremenog čovjeka, vanredno plodni pjesnik VLADIMIR NAZOR, najjači predstavnik naše nove književnosti. U vrijeme prerane i staračke iznemoglosti naše modernističke poezije Nazor diže visoko zastavu snage i junaštva. Dok drugi pjesnici traže tuđe uzore i poticaje iz tuđeg svijeta, Nazor daje pjesnički pogled u život starih Slavena, veliča njihovu otpornu snagu i skoro kao romantik zanosi se za jednostavni i svježi život naših davnih pređa („S l a v e n s k e l e g e n d e"). U vrijeme nenarodnih vladavina pjeva pjesme o hrvatskim vladarima („K n j i g a o k r a l j e v i m a h r v a t s k i j e m", 1900.).

Promatrajući borbe našega naroda u Istri sa Talijanima nastojao je da dade toj borbi umjetnički lik, pa počinje pored pjesama iz istarskoga kraja pisati i pripovijesti, od kojih su neke izašle u posebnim knjigama, a svrha im je bila, da podignu samopouzdanje i svijest o jakoj snazi kod našega istarskoga svijeta („V e l i J o ž e"). Kao što je u „Hrvatskim kraljevima" nastojao dati narodnu prošlost, tako je u svojim „G r a d o v i m a" htio dati lik naših gradova, a naročito starijih gradova. Bilo bi međutim krivo misliti, da je Nazor obrađivao samo vanjski svijet. Dobar dio njegovih pjesama posvećen je promatranju

samoga sebe i obrađivanju unutranjeg svijeta. Možemo u Nazorovim pjesmama pratiti korak u korak njegov duševni razvoj, njegove unutranje borbe i boli, sumnje i težnje. Ispočetka je naginjao na veliko poštivanje prirode, kao da je sama priroda nekakav bog, ali u zadnje vrijeme se sve to više ulazi u se i nalazi rješenje svih tajna u Bogu. Značajno je za Nazora, da nije nikada podlegao utjecaju svojih suvremenika, koji su rado iznosili slike i prizore iz života, koji su mogli kod mnogih čitača proizvesti neugodan dojam Naprotiv Nazorova ljubavna lirika je uvijek otmjena i profinjena.

VLADIMIR NAZOR

Pored lirskih i epskih pjesama Nazor je napisao i nekoliko epova, od kojih se naročito ističe životinjski ep „M e d v j e d B r u n d o", u kojemu pjesnik opisuje životinje na Velebit-gori i njihovu borbu s Mlečićima, koji im sijeku šume. Ep je neobičnih pjesničkih odlika, pun snažnih opisa prirode, a plemenit po svojim težnjama: Nazor je u „Medvjedu Brundi" želio dati slike iz našega života i nenametljivo upozoriti na potrebu narodne sloge i ljubavi. „Medvjed Brundo" je pravo biserje naše književnosti; taj bi ep morao pročitati svaki Hrvat, da vidi, kako se s njegovim jezikom mogu iznijeti tolike istinske ljepote.

Nazor je čitav svoj vijek proveo s omladinom, pa je nastojao da omladini dade štivo, koje će joj odgajati ukus i podizati duh. U tome smjeru napisao je čitav niz knjiga, koje su rado primljene od hrvatske mladeži.

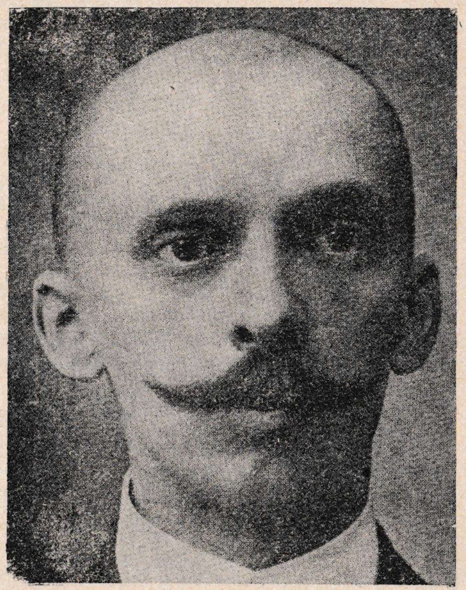
Vladimir Nazor je rodom s otoka Brača u Dalmaciji. Rodio se godine 1876. Bio je profesor, ravnatelj srednjih škola, a sada je upravitelj dječjeg skloništa Narodne Zaštite u Zagrebu. Izdao je dosada preko trideset knjiga. Napomenimo još neke: „Živana" (1902.), „Krvava košulja", „Krvavi dani", „Lirika", „Planinske pjesme", „Istarske priče", „Pjesni ljuvene", „Utva Zlatokrila", „Stoimena", „Tri priče za djecu", „Epika", „Legende o sv. Hristoforu", „Priče" itd.

Po snazi svoga pjesničkoga izraza sličan je Nazoru pjesnik MILAN PAVELIĆ (rođen g. 1878.), svećenik, a kasnije isusovac. Pavelić je pjesnik jakih i plemenitih osjećaja; njegov je jezik izbrušen, punan i snažan, a pjesničke su mu slike veličanstvene. Izdao je dvije zbirke pjesama: „Iz zakutka" i „Pjesme", koje su mu pribavile lijepo književno ime. U novije vrijeme posvećuje veliku pažnju prijevodima vjerskih i crkvenih pjesama, koje on majstorski prevodi. Majstorski je preveo i slavno talijansko književno djelo „Vjerenici" od Manzonia.

U svoje vrijeme uvelike su dizali književni rad VLADIMIRA VIDRIĆA, pisca vrlo ograničenog broja pjesama. Danas se te pjesme dobrim dijelom čine nategnute: one doista nemaju dovoljno jakih i živih slika, nego su najvećim dijelom plod pjesnikova poznavanja starih pjesnika, grčkih i latinskih. Osim toga smeta mu slabo vladanje jezikom i neozbiljnost u ćudoređu; to mu je međutim dizalo cijenu kod nekadašnje takozvane naprednjačke javnosti.

Mnogo je profinjeniji i topliji pjesnik DRAGUTIN DOMJANIĆ, rođen u Hrvatskom Zagorju (1875.), pjesnik nježnih ljubavnih pjesama, tišine zagorskoga kraja podrijetlom plemić, ali uvijek osjetljiv za bijedu i nevolju drugih. Književno radi neprestano, pa i sada objavljuje u mnogim našim književnim časopisima svoje pjesme. On je kao kajkavac zaljubljen u ovo slatko narječje, pa je dobar dio svojih pjesama, naročito onih, koji se tiču zagorskoga kraja, ispjevao na kajkavskom narječju i tako postao obnovitelj naših pokrajinskih književnosti. Iza njega na ime javljaju sedrugi pjesnici, koji pjevaju u jeziku svoga kraja. Domjanić je odličan prevodilac stranih, naročito francuskih pjesnika. Prijevode iz francuske književnosti objavljuje najvećim dijelom u „Hrvatskoj Prosvjeti". Izdao je zbirke „Pjesme" (1909.), „Kipci i popevke" (1917.) i „V suncu i senci".

Po mekoći osjećaja, ali ne po izrazitosti pjesničkoj, nalik je na Domjanića pjesnik MIHOVIL NIKOLIĆ, pisac nekolikih knjiga pjesama: „Pjesme", „Nove pjesme", „Knjiga pjesama", „Knjiga Života" i nekoliko dramatskih pokušaja. Nikolić je osjetljiviji čovjek nego pjesnik. U mladosti je mnogo obećavao, ali je rano zamukao osjećajući i sam, da je njegov pjesnički dar ograničen. Naprotiv MILAN BEGOVIĆ, rođen u Vrlici u Dalmaciji (g. 1876.), neprestano i neumorno piše: ta ga ustrajnost više od književno - umjetničke vrijednosti njegovih djela drži trajno na površini. Uvijek nastoji da bude moderan, što mu kod mnogih podiže cijenu. Piše sve: drame, novele, pjesme, komedije. U svim tim radovima opažamo okretna čovjeka, sa dosta lakoće u ćudorednim pogledima. Izdao je dosada četiri, pet zbirki pjesama, oko petnaestak drama i nekoliko pokušaja romana.

DRAGUTIN DOMJANIĆ

Određeniji je i ličniji rad BOŽE LOVRIĆA Splićanina, ali podjednako i kod Lovrića opažamo majstora riječi, čovjeka, koji voli žive i raskošne slike, no nema dovoljno snage, da prodube svoju unutrašnjost i da nam dade iskrenije unutranje slike. Kod Lovrića je kao i kod Begovića skoro sve vanjsko. Lovrić, kao i Begović, ali bez okretnosti i književne naobrazbe Begovićeve, piše pjesme („Krizanteme" i „Sveto Proljeće") i drame („Prije noći", „Dugovi", „Izmirenje", „Sin" itd.). Još je najizrazitiji književni rad VELJKA TOMIĆA, uzdizanoga radi njegovih tobože „naprednih" misli („Pjesme", 1916.).

Književno radin bio je osobito u mlađim godinama BRANIMIR LIVADIĆ, koji je izdao jednu zbirku pjesama („Jeremija"), zatim u prozi „Novele" i „Legendu o Amisu i Amilu". Livadić je poznatiji po svome uređivanju časopisa „Savremenika" i po svojoj borbi za modernistička načela u književnosti. On je bio oduševljen branilac krilatice „umjetnost za umjetnost" (l' art pour l' art), koja je već davno napuštena od svih jačih književnika. Pisao je estetske rasprave i razmatranja o suvremenim književnim prilikama i književnim borbama.

Pripovjedači

Milutin Nehajev, Živko Bertić, Andrija Milčinović, Ivan Krnic, Dinko Šimunović, Niko Andrijašević, Mato Lisičar, Franjo Horvat-Kiš, Joza Ivakić, Ivan Kozarac, Marin Bego, Mile Mistra, Mato Košćina, Adam Kostelić, Milkan Lovinac, Milan Budisavljević, Josip Kosor, Rikard Nikolić, Zvonimir Vukelić, Ivan Špun-Strižić, Vladimir Jelovšek, Filip Marušić, Ferdo Vrbančić, Josip Sebešić, Ferdo Rožić, Zofka Kveder-Jelovšek-Demetrović, Adela Milčinović, Ivana Brlić-Mažuranić, Zdenka Marković i Antonija Kasovic-Cvijić

Kao Nazorov nije opsežan rad MILUTINA NEHAJEVA (1875. do 1931.), ali je po svojim umjetničkim odlikama i po svojoj ozbiljnosti ravan Nazorovu. Nehajev nije pjevao pjesme, osim u najranijoj mladosti, nego je u hrvatskoj književnosti naročito poznat kao pisac triju knjiga proze. To su romani „Bijeg" i „Vuci" i knjiga pripovijesti „Veliki grad". Osobito njegov roman „Vuci" zaslužuje najveće priznanje. U njemu je Nehajev obnovio povijesni roman, unio u nj svu svoju golemu učenost i snagu prikazivanja nastojeći da povijesni život, koji crta Frankopanov lik, bude točan, a u isti mah da bude u njemu dosta pjesničkih odlika. Pored romana velik je i važan književni rad razvio u eseju (književno pisane rasprave o pojedinim pitanjima). Tako su naročito značajni njegovi književni pokušaji, u kojima je obradio život i rad Stjepana Radića i Ivana Mažuranića. Napisao je i nekoliko kazališnih komada, ali mu kazališna djela nijesu na visini njegovih ostalih radova. Sarađivao je mnogo u dnevnicima i časopisima, feljtonima i kritikama, a i političkim člancima.

Nasuprot Livadićevoj neizrazitosti ide ŽIVKO BERTIĆ, Srijemac, u svome radu za stanovitim životnim ciljevima, naročito mu je stalo, da podigne ugled ženi. Napisao

je više pripovijesti i dvije komedije, u kojima je pokazao dosta smisla za vedrinu i šalu. Zbirka mu je pripovijesti „Ženski udesi", a komedije: „Na velike škole" i „Zgode i nezgode jedne deputacije".

ANDRIJA MILČINOVIĆ je ustrajno gajio književnu vrstu: male crtice, u kojima je on nastojao da dade naše ljude i njihove osobine. Milčinović također ima lijepu književnu naobrazbu, o čemu je dao dokaza u svojim književnim raspravicama i ocjenama, ali mu je lični književni talenat slabiji. Izdao je četiri zbirke crtica („Zapisci", „Pod branom", „U areni" i „Mali ljudi"), a osim toga nalazi se velik broj njegovih pripovijesti razasutih po raznim listovima. Pisao je brojne feljtone i kazališne recenzije i stručne članke u raznim dnevnicima i mjesečnicima.

IVAN KRNIC stoji početkom dvadesetoga stoljeća prilično osamljen. Dok njegovi drugovi, modernisti, sanjaju o svojim bolima, traže lična prava i podizanje ličnosti iznad okoline, Krnic naprotiv nastoji da dade našega čovjeka, da mu iznese lice i naličje. Poznavanje stranih književnosti naročito francuske, dalo mu je mogućnosti, da se okuša u nekoliko načina pisanja i opredjeljivanja prema gradivu, koje iznosi. Izdao je više zbirki pripovijesti: „Ljubavna priča", „Ljudi obični i neobični", „Poetična ićindujaša" itd.; zatim komedije: „Kako to nekoć bijaše", „Rozalinda", „Jubilej u Jedrini". Pisao je u engleskim i francuskim časopisima o hrvatskim književnim i glazbenim prilikama.

Nešto uljepšan, ali jedar i snažan narodni život dao je dalmatinski pripovjedač DINKO ŠIMUNOVIĆ (rođen g. 1873.), pisac pripovijesti „Mrkodola", „Tuđinca", „Đerdana", „Porodice Vinčić" i dviju knjiga iz djetinstva: „Mladi dani" i „Mladost". Šimunović nema sposobnosti da dade složeniji život, ali ondje, gdje su životne prilike jednostavne, popraćene možda starinskim osobinama i običajima, tu se Šimunović raspjeva jezikom biranim i skladnim, najbiranijim jezikom, što ga je uopće dao koji noviji književnik. U njemu je sinjska krajina u Dalmaciji dobila svoga pjesnika, a manje crtača, jer je Šimunović uljepšao mnogu stranicu cetinskog života.

NIKO ANDRIJAŠEVIĆ (rođen god. 1882.) nastoji da dade dalmatinske ljude i krajeve („Slike i priče iz neretvanske krajine"), ali on nema živahnosti Šimunovićeve niti njegova pjesničkog dara. Ni prva

spomenuta knjiga ni druga pod naslovom „P r i p o v i j e s t i" (1912.) nijesu odredile jasnije njegovu književnu ličnost. MATO LISIČAR (rođen g. 1877.) nastoji također da dade naš primorski svijet: crta njegov život na rođenoj grudi i vani, na moru („P r i p o v i j e s t i", 1911.), promatra ga sa radosne, vesele i žalosne strane, pa je doista i uspio da dade nekoliko istinskih slika iz Dubrovnika i okolice.

Izrazita je književna ličnost FRANJO HORVAT-KIŠ (1876. do 1924.), Zagorac, učitelj, uzbudljiv na sve nepravde na svijetu i radi toga pripovjedač pogaženih i slomljenih ljudi. On opaža nepodopštine, ali ne traži daljni uzrok tim pojavama. Zadovoljava se time, da ih uglavi. Volio je putovanje, pa je o svojim putovanjima dao dvije uspjele knjige. Njegova su djela „Ž e n i c i", „Z a š t o", „N a s m i j a n i u d e s i", „V i đ e n o i n e v i đ e n o" i „I s t a r s k i p u t i".

Dvojica Slavonaca pođoše protivnim putem od Josipa Kozarca to su: Joza Ivakić i Ivan Kozarac. JOZA IVAKIĆ je napisao nekoliko bećarskih pripovijesti, bez jačeg zagrijavanja; glavno mu je da priča. Slične su mu i drame i komedije („P o u z d a n i s a s t a n a k", „I n o č a", „V r z i n o k o l o"). Ivakić piše i književne i jezikoslovne rasprave. Življi je bio IVAN KOZARAC (1885. do 1910.), neškolovan, bez smisla za red i određenost u pripovijesti, sam bećarski raspoložen, iznosio je bećarski i nećudoredni život novog naraštaja u Slavoniji pretjerujući redovno. Imao je otvorene oči i uši samo za zle pojave („S l a v o n s k a k r v", „Đ u k a B e g o v i ć", „P j e s m e", „I z a b r a n e p r i p o v i j e s t i").

Sličan je književni rad MARINA BEGA, Splićanina, koji također gleda na život vrlo jednostrano. Bego vlada dobro jezikom, ima razvijen smisao za jarke i ugodne slike, ali mu je najmilije da iznosi slučajeve ćudoredno nedopustive i u tome iznošenju nalazi osobitu slast („S m o r a", „U o č e k i v a n j u", „V j e č n a v a r k a"). Ugodnije se čitaju njegovi zapisci o pojedinim našim gradovima na moru, iako i tu opaža najradije škakljive stvari („N i z n a š u o b a l u").

Neizrazit je književni rad MILE MISTRE (pravim imenom Milorad Stražnicki). On je pisac romana: „M o ć s p o z n a j e", „M o d r i B r i j e g" i „B r a k N a d e I v a n i ć e v e" te komedija „D v i j e k o m e d i j e" i „N e š t o s e z b i l o". Mistra je poznavalac evropskih književnosti, pa je kod njega vrlo razvijen dar za oponašanjem. U svojim književnim radovima nema stalnih težnja. Isto je tako neizrazit kao umjetnik MATO KOŠĆINA. Izdao je posebnu knjigu „S u o r M a r i j a I m m a c o l a t a". Košćina je onakav protivnik svećenstva, kakvim obično postanu svučeni teolozi, i takvo svoje raspoloženje praskavo i neuredno zastupa i u svojim književnim radovima. Ni ADAM KOSTELIĆ, pisac nekoliko crtica i nekolikih dramatskih pokušaja („O l u j e", „K r v", „P o s l j e d n j i č i n" itd.), nije jasnije ocrtao svoju književnu pojavu. MILKAN LOVINAC (1873.), nastoji da u svojim pripovijestima dade izraza čovječjoj težnji za slobodom i nesmetanim kretanjima. MILAN BUDISAVLJEVIĆ (rođen 1874.) pripada podjednako hrvatskoj i srpskoj književnosti. Pisao je crtice iz ličkoga života, u kojima je želio prikazati teški život zapuštenog ličkoga čovjeka („B i j e d n i l j u d i", „T m u r n i d n e v i", „S l i č k e g r u d e").

Vrlo je nadaren, ali bez mjere i bez stalno izgrađenoga književnog i misaonog pravca pripovjedač JOSIP KOSOR, Dalmatinac. Kosor je počeo sa pripovijestima i dramama, u kojima je crtao život u Slavoniji (u kojoj je odrastao), a u kasnijem radu zalazi, pod uplivom stranih književnosti, sve više u svečanost, jezik mu je nabujao, izraz često natiskan kovanicama i bujnim riječima, a to sve daje neprijatniji izgled njegovim novijim radovima. Osim toga on želi rješavati pitanja, za koja nema dovoljno spreme da ih riješava. Kosor je napisao velik broj književnih radova. Njegove su pripovijesti, odnosno romani: „O p t u ž b a", „C r n i g l a s o v i", „R a s a p", „R a d n i c i", „C u p a l o", „M i r i s z e m l j e i m o r a", „M i m e"; napisao je i ove drame: „P o ž a r s t r a s t i", „Ž e n a", „P o m i r e n j e"; zatim pjesme „B e l i P l a m e n o v i" itd. Dalmaciju je nastojao dati RIKARD NIKOLIĆ, ali je njegov književni, rad ostao dosta ograničen. Izdao je jednu zbirku neizrazitih pjesama („K r o z s v j e t l o s t i s j e n u"), jednu zbirku pripovijesti („D j e c a m a j k e z e m l j e") i jedan roman („L o m n o m s t a z o m").

Među pripovjedačima ističe se humoristički pisac ZVONIMIR VUKELIĆ, koji je u društvu s Milanom Ogrizovićem napisao dvije knjige: „T r g o v i n a i d e j a" i „N o v a t r g o v i n a i d e j a". Vukelić je i sam napisao nekoliko knjiga šaljivih crtica („H u m o r i s t i č k e p r i p o v i j e s t i", „K n j i g a b e z p r e d g o v o r a" itd.).

On ne zalazi dublje u naš život, nego iznosi ono, što je na površini, što na prvi mah upada u oči svojim šaljivim izgledom. Najveću važnost polaže igranju riječima, izvrtanju smisla. Takvim književnim radom ušao je u volju širim građanskim slojevima. Potpuno je neizrazit i blijed književni rad NAPOLEONA IVANA ŠPUN-STRIŽIĆA, koji je napisao nekoliko pripovijesti u modernističkom pravcu, bez ijednog jačeg svoga ličnog prizvuka. Isto tako je neizrazit, s književne strane, a neuravnotežen i neuredan s ćudoredne strane književni rad VLADIMIRA JELOVŠEKA, koji je u vrijeme pokreta naše Moderne bio književno vrlo aktivan. Neko se vrijeme češće javljao FILIP MARUŠIĆ iz Dalmacije, koji je izdao zbirku tmurnih pripovijesti „Liječnikovi zapisci", u kojima iznosi teško stanje dalmatinskoga seljaka.

Bosnu nastoje dati VRBANČIĆ FERDO („Iz starog vilajeta"), i JOSIP SEBEŠIĆ u nizu pripovijesti, koje imaju više poučni nego umjetnički značaj („Poučne i zabavne priče islamskoj i katoličkoj mladeži", „Tri pripovijesti", „Očinski savjeti hrvatskom narodu").

FERDO ROŽIĆ (rođen g. 1877.), svećenik, pisao je književne prikaze kao urednik „Hrvatske Prosvjete". Napisao je drame: „Dioklecijan" i „Sin", te zbirku pripovijesti „Ratni drhtaji" iz ratnog života, a okušao se i u poeziji („Pjesme"). U najnovije vrijeme izdao je nakladom Društva sv. Jeronima pjesničko djelo „Ave Victor" (1931.), slavospjev epske širine. U svojim književnim radovima zastupa rodoljubnu i vjersku tendenciju. Bio je 14 godina urednik Društva sv. Jeronima.

* * *

Među spisateljicama ističe se ZOFKA KVEDER-JELOVŠEK-DEMETROVIĆ. Ona je borbena, naprednjački opredijeljena, nesklona vjerskim pitanjima i osjećanjima, naročito ispočetka, dok je pred smrt sve veću pažnju obraćala baš unutranjim, vjerskim doživljajima. Kvederova je više javna radnica nego književnica. Za dotjeran književni rad nije imala smirenosti. Pisala je hrvatski i slovenski („Misterij žene", „Iz naših krajev", „Iskre", „Odsevi", „Amerikanci", „Jedanaest novela", „Njeno življenje", „Hanka", „Arditi na Krku" itd.). Više je ženstva dala u svojim otužno obojenim književnim radovima ADELA MILČINOVIĆ, spisateljica, koja voli promatrati i iznositi unutarnje sukobe i patnje. Njena su književna djela: „Pod branom", koje je napisala u zajednici sa svojim mužem Andrijom Milčinovićem, zatim „Ivka", „Bez sreće", „Sjena", „Gospođa doktorica" itd. Međutim najdotjeranije književne radove od svih žena dala je IVANA BRLIĆ MAŽURANIĆ, spisateljica, koja je najveći dio svojih književnih radova posvetila omladini. Njena su omladinska djela duboko osjećajna, puna umjetničkih odlika, na granici zbilje i mašte, ali trajno prodahnuta plemenitim i uzvišenim mislima, što ju je učinilo neobično dragom mlađem naraštaju. U pjesmama nije takve sreće. Njena su djela: „Škola i praznici", „Slike", „Čudnovate zgode šegrta Hlapića", „Priče iz davnine" i druga. Njeno najuspjelije djelo „Priče iz davnine" prevedeno je na više stranih jezika. Sav je zatalasan i uznosit u svojim uzavrelim čustvima književni rad ZDENKE MARKOVIĆ. Ona rado opisuje prirodu i njoj pjeva oduševljene pjesme u prozi („Kuća u snijegu", „Kuća na suncu", „Let" i mnoštvo crtica i rasprava po raznim književnim listovima). Prvi su joj radovi realistički pod utjecajem ruske književnosti. Osobito se bavi poljskom literaturom, o kojoj je napisala više studija i iz koje je prevela više izabranih djela. Obilan je rad, naročito pripovjedački, ANTONIJE KASOVIĆ-CVIJIĆ, ali nije umjetnički izrazit. Kasovićeva je napisala i velik broj članaka i rasprava iz našega kazališnoga života, ali njeni podaci nijesu uvijek vjerodostojni. Svoj rad je započela u njemačkim pedagoškim revijama. U hrvatskom kazalištu izvodila se (god. 1911.) aktovka „Demetru u pohode". Prevela je više opera, opereta i drama.

Dramatici „Moderne“

Milan Ogrizović, Srđan Tucić, Kamila Lucerna i Fran Hržić

Među dramatskim piscima osobito se ističe MILAN OGRIZOVIĆ (1877. do 1923.), profesor. Milan Ogrizović je pisao crtice, pjesme, pripovijesti („Tajna vrata”), ali u tom književnom radu nije postigao uspjeh, kakav je postigao u nekim svojim dramama, među kojima se posebno ističe njegova „Hasanaginica”, jedna od najuspjelijih i najpoznatijih naših drama uopće, a svakako jedna od najviše prikazivanih naših drama. U njoj je obradio građu, koju je već opjevala narodna pjesma o Hasanaginici. Ogrizović u svojim dramama iznosi unutranje sukobe, borbu osjećaja i dužnosti ; traži unutranji smisao života, značenje duha i zna kao rijetko koji naš pisac iznijeti osjećaj u dramskim djelima. Njegov je književni rad na polju drame vrlo opsežan („Dah”, „Proljetno jutro”, „Jesenje veče”, „Ljetno podne”, „Zimska noć”, te „Banović Strahinja”, „Car Dukljanin”, „Objavljenje”, „Smrt Smailage Čengića”. Zajedno s Andrijom Milčinovićem napisao je dramu „Prokletstvo”, u kojoj su pisci više propagatori mržnje protiv katoličkoga svećenstva nego umjetnici. Ogrizović je napisao još i lijep broj prikaza, ocjena i crtica.

MILAN OGRIZOVIĆ

I SRĐAN TUCIĆ je većim dijelom svoga rada dramski pisac. On je nekoć bio uvažavan, naročito radi toga, što je iznosio svoja lica u grubom, tobože prirodnom liku, a to je tadanjoj javnosti bilo po volji. Danas je njegov rad strože prosuđivan, pa od velikog broja njegovih drama u novije vrijeme ni jedna nije prikazivana („Povratak”, „Truli dom”, „Svršetak”, „Pred zapadom sunca”, „Bura”, „Svijet”, „Magda”, „Amerikanka”, „Niz strminu”, „Pred noć”, „U carstvu sanja”, „Golgota”, „Oslobodite-lji”). Napisao je pripovijest „Knjiga života” u društvu sa Mihovilom Nikolićem i pjesme „O Bojanu Vojevodi” i „Na Temzi”.

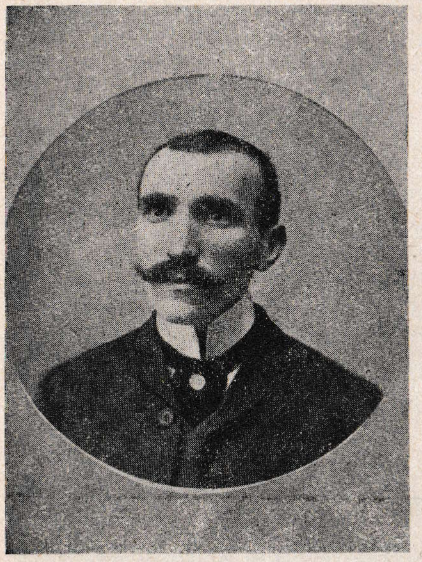
Dramatskim radom se bavi i KAMILA LUCERNA, podrijetlom Nijemica, dobra prevodilica sa hrvatskog na njemački i obratno. Lucerna je napisala drame „Tko je kriv?”, „Mala glumica”, „Na ruševinama” i „Jedinac”. Piše i njemački izvorne književne radove, a izdala je i knjigu hrvatskoga pjesništva u njemačkom prijevodu. FRAN HRČIĆ je također napisao nekoliko drama, koje su se nekada dosta svidjele („U mraku”, „More” i „Velika žrtva”.).

Kritici „Moderne“

Antun Gustav Matoš, Milan Marjanović, Milivoj Dežman, Vladimir Lunaček, Petar Skok, Vinko Krišković i Lujo Vojnović

Najodličnije mjesto među našim kritičarima prije rata zauzimlje ANTUN GUSTAV MATOŠ (1873. do 1914.), pisac golemih sposobnosti, vrlo dobar pjesnik („Pjesme” su mu izašle poslije rata) ; pripovjedač i oštar kritik. Matoš je poznavao mnoge strane književnosti, a naročito francusku, pa je nastojao da našu književnost što više približi svojim stranim ljubimcima. Pun je uporedbi, jezik mu je blještav, stil duhovit i jasan, gibak i nametljiv, tako da je Matoš stvorio svoju književnu školu i postoji velik broj pisaca, koji su barem u prvim svojim radovima nastojali da oponašaju ovog velikog pisca. Ukus mu je bio protančan i fin. Nastojao je da kod nas pronađe one vrednote, koje nam daju odskočnicu i koje su u prošlosti pokazale jaku snagu hrvatske tvoračke snage. Zato je bio ljut protivnik naših modernista i naprednjaka, koji su rušili hrvatsku prošlost i zanosili se za tuđim kulturama i uzorima. Matoš po-

red goleme svoje književne naobrazbe i svoga lutanja po svijetu ostaje narodnjak, Hrvat. Istina, nije imao stalno određenih nazora, naročito je u vjerskim pitanjima lutao, dok se na koncu nije pred smrt smirio u katoličkoj vjeri.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Matoš je dao konačni oblik našem fejtonu (maloj raspravi o savremenim ili prošlim književnim, političkim, kulturnim pitanjima i pojavama) unoseći u nj borben stav, duhovitu riječ i podsmješljiv izraz. On je bez sumnje najjača književna pojava desetak godina prije svjetskoga rata. Pripovijesti i crtice izašle su mu u posebnim knjigama: „Iverje", „Novo iverje", „Umorne priče"; književne ocjene, prikazi i prouke: „Ogledi", „Vidici i putovi", „Naši ljudi i krajevi", „Pečalba"; a poslije njegove smrti izašle su tri knjige, u jednoj pjesme, a u drugima dvjema probrani radovi, naročito fejtonski.

MILAN MARJANOVIĆ je pisac širokog obima, ali niti je ostavio trajnih tragova, niti je imao trajnog utjecaja na razvitak naše književnosti. Marjanović također piše pripovijesti, romane, drame, ali su ta djela bez pravog života; izrazitiji je njegov kritički rad, ali i tu je manje književni kritik, a više poznavalac kulturnih prilika. Marjanović je izrazit „naprednjak" te je u svojim djelima redovno nesklon svakoj organizovanoj vjeri, a naročito katoličkoj. Širok duh, ali bivstveno tuđ umjetničkim pojavama. Marjanović je javni radnik, novinar, publicista te s toga gledišta promatra književna djela. Bavi se mnogo organizatornim radom, pokreće i napušta listove, uređuje

izdanja biblioteka, koje ubrzo prestanu živjeti. Najvredniji je njegov rad knjiga „Savremena Hrvatska", koju je objavio prije rata u Beogradu, gdje je živio kao član službenog novinskog ureda. (Poraz i slavlje, Hrvatski pokret, Fragmenti, Iza Šenoe, Karijera, roman i drama Ivičina Karijera, komedija Svagdašnjost, Književne studije i prikazi, Pripovijesti, Narod koji nastaje, Via Crucis, pjesme, Obnova, Besposlen svijet itd.) Uređivao je književne listove „Nova Nada", „Zvono", „Jug", „Književne Novosti" itd.

MILIVOJ DEŽMAN je bio među pokretačima našeg modernističkog i naprednjačkog pokreta, pa se u ranijim godinama bavio književnim prikazima, pisao je s uspjehom novele i drame („Rasulo", „Vir", „Kneginja Jelena", „Zlatarovo zlato"); Dežman je već dulje vremena napustio književni rad, te se sada bavi samo publicistikom. Oštar kritik i jak, ali zagrižljiv duh bio je VLADIMIR LUNAČEK, kazališni i književno-umjetnički ocjenjivač u „Obzoru", pisac nekoliko neizrazitih drama („Ilirci"). Lunaček je bio slab stilista, ali je odlično poznavao književne i umjetničke pojave kod nas i u svijetu, pa je, mrzovoljast od bolesti i po prirodi, uništavao veći dio naših mladih književnih talenata. On je redovno napadao i u tome je bila njegova snaga. U mladosti se s uspjehom bavio književnom kritikom PETAR SKOK, koji je od modernističkih kritika pokazivao najviše zrelosti u prosuđivanju i ozbiljnosti u svome radu, ali se kasnije posvema posvetio naučnom radu, a književnosti se povrati tek od zgode do zgode, i to vrlo rijetko.

Dvojica ljudi, koji se bave naukom, posvećuju katkada svoje pero književnim prikazima u ovećim raspravama (esejima) s mnogo ukusa i širokog poznavanja svjetske kulture. To je u prvom redu VINKO KRIŠKOVIĆ, sveučilišni profesor, pisac nekoliko odličnih eseja, među kojima se posebno ističe njegov esej o engleskom pjesniku Šekspiru („Širom svijeta", „Anglia docet"), i LUJO VOJNOVIĆ, pisac sjajnih sposobnosti, a naročito probranog i blještavog stila („Književni časovi", „Pad Dubrovnika" itd.).

Prijeratna i ratna omladina

Izidor Poljak, Kuzma Petković, Ljudevit Matković, A. Vijolić-Ljubičić, Zvonko Šprajcer, Augustin Čičić, Ferdo Galović, Josip Benac, fra Eugen Matić, Lovre Katić, Milan Kovačević, Slavoljub Kiršner, V. Strauch, Paula Belić-Marošević, Josip Andrić, Nedeljko Subotić, Martin Gudelj, Ivo Delalle, fra Lujo Plepel, Dragan Dujmušić, Gavro Kostelnik, Bono Zec i Josip Zdunić

Omladinci, koji se javljaju u književnosti nekoliko godina prije rata, većim dijelom prekidaju veze s pravcem i idejama Moderne: oni s jedne strane stoje pod velikim uplivom tadanjih omladinskih pokreta, koji su se kod nas očitovali u tri smjera: katoličkom, naprednjačko-nacionalističkom i mladohrvatskom. *Hrvatski katolički pokret* daje lijep broj mladih, talentiranih književnika. Ta omladina zastupa u književnom radu ideje katoličkog pokreta, koji je tražio obnovu katoličkih načela u čitavom javnom i privatnom životu; u društvenom načelu zastupa misao stvarnog i sitnog rada u narodu po uzoru kršćansko-socijalnih pokreta kod drugih naroda. Misli toga pokreta najjače je razradio biskup A n t u n M a h n i ć u svojim mudroslovnim i bogoslovnim člancima u časopisu „Hrvatskoj straži”. Ta omladina sarađuje u đačkom listu „Luči”, a javlja se i u nekim dnevnim listovima, „J u t r u” i u „H r v a t s t v u”, a kasnije u svome dnevniku „Riječke Novine”, koje su izlazile na Rijeci, a kasnije pod pritiskom austrijskih vlasti prešle u Zagreb kao „Novine”. Drugi dio omladine bio je *nacionalističko-naprednjački*. Oni su bili prema kulturnim pitanjima bez zanimanja, ili su otvoreno bili protiv katoličke nauke. Na njih su imali velik utjecaj slobodni zidari, u prvom redu Milan Marjanović. Treći dio omladinskog pokreta, *mladohrvatski*, okupljao se u književnom svom nastojanju oko A. G. Matoša. U političkom pogledu ovi su omladinci stajali na stanovištu pravaštva. Mnogo su pazili na ljepotu književnog izraza i na dotjerivanje stiha.

Među omladincima katoličkog uvjerenja ističu se kao književni kritici i stvaraoci katoličkog književnog pravca L j u b o m i r M a r a k o v i ć i P e t a r G r g e c, ali kako velik dio njihova književnog rada pripada poslijeratnom vremenu, o njima ćemo govoriti u najnovijoj književnosti. Među katoličkim pjesnicima posebno mjesto zauzimlje vrlo nadareni pjesnik IZIDOR POLJAK (1883. do 1924.), rodom iz Bednje u Hrvatskom Zagorju. Poljak

je autor jakih i osjećajnih pjesama, a naročito su uspjele njegove vjerske pjesme. Za vrijeme rata napisao je niz prekrasnih proturatnih pjesama. Prva mu je zbirka pjesama „P j e s m e” izašla g. 1907., a jedna poslije rata „S a B i j e l o g B r d a” (1924.). Snažan je pjesnik bio i prerano preminuli KUZMA PETKOVIĆ, Dalmatinac, koji je g. 1915. umro kao svršeni bogoslov. Petković je pisao pjesme u romantičnom pravcu (služio se značajnim pseudonimom Roman Tieck), a naročito se svidjela njegova „P e r i p e t i j a”, ulomak ovećeg epa. LJUDEVIT MATKOVIĆ je pisao većim dijelom vjersko-nabožne pjesme, u kojima je osobito slavio Blaženu Djevicu. Izašla mu je zbirka pjesama „N a j l j e p š o j m e đ u ž e n a m a” (1919.). Lijep broj dobrih pjesama dao je svećenik A. VIJOLIĆ-LJUBIČIĆ, pjesnik uzavrelih i uznositih pjesama, punih zdrave rječitosti. ZVONKO ŠPRAJCER (pseudonim mu je Nonca) piše pjesme pune sjete, a posebno rado obrađuje predmete iz svog užeg zavičaja, Bosne. Bosnu nastoji dati u svojim pjesmama i AUGUSTIN ČIČIĆ, pisac lijepih sposobnosti. Čičić se bavi i književnom naukom, pa je u novije vrijeme izdao knjigu „F r a G r g a M a r t i ć” (1930.). Među pjesnicima ističu se još FERDO GALOVIĆ (pod pseudonimom Ljuba Ivić) i JOSIP BENAC, koji je književno radin do danas. Među katoličkim pripovjedačima prije rata zauzima najvidnije mjesto FRA EUGEN MATIĆ, koji je pisao pod pseudonimom N a r c i s J e n k o (1889. do 1918.). Matić je napisao niz odličnih pripovijesti („B o s a n č i c e”, 1923.), dva romana — „S p i r i t u s p r o c e l l a r u m” (1924.) i „O b i t e l j V o j v o d e H r v o j a” i velik broj vrlo dobrih feljtona i rasprava. Po biranom stilu, okretnosti, oštrom prosuđivanju Matić se u mnogočemu približuje Matošu, a natkriljuje ga svojim izgrađenim svjetovnim nazorom. Pripovijest

FRA EUGEN MATIĆ
(Narcis Jenko)

je s uspjehom gajio LOVRE KATIĆ, vrstan stilist. Osobito je jak u malim crticama. U novije vrijeme posvetio je najveći dio svoga rada naučnom i poučnom djelu. Iz toga je područja objavio u zajednici sa slavnim don Franom Bulićem „S t o p a m a h r v a t s k i h vl a d a r a" (1928.), zatim je nastavio sam „N a v r a t i m a h r v a t s k e p o v i j e s t i" (1930.) i dalje knjigu „S v o j i n a s v o m e" (1931.) obrađujući na svoj poseban način pojedina razdoblja hrvatske povijesti, koju će tako svu napisati. Sve su te knjige izašle u nakladi Društva sv. Jeronima.

Među piscima s izrazito katoličkim naziranjem na svijet ističe se dalje MILAN KOVAČEVIĆ (1869 do 1931.) sa svojim romanima „P o l o m l j e n a k r i l a" (1912.), „V a l" i „Z l o t v o r" (1914.). Kovačević je pisac realista, a zanimaju ga u prvom redu društvena pitanja. Pripoviješću su se dalje bavili SLAVOLJUB KIRŠNER, V. STRAUCH, PAULA BELIĆ MAROŠEVIĆ. Po kojom pripoviješću i danas se još javlja JOSIP ANDRIĆ, koji radi i na drugim književnim i kulturnim područjima, a najveći dio svoga književnog rada razvio je poslije rata kao urednik Društva sv. Jeronima. Njemu treba pripisati velik dio u zaslugu, da je ovo naše staro i ugledno društvo poslije rata postalo veoma poduzetno. Andrić piše o narodnogospodarskim pitanjima („G o s p o d a r s k a p o l i t i k a", 1923., „Ž i t o u s v j e t s k o m g o s p o d a r s t v u", 1927.), o glazbi, naročito slavenskoj: hrvatskoj, češkoj i ruskoj („R u s k a o p e r a", 1923.) i piše pripovijesti iz seljačkoga života („S r i j e m s k e e l e g i j e", „D u n j e r a n k e", 1923., „N o v e b r a z d e", 1924.), od kojih su neke političke. Napisao je prvi prijegled mlađe hrvatske katoličke književnosti (u „Luči" 1918.), a najnovija mu je putopisna knjiga „U K r i s t o v o j d o m o v i n i" (1931.). Pisac vrlo lijepih sposobnosti je NEDJELJKO SUBOTIĆ, koji piše pjesme, pripovijesti, prikaze i putopise. Subotić ima dotjeran stil i široku književnu naobrazbu. Napisao je veliku studiju o slikaru Medoviću, u kojoj je dao pogled na svu hrvatsku i srpsku slikarsku umjetnost. MARTIN GUDELJ je dao nekoliko dobrih pripovijesti, u kojima je s naročitom ljubavlju obrađivao selo, ali je on na žalost prerano prestao pisati. Naprotiv je kritik i feljtonista IVO DELALLE vrlo radin. Delalle je pisac dotjerana stila i profinjenog ukusa, a napisao je mnogo književnih prikaza, fejtona i umjetničkih prikaza. On se bavi i crtanjem, pa je sam velik broj svojih radova ilustrirao. Poznati su njegovi fejtoni, putopisi, koji se čitaju s osobitim užitkom.

Ta želja za iznošenjem čisto narodnog u književnosti zaokupila je potpuno FRA LUJU PLEPELA (rođen g. 1881.), koji u svojim radovima daje slike iz dalmatinskog Zagorja, prosljeđujući rad Ilije Ujevića i Filipa Marušića. Plepel je pored pripovijesti po raznim listovima i kalendarima izdao u nakladi Društva sv. Jeronima svoje crtice i pripovijesti „D a l m a t i n k e" (1925.), a jednu zbirku pripovijesti i zbirku dalmatinskih narodnih pobožnih pjesama izdao je sam.

Jednu zbirku lirskih pjesama izdao je DRAGAN DUJMUŠIĆ (1883. do 1916.) pod naslovom „I s k r e s r c a m o g a" (1910.), a jednim dijelom svoga pjesničkoga stvaranja javljao se na hrvatskom jeziku i GAVRO KOSTELNIK, Ukrajinac, koji danas zauzima vidno mjesto u ukrajinskoj književnosti. Živi u Lavovu u Galiciji. Njegove zbirke pjesama „R o m a n c e i b a l a d e" (1907.), „Ž u m b e r a k, g o r s k e s i m f o n i j e" (1909.) i „T r e n u c i" (1911.) naišle su na jači odjek. Nekoliko zbirki vjerskih pjesmica izdao je FRA BONO ZEC (rođen g. 1868.) „E u h a r i s t i j s k o s u n c e" (1916.), „C v i j e ć e v j e č n e m l a d o s t i" (1930.) i dr. Još i danas, iako rijetko, javlja se JOSIP ZDUNIĆ dobrim lirskim pjesmama.

Janko Polić-Kamov, Vladimir Čerina, Niko Bartulović, Augustin Ujević, Stjepan Parmačević, Ljubo Vizner, Fran Galović, Zvonimir Milković, Karlo Hajzler, Milan Vrbanić, Vilko Gabarić, Nikola Polić, Krešimir Kovačić, Ivo Andrić, Rudolf Magjer i Sibe Miličić

Među omladincima nacionalistima opaža se prerana iznemoglost: počeli su sa mnogo zanosa i volje, ali su prerano svršili kao mladi starci; vjerojatno je tome pored ostalih razloga uzrok u previše burnom životu, koji su provodili i u velikim strastima, koje su i hsvladale. Predstavnik tih mladića sa velikom žeđom za životom jest JANKO POLIĆ-KAMOV, pisac nekoliko poganih knjiga, punih psovka i unutranjeg nereda i nemira. On je bio više borac, nego umjetnik. Njegov je poklonik VLADIMIR ČERINA, Splićanin, nedoučeni đak kao i Polić, pisac ograničenog broja pjesama, u kojima se očituje velika težnja za slobodom u svakom području („R a s p e ć e"), i jedne knjige o Janku Poliću-Kamovu. NIKO BARTULOVIĆ je u svome radu staloženiji, ali se i kod njega opaža trajno neki nemir, koji

mu sve dosada nije dopustio da uđe dublje u svoju unutrašnjost. Bartulović piše pripovijesti, romane i drame („I v a n j s k i k r i j e s o v i", „K u g a", „B i j e d n a M a r a", „N a p r e l o m u" itd.), a ujedno je objavio velik niz članaka i rasprava o pojedinim našim književnicima, među kojima se ističe dobar prikaz života i rada slovenskog pisca Ivana Cankara. Među tadanjom omladinom isticao se svojim javnim radom AUGUSTIN (TIN) UJEVIĆ, koji je za neko vrijeme pripadao Matoševu krugu, a kasnije pristupio nacionalistima. Poslije rata napuštao je javni politički rad. Ujević je pjesnik jakih sposobnosti, koji u svojim radovima daje izraz duševnog stanja i patnja suvremene inteligencije, pa su njegove dvije zbirke pjesama doživjele velik uspjeh („L e l e k s e b r a", „K o l a j n a"). Pored pjesama Tin Ujević piše prikaze, feljtone i rasprave, neka su njegova djela uzor proze. Poput Matoša ima golemo književno obrazovanje: poznaje skoro sve evropske jezike i književnosti. Među nacionaliste pripada i STJEPAN PARMAČEVIĆ, borben naprednjak, pisac nekoliko pjesama i književnih i kazališnih prikaza.

Književno je plodniji krug pisaca, koji je pristajao uz Matoša. Tu je u prvom redu vrlo profinjeni lirik LJUBO VIZNER (zbirka njegovih pjesama izašla je poslije rata), pisac književnih prikaza i kritika. Tu je dalje FRAN GALOVIĆ, pisac velikog broja pjesama i pripovijesti, među kojima imade lijepi broj vrlo uspjelih. Osim toga Galović je pisao drame („T a m a r a", „G r i j e h", „P r e d s m r t") i pripovijesti („Z a č a r a n o o g l e d a l o" i „I s p o v i j e d)". ZVONIMIR MILKOVIĆ je pisao pjesme („P j e s m e") vrlo osjećajne i produhovljene. KARLO HAJZLER piše pjesme i drame. Isto tako pripada MILAN VRBANIĆ ovom krugu, a poznat je kao pisac dobrih, ponešto tugaljivo obojenih pjesama. VILKO GABARIĆ je pisao dobre pripovijesti, a NIKOLA POLIĆ piše vrlo duhovite feljtone, kritike kazališnih komada, naročito opernih, a napisao je veći broj pjesama, koje su nedavno izašle u posebnoj knjizi. Ovoj struji književno pripada i KREŠIMIR KOVAČIĆ, pjesnik poznat naročito po svojim duhovitim preradbama (parodijama) pjesama nekojih naših pjesnika („P a r n a s s P a r n a s a"). Ispočetka je bio zauzet za nacionalistički pokret pripovjedač IVO ANDRIĆ, Bošnjak, ali po svojim književnim djelima pripada više Matoševoj grupi, jer i on voli našu prošlost, opjevava naše krajeve i traži ono, što je bitno naše. Ivo Andrić je pripovjedač velikih sposobnosti. Napisao je jednu odličnu knjigu zapisaka iz austrijskih zatvora („E x P o n t o", 1919.), zatim je izdao knjigu „P u t A l i j e Đ e r z e l e z a", a nedavno je izdao u Beogradu zbirku pripovijesti „P r i p o v i j e t k e".

Među ovim književnicima i misaono i književno stoji po strani RUDOLF FRANJIM MAGJER (rođen 1884.), koji piše pripovijetke iz Slavonije („Z a p i s c i s a s e l a", 1907.; „S a s l a v o n s k e r a v n i", 1913.; a Društvo sv. Jeronima mu je izdalo „M i h o l j č i c e i V a l p o v č i c e", 1931.). Neumoran je u građenju pjesama, isto tako radi mnogo na dječjoj književnosti. Magjer jer prosjetni radnik; na čisto književnom području je prevelika produktivnost zasjenila i one radove, koji su bez sumnje nastali kao plod nadahnuća.

Više srpskoj nego hrvatskoj književnosti pripada SIBE MILIČIĆ, iz Brusja na Hvaru, pripovjedač velikih odlika, koji naročito s uspjehom crta svijet svoga užeg zavičaja. („B o r o v i i m a s l i n e", „Ž e n a i č o v j e k", „K r o n i k a p o t o n u l o g o s t r v a", i t. d.).

Suvremena književnost

Teško je odrediti općenitu značajku suvremene književnosti, jer je većina književnika u razvijanju, pa su kod mnogih objavljena djela tek prvi pokusi; umjetničke ličnosti se nijesu još potpuno očitovale. Svakako usprkos teških poratnih prilika, uzburkanih najraznolikijim događajima i težnjama, opaža se trajna radinost kod vrlo velikog broja naših mladih i najmlađih književnika. Uzburkano vrijeme sa teškim uslovima za održanje pojedinca, mogućnost novih društvenih, političkih i kulturnih promjena, teški i neugodni ratni doživljaji — sve je to uz ostale razloge djelovalo na duševnu izgradnju suvremenih književnika. Prije svega opaža se kod goleme i najvrednije većine naših književnika odlučan stav prema društvenim i životnim pojavama. Književnici izgrađuju svoje nazore na svijet; nastoje da u svojim djelima dadu izraza svojim osjećajima i svojim mislima, čak u tolikoj mjeri, da nerijetko postaju u prvom redu propovjednici ove ili one struje, političke skupine ili pokreta, a onda tek umjetnici. Naročito prvih godina nakon rata opaža se golem duševni rad; misli i pokreti se sukobljuju, nove književne težnje dolaze do izraza nesamo misaono nego i oblikovno. Sve je u vrijenju. Izraz postaje brz, nagao, isprekidan, pun zanosa, kratkih rečenica, novih riječi, naročito takvih, koje jače podcrtavaju

duševna stanja i raspoloženja. Utjecaj vanjskog književnog i kulturnog svijeta je povećan i po jakosti i po obimu. Svagdje se opaža težnja, da budemo na istom stepenu, na kojemu se nalazi zapadna Evropa. Sve su rjeđe težnje u književnosti, da se pronađe neki naš posebni, rasni izraz; kopkanje po prošlosti i traganje za prošlim narodnim veličinama biva sve to rjeđe. Sva je pažnja pod pritiskom velikih događaja obraćena sadašnjosti ili budućnosti. Vlastitoj ličnosti književnici posvećuju dosta pažnje, ali ne toliko, koliko su joj posvećivali romantički raspoloženi modernisti. Svagdje se opaža težnja za rješavanjem teških pitanja, koja se postavljaju suvremenom čovječanstvu. Iako kod nas postoje narodne trzavice, narodnosno pitanje se potiskuje u pozadinu; mjesto toga nadolazi pitanje odnosa pojedinca prema cjelokupnosti i prema staležima. Vidici se šire u tolikoj mjeri, da se kod pojedinih književnika opaža golema udaljenost od sredine, u kojoj živu. Jaz, koji je i prije postojao između našeg čovjeka iz širih narodnih redova i stvaraoca duhovnih vrednota, postao je veći. Velika je razlika u pogledima i prosvjetnom stupnju između jednih i drugih, pa među njima nema dovoljno dodira. Dok je prije rata na našu književnost utjecala skoro isključivo njemačka, ruska i donekle talijanska književnost, u novije vrijeme dolazi do vrlo jakog utjecaja francuske književnosti i francuske misli. Njemački utjecaj slabi, a talijanski skoro i ne postoji, naprotiv ruski je utjecaj i sada vrlo živ.

Suvremeni pripovjedači

Miroslav Krleža, Ilija Jakovljević, August Cesarec, Ulderiko Donadini, Stevan Galogaža, Đuro Vilović, Mile Budak, Velimir Deželić, Verka Škurla Ilijić, Ljerka Premužić, Štefa Jurkić, Slavko Batušić, Dragan Bublić, Mladen Horvat, Marko Soljačić, Slavko Ježić, Toma Kumičić, Petar Grgec, Ante Kovač, Ante Kovačević, M. Vanino, Ahmed Muradbegović, Antun Matasović, Sida Košutić, Branko Mašić, Ante Cettineo, Gvido Tartaglia, Milko Mina, Fedy Martinčić, Ante Dukić, Mara Ivančan, Ivo Šarinić, Mirko Jurkić, Stanko Tomašić, Alija Nametak, Mato Vučetić, Miroslav Hirc, J. Cvrtila i Slavko Kolar

Najradiniji i najborbeniji je suvremeni književnik MIROSLAV KRLEŽA (rođen g. 1893.), pisac silnih oblikovnih sposobnosti, s izrazitim socijalnim težnjama, koje, previše naglašene, često smetaju umjetničkoj vrijednosti djela. U svojim književnim radovima je strastven,

uvijek raspoložen na borbu. Voli da izvrgava ruglu i smijehu našu suvremenost sa svim njenim lošim i smiješnim stranama. Rat je u njemu raspirio neugasivu težnju za poboljšanjem odnosa među ljudima, ali kod toga nije svijestan velike moralne snage kršćanstva i njegovih zasluga u izjednačivanju ljudi, pa je prema vjerskim osjećanjima i vjerovanjima pristran. Krleža piše pjesme, koje su ponešto suhe. Ali naprotiv njegove drame su redovno izvrsno građene, pune oštrih opažanja. Isto tako su i njegove pripovijesti dobro građene. Osobito su priznate jake Krležine pripovijesti iz rata i vojničkog života uopće. Krleža piše i književne ocjene i prikaze. („L i r i k a", „P j e s m e", „G o l g o t a", „G o s p o d a G l e m b a j e v i", „U a g o n i j i", „H r v a t s k i b o g M a r s" itd). Kad se u svojim pjesmama dotiče vjere, piše neukusne i neozbiljne blasfemije („Jerusalemski dialog") po uzoru ruskih boljševika. Posve je drukčije naravi rad pripovjedača ILIJE JAKOVLJEVIĆA (rođen g. 1898.), Hercegovca, pisca odličnih pripovijesti iz Hercegovine („H e r c e g o v k e", izdanje Društva sv. Jeronima 1927.), jednog romana („N a r a s k r s n i c i"), jedne knjige pripovijesti („Z a v i č a j") i jedne knjižice prikaza i ocjena. Jakovljević je pjesnik, sklon da istakne dobre strane, a ne da na tanko raspreda o manama i nedostacima suvremenog društva. Jezik mu je gibak, vijugav i pun pjesničkih ukrasa i uporedbi. Njegove su pripovijesti lirika u prozi. Naprotiv AUGUST CESAREC (rođen g. 1896.) kao da nema ništa lirskoga u sebi. On čak i ondje, gdje bi mogao biti mekan, radije gradi odsječite i dobro građene rečenice. Kao i Krleža tako je i Cesarec izgrađeni socijalni pisac, ali je za razliku od Krleže tiši i mirniji. On ne naglašava svoje nazore tako očito kao Krleža. Cesarec je pisac jakih tvoračkih i umnih odlika. Romani su mu: „Z l a t n i m l a d i ć", „C a r e v a k r a l j e v n a", a novele „Z a n o v i m p u t e m" itd. Među ratnim i poratnim piscima isticao se ULDERIKO DONADINI (1895. do 1923.). Donadini je bio jak, ali nesređen talenat. Živio je burnim životom, te je i u svojim književnim djelima dao odraza takvog života. Pisao je pripovijesti, drame, romane i fejtone, pokretao je svoj list „K o k o t". Djela su mu: „S a b l a s t", 1916, „V i j a v i c e", 1917., „K a m e n a s s r a m e n a", 1919, „K r o z š i b e", 1922, i „B e z d a n".

Oštar je promatrač današnjih prilika, a isto tako oštar sudac i STEVAN GALOGAŽA, hrvatsko-srpski pisac, pripovjedač. Piše manje pripovijesti, u kojima iznosi društvene nepodopštine jakim i nametljivim stilom, trajno težeći za proširenjem svojih socijalističkih misli. („Čudne silhuete", „Novele"). ĐURO VILOVIĆ (rođen g. 1889.), Dalmatinac, započeo je svoj književni rad u katoličkom pokretu, ali napustivši iza svjetskoga rata svećeničko zvanje skrenuo je i na književnom polju drugim smjerom. On nema izrazitih socijalnih ni kulturnih težnja u svome radu. Dobar je pripovjedač, vrstan poznavalac jezika, pun lirike i slika napisanih u zanosu i nadahnuću. Šteta da nema dubljih pogleda na naš narodni život, jer bi tek tada njegove pripovijesti dale pravu i potpunu sliku naših ljudi. Ali bi tada nestalo možda Vilovića pjesnika. Vilović posjeduje dosta duhovitosti. Djela su mu: „Esteta", „Mandorlato", „Hrvatski sjever i jug" itd. MILE BUDAK, prijeratni pisac, postao je tek u najnovije vrijeme priznat kao pisac jačih osobina. Budak je Ličanin, pa je u svojoj knjizi „Pod gorom" dao niz dobrih pripovijesti iz svoga kraja, iako su i te slike ponešto jednostrane slike iz ličkog života, jer ne daju puni dojam, nego naročito potcrtavaju aljkavost u spolnim odnosima.

VELIMIR DEŽELIĆ, SIN

Izuzetno mjesto među suvremenim pripovjedačima zauzimlje VELIMIR DEŽELIĆ, sin (rođen g. 1887.). Deželić je ispočetka pisao rasprave općeg značenja, uređivao omladinski list „Krijes", napisao jednu odličnu knjigu o socijalnom pitanju („Socijalno pitanje", 1926.) i uopće se bavio javnim

radom. No u novije vrijeme poklanja sve veću pažnju književnosti, pa je posljednjih godina izdao u nakladi Društva sv. Jeronima tri romana „Sofiju od abra" (1927.), „Sedam puta udarani" (1928.) i „Feminist" (1931.). Prva dva romana su neobično fino zasnovane i izgrađene slike iz života sv. Ćirila i Metodija i sv. Jeronima. Ovo su romani-povijesti, kakvi su sada u modi u čitavom svijetu. Pisac odlično poznaje svijet, koji obrađuje, pa je uz Nehajeva obnovitelj našeg povijesnog romana. „Feminist" je roman iz suvremenog života. U njemu Deželić opisuje dirljivu ljubav brata i sestre i njihove žrtve. Poznat je Deželićev rad oko preporoda starih hrvatskih crkvenih igara, a ujedno je napisao skladatelju Božidaru Široli nekoliko dobrih libreta za oratorije („Sv. Ćiril i Metodije", 1927., „Posljednja pričest sv. Jeronima" 1928., „Seljak" 1931.), za misterij „Majka Božja od Kamenitih Vrata" (1931.) i za operu „Citara i bubanj" (1930.).

VERKA ŠKURLA ILIJIĆ najradije obrađuje bosanski svijet, iznoseći njegov unutranji i nagonski život, uveličavajući pojave iz spolnog i osjećajnog života, tražeći posebno one zgode, u kojima može pokazati propadanje i izumiranje starog svijeta(„Djevičanstvo"). I LJERKA PREMUŽIĆ iznosi bosanski svijet, pun osjećaja i tihe predanosti usudu. U Bosni živi i jedna od najradinijih suvremenih ženskih spisateljica ŠTEFA JURKIĆ (rođena g. 1895.), ali ona u svojim radovima ne iznosi Bosnu, ili je iznosi jako malo. Ona obrađuje stare legende, priče iz biblijskog svijeta („Legende u bojama" 1927.), ili se prenosi u strani svijet i tu spliće jedan čudesno lijep život, malo vjerojatan, ali svakako plemenit i prodahnut visokim pojimanjem vjerskih i ćudorednih načela. Jurkićeva i u svojim pripovijestima i u romanu „Čipke" (1930.) zaodijeva svoje pričanje sa mnoštvo slikovitih i lijepo zamišljenih slika, pune nježne, tanane

ŠTEFA JURKIĆ

ljepote, radi čega jeu šla u volju osobito ženskom svijetu. Od svih naših ženskih pisaca ona je najviše izgradila u svojim djelima ženstvo. Napisala je i životopis „B l. I m e l d a L a m b e r t i n i"(1929.).

Zanimljiv je pripovjedač SLAVKO BATUŠIĆ, naročito po svojim oblikovnim težnjama i odlikama. Batušić nastoji da dade moderni život grada u svoj njegovoj složenosti, posmatran s mnogo romanticizma i neke zatalasane lirike. Misaono on nije izrazit niti dosljedno zastupa kakvu nauku u društvenom ili kojem drugom pogledu. Napisao je dosta pripovijesti, od kojih je nedavno izdao jednu knjigu, a bavi se i drugim područjima književnosti, prikazima, ocjenama i sl. Među romanopiscima ističe se i DRAGAN BUBLIĆ pred nekoliko godina književno vrlo radin, ali u zadnje vrijeme se ne javlja. I Bublić posjeduje oblikovni talenat, ali je misaono neopredijeljen, što se opaža na sastavu njegovih radova.

Plodan je rad MLADENA HORVATA, pisca nekolikih romana i pripovijesti, izdavača književnog lista „Panteon". Horvat nije dovoljno izrazit ni kao pisac ni kao mislilac, te se po onome, što je dosada dao, ne može dati njegova prava književna slika. Vjerojatno da je kod njega veća volja nego prirodni dar. („M u r i M a s a n g a", „S t r a h", „Ž r t v a s v o j e k r v i", „P r o l j e t", „O d a r", „N o ć").

Pripoviješću se bavi i MARKO SOLJAČIĆ (rođen g. 1896.), poznat po dobrim pjesmama, naročito po svome lirsko-dramskom ciklusu „M i s a", koji se izvodio u zagrebačkom kazalištu (1930.) i u Pragu (1931.). Soljačić je napisao roman „P r v i i j e d i n i", (1931.), koji je izašao u Knjižnici Dobrih Romana (naklada Društva sv. Jeronima); u njemu iznosi svijetao lik jedne žene i matere u današnjoj pokvarenoj okolini.

Pripovijesti i romane piše SLAVKO JEŽIĆ, ali ni on, ni TOMA KUMIČIĆ nijesu uspjeli do danas da se jače utvrde kao pripovjedačke ličnosti. Obojica nastoje da u svojim djelima podraže niže osjećaje, pa su u nekim redovima bili posti li izvjestan uspjeh. Svakako Ježić ima mnogo više preduslova da se dalje razvije, samo u prikazivanju ćudorednih momenata zastranjuje (romani „B r a k m a l e R a", „A f r i k a").

Jednim dijelom vrlo velikog svoga književnog rada pripada među pripovjedače PETAR GRGEC (rođen g. 1889.), nekadašnji urednik „Luči" i „Hrvatske Prosvjete".

Grgec je napisao dvije oveće pripovijesti: „G o s p o d i n R a f o" (1926.) i „K a l j u ž a", s kojima je postigao, naročito s „Gospodinom Rafom", vrlo lijep uspjeh (izašao je u nakladi Društva sv. Jeronima). Grgec se bavi socijalnim pitanjem, pa je napisao iz toga područja vrlo temeljitu knjigu „T e m e l j i d r u š t v a" (1923.), zatim putopisnu knjigu „K o d N a m j e s n i k a K r i s t o v a" (1925.), a uredio je i uvodom popratio jednu zbirku pjesama, koja prikazuje razvoj hrvatske povijesti pod naslovom: „S t a r e s l a v e d j e d o v i n a" (1924.), izašla u izdanju Društva sv. Jeronima. Isto tako Grgec je napisao velik broj književnih rasprava, ocjena i prikaza. Sada uređuje almanah „Selo i grad" i Knjižnicu Općega Znanja nastojeći da odgoji pisce, koji bi pisali književna djela obuhvatajući cijeli narod, a nesamo izabrane pojedince. I taj almanah izdaje Knjižnica Općega Znanja u nakladi Društva sv. Jeronima.

PETAR GRGEC

Pustopašan je pisac ANTE KOVAČ; on u svojim djelima nastoji da podraška čitače, ne pazeći mnogo na učinak svojih paprenih pripovijesti. Kovač je razvio posebnu vrst duhovitosti: ratničko-šokačku. Sličan je talenat ANTE KOVAČEVIĆ, pisac nekolikih knjiga šaljivih pripovijesti („N a r o d n a d u š a", „N a s m i j a n i p o g l e d i" i dr.). Kovačević voli iznositi onakve slučajeve, koji su na granici dobra i zla; drago mu je da može draškati čitatelja. Ukus mu je često slab i pokvaren, ali je na mahove vrlo duhovit i zna opažati šaljive pojave kod lica, koja opisuje.

U novije vrijeme upotrebljava pripovjedački oblik („S u n č a n o m s t a z o m" u nakladi Društva sv. Jeronima, 1929.) i M. VANINO, isusovac, marni historijski pisac i istraživač („G e n e r a l d e S o n i s", „D a l i j e N i k o l a P l a n t i ć b i o k r a l j P a r a g u a j s k i", „Đ a č k o k a z a l i š t e i s u s o v a č k e g i m n a z i-

je u Varaždinu", „Povijest crkve Kristove", naklada Društva sv. Jeronima, 1930. itd.).

Bosanski svijet i to poglavito muslimanski, u svojim pripovijestima iznosi AHMED MURADBEGOVIĆ, pisac nekolikih knjiga pripovijesti („Haremske novele", „Noemova lađa") i drama („Pomrčina krvi", „Bijesno pseto" itd.). Napisao je i libreto opere „Morana", koju je uglazbio Jakov Gotovac.

Vrlo fin u svojim opažanjima i obziran u iznesenoj građi je pripovjedač ANTUN MATASOVIĆ (rođ. n g. 1893.), promatrač slavonskoga života (zbirka pripovijesti „Slavončice", u izdanju Društva sv. Jeronima, 1926.) i autor osjećajnih pripovijesti („Cvijet pod staklom", „Susreti" u dvije knjige itd.). Matasović je pored toga dobar prevodilac, naročito sa španjolskoga, a pisao je i iz područja narodnih običaja i dr. Isto je tako vrlo osjećajna i sklona promatranju unutrašnjeg života mlada spisateljica SIDA KOŠUTIĆ (rođena g. 1902.), autorica romana „Portreti" (izdala Matica Hrvatska, 1927.) i jednog uzorno napisanog svetačkog životopisa „Sluga vječne mudrosti" (1930.), koju su izdali dominikanci u Zagrebu. Piše i pjesme, a napisala je i mističku dramu „K Svibnju".

U Zagrebu radi BRANKO MAŠIĆ, pisac nekoliko dobrih romana, on je odličan prikazivač palanačkog života u Srbiji. („Deda Joksim", „Dvorac Dubnik" itd.). Mašić piše i književne kritike i prikaze.

Jednim dijelom svoga rada pripada pripovjedačima ANTE CETTINEO, Splićanin („Grebeni se rone"), koji pjeva pjesme s dosta uspjeha. Ali i on i GVIDO TARTAGLIA, također Splićanin, stvarno pripadaju više srpskoj nego hrvatskoj književnosti. — Zanimljiv je pripovjedalački rad Šibenčanina MILKA MINA, pisca dvaju dobrih romana sa šaljivom sadržinom. Pripoviješću i romanom se uspjehom bavi gđa FEDY MARTINČIĆ.

Zapažen je pripovjedački rad ANTE DUKIĆA, Istranina, koji je u svojoj osebujnoj knjizi „Iz dnevnika jednog magarca" (Zagreb, 1925.) dao niz dobrih slika, uz nekoje neumjetničke ispade, iz Istre. Dukić je okušao svoje sposobnosti i u pisanju ukratko kazanih istina i mišljenja („Misli").

Na romanu radi i MARA IVANČAN, koja je izdala dvije knjige pripovijesti (roman „Uskrsnuće Pavle Milićeve" i „Čudnovata priča"). Lijep pripovjedački talenat je pokazao IVO ŠARINIĆ, ali je on ubrzo

prestao pisati pripovijesti („Rusalka" i „Dijete Madame Buterfly").

Na pripovijesti marljivo radi i MIRKO JURKIĆ, koji je izdao jednu dobru knjigu iz bosanskog života („Iz Završja"). Manje mu je uspio rad iz primorja („Dubrovačke legende"). Među pripovjedačima treba istaći i rad STANKA TOMAŠIĆA, koji je napisao više ratnih uspomena, jednu odulju pripovijest i velik broj pjesama („Pesme", „Crni Vrh", „Tragikomedija slobodnog pera"). Tomašić je borben pisac, a nastoji spojiti dvije prilično nespojive stvari: nacionalizam i socijalizam. Počeo je svoj književni rad u redovima katoličkoga pokreta (pseudonimima Đon Kerton i Vićentije Mikša), ali s prevratom krenuo je oprečnom strujom. Pripovijestima se još javljaju NAMETAK ALIJA, pisac nekoliko odličnih pripovijesti iz Hercegovine, VUČETIĆ MATO, koji piše pripovijesti i slike iz Pariza, MIROSLAV HIRC, pisac pripovijesti iz životinjskog carstva, zatim učitelj J. CVRTILA, pisac dobrih dječjih pripovijesti i romana „Bijelo prijestolje", i mnogi drugi, kao SLAVKO KOLAR, koji je uspio nekim humorističkim pripovijestima, itd.

Suvremeni pjesnici

Đuro Sudeta, Ivo Horvat, Cvite Škarpa, Gustav Krklec, Đino Storelli, Luka Perković, Ivo Lendić, Ladislav Žimbrek, A. B. Šimić, Stanko Šimić, Branko Storov, Nikola Šop, Frano Alfirević, Dora Pfanova, Jeronim Korner, Danko Anđelinović, Tomislav Prpić, A. V. Mihičić, Zlatko Gorjan, Ante Bonifačić, Pere Ljubić, Ton Smerdel, Jeronim Iljadica, Stjepan Devčić, Josip Kulundžić, Ka Mesarić, S. Bernardina Horvat, S. Novosel, Miškina, Stuparić-Novak i Nikola Kordić

Od suvremenih pjesnika, koji su radili i na pripovijesti, ističe se pokojni ĐURO SUDETA, (rođen 1903., umro 1927.), najosjećajniji pjesnik, što smo ga imali poslije rata i svakako jedan od najosjećajnijih hrvatskih pjesnika uopće. Ta osjećajnost i plemenitost, koja provejava svaku Sudetinu pjesmu, učinili su, da su njegove pjesme rado čitane, te su zbirke, koje su izašle za njegova života, bile razgrabljene. Godine 1924. izašla je zbirka „Osamljenim stazama", g. 1926. „Kućice u dolu" i g. 1929. „Sutoni". Godine 1930. izašla je njegova pripovijest „Mor", koja je također puna uzavrelih čuvstava, neobično toplo i jarko opisanih prirodnih ljepota, što je sve uz ne-

obično zanimljivi i osebujni sadržaj učinilo, da je i ova pripovijest primljena vrlo srdačno. Sudeta je pisao i vrlo zanimljive i duhovite raspravice, ocjene i prikaze pod raznim imenima. Svojim neobično profinjenim pjesmama (osobito su izrazite njegove vjerske pjesme) punim neke satrte tuge (Sudeta je bolovao od sušice), postao je jedan od najvoljenijih hrvatskih pjesnika u dvadesetom stoljeću.

Sudeti je u mnogočem sličan IVO HORVAT (rođen g. 1903.), pisac nježnih i osjećajnih pjesama, bez Sudetine uzavrelosti, ali s više zamišljenosti. Kao i Sudeta i Horvat je katolički pisac, što mu je dalo mirnoću promatranja, iako je pjesnikova unutrašnjost često puta protestirala protiv nepravdi na svijetu. To osobito dolazi do izraza u novije doba, kad on polako napušta da se bavi samo sa svojim ličnim snovima i tugama, a sve više posvećuje pažnje socijalnim problemima. Horvat je dosada izdao dvije zbirke pjesama: „Zvuci osame" (1925.) i „Riječi srca" (1928.). Uređuje jeronimski omladinski časopis „Krijes".

I treći katolički suvremeni pjesnik, CVITE ŠKARPA, zauzimlje vrlo vidno mjesto u našoj suvremenoj lirici. Škarpa je redovno tmuran, a njegove su pjesme neobično dotjerane; slike su odmjerene, ali vrlo jake, te se nameću čitaču svojom izvanredno velikom jednostavnošću. Uopće voli slike iz prirode, pa se po tome odalečuje od Sudete i Horvata, kojima je više do osjećaja i misli. Škarpa je izdao dvije zbirke pjesama: „Knjižica stihova" i „Novi stihovi", a napisao je i dramu „Ponor" i jednu prouku o Marinu Sabiću, koju je izdao u posebnoj knjizi.

Vrlo je plodan pjesnik GUSTAV KRKLEC, rodom iz Zagorja, koji u novije vrijeme surađuje najvećim dijelom u Beogradu, pa je po tome podjednako hrvatski i srpski pisac. Krklec je mekan, lirski pjesnik, bez ikakvih izgrađenijih misli, a gaji i dječju poeziju: („Lirika", „Srebrna cesta" itd.). Plodan je mladi pjesnik ĐINO STORELLI, od kojega su dvije zbirke pjesama („Virovi srca" i „Paunovo perje"), ali on nije uspio da dade jače oznake svoga pjesničkoga talenta. Naprotiv LUKA PERKOVIĆ, iako dosada nije izdao u posebnoj knjizi svoje stihove, vrlo je talentovan i izgrađen pjesnik, sa socijalnim prizvukom, a isto tako je sređen i dobar pripovjedač. IVO LENDIĆ (rođen g. 1908.), pjesnik, koji po svome misaonom gledanju na svijet pripada katoličkim piscima, izdao je zbirku dobrih pjesama pod naslovom „Lirika" (1930.), u kojima se naročito ističu pjesme roditeljima i one, koje opisuju njegov rodni kraj. Vrlo radišan je pisac

LADISLAV ŽIMBREK, autor zbirke pjesama „Svjetla". Pored pjesništva Žimbrek se bavi ocjenama, prikazima Vrlo ozbiljan književni radnik bio je A. B. ŠIMIĆ, Hercegovac, neobično naobražen, naročito u književnim i umjetničkim pitanjima, dobar opažač naših književnih pojava, pisac vanredno uspjelih lirskih pjesama, koje po svojoj jezgrovitosti i misaonoj zbijenosti zauzimlju vidno i odvojeno mjesto u našem pjesništvu. Njegov brat STANKO ŠIMIĆ piše također pjesme i prikaze. Osobito pazi kao i njegov pokojni brat na jezičnu čistoću i sažetost. Svojim oblikovnim pokušajima ističe se BRANKO STOROV (rođen g. 1899.), Dalmatinac, autor dviju zbirki pjesama. Storov je počeo pjesnikovati nasljedujući najnovije pjesničke pravce, ali je kasnije prekinuo takav način pisanja i sve više postaje mekan lirik. Izdao je dvije zbirke lirskih pjesama: „Struje" (1923.) i „Novi akcenti" (1927.). Dobar je pjesnik i NIKOLA ŠOP, zamišljeni i povučeni pisac, autor jedne male zbirke pjesama. Među mladim pjesnicima ističe se svojom ozbiljnom pjesničkom naobrazbom i toplim promatranjem FRANO ALFIREVIĆ. Na poeziji s uspjehom rade još DORA PFANOVA, JERONIM KORNER, DANKO ANĐELINOVIĆ, koji i po svojim pjesmama i po svojim godinama, a naročito po svom mišljenju pripada starijem pokoljenju, ali je najveći dio svojih radova objavio u novije vrijeme. TOMISLAV PRPIĆ naročito gaji dječju poeziju, A. V. MIHIČIĆ pisac je krepkih stihova i dobrih prikaza iz suvremene umjetnosti i književnosti, ZLATKO GORJAN prevodilac s našega jezika na njemački i obratno, ANTE BONIFAČIĆ, pjesnik i književni kritik, PERE LJUBIĆ s vrlo mnogo uspjeha obnavlja pokrajinsku, čakavsku poeziju. TON SMERDEL (rođen g. 1904.) piše pjesme, pripovijesti, kritike i studije o piscima, JERONIM ILJADICA piše pjesme, pripovijesti i kozerije. STJEPAN DEVČIĆ izdao je zbirku pjesama „U mutne večeri" (1930.).

Dramu s uspjehom obrađuje JOSIP KULUNDŽIĆ, pisac nekolikih uspjelih dramskih komada i KA MESARIĆ, koji je također napisao nekoliko drama, a uz to piše o suvremenoj drami i ocjenjuje komade izvedene u zagrebačkom kazalištu. Lijep su uspjeh postigli svojim dramskim radovima S. BERNARDINA HORVAT i seljak S. NOVOSEL. — Poseban način pisanja uvela su dvojica nadarenih seljaka književnika, MIŠKINA, pisac toplih pripovijesti i MIJO STUPARIĆ-NOVAK. Pjesmama se javlja i seljak NIKOLA KORDIĆ, Hercegovac.

Ljubomir Maraković i drugi kritici

Albert Haller, Antun Barac, Josip Badalić, Ivan Esih, Ivo Šrepel, Blaž Jurišić, Artur Šnajder, Božidar Širola, K. Rimarić, Josip Horvat, Julije Makanec, fra Stanko Petrov, Ivan Nevistić, Josip Bogner, Bogdan Radica, Rudolf Maiksner, Mato Hanžeković, Ivo Hergešić, Josip Draganić i Luka Perinić

Književna je kritika vrlo živahna, ali osim Ljubomira Marakovića nijedan se književni kritik ne bavi književnom kritikom sustavno i s izvjesnim planom. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (rođen godine 1887. u Topuskom) je kritik neobično visokih odlika: on ima ljubavi prema umjetnosti uopće, poznaje mnoge strane književnosti, savjestan je u svome radu i nepristran, nastoji da uđe u srž svakoga književnoga djela, te da prikaže njegove najbitnije crte i da na taj način dade značajku književnog stvaranja pojedinog pisca. Maraković prati skoro čitav književni rad svih naših pisaca i o tome piše u časopisu „Hrvatskoj Prosvjeti", koju uređuje (izdaje ju Kolo Hrvatskih Književnika u nakladi Društva sv. Jeronima). Od svih naših dosadanjih kritika on je najnepristraniji i najdosljedniji kritik, s finom i širokom književnom kulturom. Izdao je dosada posebno vrlo neznatan dio svoga objavljenog rada u knjigama „Novi život" (1910.), „Novi pripovjedači" (1929.) i „Pučka pozornica" (1929.). Golemo mnoštvo njegovih književnih kritika i studija nalazi se u petnaestak godišta „Hrvatske Prosvjete" i po drugim časopisima. I kao kazališni kritik savjesno prati rad zagrebačkoga kazališta. On je bio prvi književni ideolog katoličkoga pokreta te je kao urednik „Luči" razvio baš u tom smjeru najveći utjecaj. Izdao

LJUBOMIR MARAKOVIĆ

je prije svjetskoga rata dva godišta almanaka „Naše kolo", oko kojega su se okupili pjesnici mlade katoličke generacije, a poslije rata književni kalendar „Zrno". Preveo je djela Amerikanke Barclay, Rusa Remizova, Slovakinje Elene Marothy-Šoltesove i Šveđanke Sigrid Undsetove.

Izrazit je književni kritik ALBERT HALLER, ali jednostran; ANTUN BARAC je dobar književni povjesničar, ali je kao književni kritik neizrazit. Od ostalih pisaca, koji se bave književnom ili umjetničkom kritikom, ističu se JOSIP BADALIĆ, IVAN ESIH, pisac koji s mnogo pažnje prati književne događaje kod svih slavenskih naroda, IVO ŠREPEL, BLAŽ JURIŠIĆ, urednik „Hrv. Revije", koja izlazi potporom Matice Hrvatske, ARTUR ŠNAJDER, BOŽIDAR ŠIROLA (rođen g. 1889.), odličan glazbeni kompozitor, glazbeni kritik i pisac knjige „Pregled povijesti hrvatske muzike" (1922.), zatim Rus K. RIMARIĆ, koji piše dobre književne studije o ruskim piscima i surađuje u „Hrvatskoj Prosvjeti"; JOSIP HORVAT, koji piše romane i putopise s prilično velikim uspjehom („Lijepa naša domovina", 1931.); JULIJE MAKANEC, FRA STANKO PETROV, IVAN NEVISTIĆ, JOSIP BOGNER, BOGDAN RADICA, RUDOLF MAIKSNER, MATO HANŽEKOVIĆ, IVO HERGEŠIĆ, JOSIP DRAGANIĆ, LUKA PERINIĆ, koji osim književne i kazališne kritike piše i dobre dječje stvari, uređuje jeronimski dječji list „Mala Mladost", a preveo je i jedan roman od Grazie Deledde.

*

Teške prilike, u kojima živimo, sve to veći jaz između pisaca i širih narodnih slojeva, kao i drugi razlozi, ponešto su poljuljali stvaralačku snagu naših pisaca, ali uza sve to naša književnost živi jakim životom i ona i sada kao i prije u većem i boljem dijelu nastoji da bude odraz naših narodnih težnja, prilika i pogleda, svijesna, da tek na taj način može ostati moćan čimbenik u narodnom duhovnom životu.

KNJIŽEVNOST HRVATA BUNJEVACA

U današnjoj Vojvodini ima Slavena već od vremena prve i glavne slavenske seobe. Kasnije su se ti prvi slavenski naseljenici u današnjoj Vojvodini uslijed madžarskog doseljenja i prodiranja počeli polako gubiti u okolnim narodima, dok nije za vrijeme prodiranja Turaka nastala promjena u tome pogledu. Turci su nekoliko puta nemilo poharali te krajeve, a kasnije su, kad su zauzeli Madžarsku, nastojali da te krajeve nasele, jer od gole zemlje nijesu ništa imali. U šesnaestom vijeku, neposredno iza bitke na Mohačkom polju, počinju seliti slavenski seljaci — Hrvati iz Slavonije i iz zapadne Bosne, jednog dijela Dalmacije i Hercegovine, a Srbi iz ostalih krajeva — u Vojvodinu. To se seljenje nastavilo u manjoj mjeri i u kasnijim vijekovima. Hrvatski svijet se naselio u zapadnim stranama današnje Vojvodine, a srpski pretežno u istočnim. Međutim Srbi su bili u gušćim naseobinama, pa su radi toga bili i narodno osvješćeniji, tako da je moderna srpska prosvjeta došla baš iz Vojvodine. Naprotiv, Hrvati radi svoje raštrkanosti, kao i uslijed nekih drugih uzroka, nijesu pokazivali jačeg znaka života do početka devetnaestoga vijeka, a tek su se u drugoj polovici devetnaestoga vijeka toliko ojačali, ujedinili, da su počeli istupati kao organizovana cjelina sa zahtjevom prosvjetne (kulturne) samostalnosti.

Naš narod u Vojvodini zvao je sebe Bunjevcima i Šokcima, a hrvatsko ime, iako je i naš i strani svijet to ime katkada upotrebljavao kao oznaku narodnosti tih Bunjevaca i Šokaca, prevlađuje kod svih narodnih slojeva tek u novije vrijeme. Književnost Bunjevaca i Šokaca bila je u prvom redu nabožnog sadržaja, a napisana je ikavštinom, osim malih iznimaka. Ta književnost počinje po prilici u isto vrijeme, kad i književnost gradišćanskih Hrvata. Godine 1764. izdade MIRKO PAVIĆ u Budimu „E p i s t o l e i e v a n đ e l j a p r i k o s v i u g o d i š n j i n e d i l j a h i s v e t k o v i n a h". Pavićev rad je nastavio o. GRGUR PEŠTALIĆ (1755. do 1809.), pisac nekolikih filozofskih i bogoslovskih spisa na latinskom jeziku. Pored toga Peštalić je napisao prigodom krunisanja Leopolda II. prigodnu pjesmu na hrvatskom jeziku „D o s t o j n a p l e m e n i t e B a č k e s t a r i h u s p o m e n a s a d a š n j i i d r u g i

s l a v i n s k e k r v i d e l i j a h S l a v a", koja je začudo doživjela nekoliko izdanja, a najnovije izdanje je izašlo 1929. u Subotici. Osim te knjige Peštalić je napisao i izdao djelo „U t i š e n j e o ž a l o š ć e n i h u s e d a m p o k o r n i h p i s a m a k r a l j a D a v i d a i z t o m a č e n o" (1795.). U toj knjizi Peštalić prevodi Davidove psalme, a osim toga upliće opisivanje kuge, koja je vladala godine 1795. u Srijemu. Peštalićev učenik o. GRGO ČEVAPOVIĆ prikupio je velik broj podataka za povijest Bunjevaca, ali taj rad nije sve do sada iskorišćen ; osim toga Čevapović se bavio i pitanjem pravopisa.

U prvoj polovici devetnaestoga stoljeća vlada prilično mrtvilo u književnom radu Bunjevaca. ĐURO ARNOLD, upravitelj kora crkve sv. Terezije u Subotici, izdao je jedan molitvenik: „P i s m e n i k i l i t i s k u p l j e n j e p i s a m a r a z l i č i t i h z a n i d i l j n e, s v e t a č n e i o s t a l e d n e v e p r i k o g o d i n e p o d o b n i h, z a v e ć u s l a v u B o ž j u i k r i p o s t i d u h o v n e n a r o d a I l i r i č k o g a" (Osijek, 1810.). Isto je tako pečujski župnik STJEPAN GRDENIĆ izdao molitvenik „V r a t a N e b e s k a" (1845.).

Življi književni i kulturni rad među Bunjevcima počinje pod utjecajem i neumornim poticanjem IVANA ANTUNOVIĆA, naslovnog biskupa (1815. do 1888.). Antunović je bio prosvjetni radnik, organizator, pokretač bunjevačkih listova i pomagač svih nastojanja, koja su imala za svrhu kulturno i gospodarsko podizanje našega svijeta u Vojvodini. On je sam napisao „P o u č n e i s k r i c e" (1872.), u kojima je prikazao svoj put u Italiju. Osim te knjižice izdao je još dvije knjige: „S l a v i j a n" i „O d m e t n i k"; u prvoj je knjizi prikazao život Bunjevaca, a u drugoj žalosni svršetak negdašnjeg redovnika Martinovića. Antunović je izdao i dvije knjige nabožnog sadržaja, od kojih se naročito ističe svojim obujmom knjiga „B o g s č o v i k o m n a z e m l j i". Napokon je Antunović napisao i jednu knjigu o Bunjevcima, u kojoj je izdao mnogo dotada nepoznatog gradiva: „R a s p r a v a o p o d u n a v s k i h i p o t i s k i h B u n j e v c i h i Š o k c i h" (1882.). Osim svega toga Antunović je napisao još dvije knjige na madžarskom jeziku, a dvije je knjige ostavio u rukopisu. AMBROZIJE ŠARČEVIĆ je napisao nekoliko poučnih knjiga, jedan rječnik i jednu knjigu „Z b i r k a m u d r i h i p o u č n i h i z r e k a" (Subotica, 1869.).

PAVAO KUJUNDŽIĆ, svećenik (1859. do 1915.). pokrenuo je kalendar „Danicu", sam je u njoj mnogo pisao, a osim toga sarađivao je i u ostalim bunjevačkim listovima, naročito u „Nevenu". Kujundžić je u oči rata izdao jednu knjigu „Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske", u kojoj traži za Bunjevce pravo, da se služe svojim jezikom, koji on nazivlje hrvatskim, jer su i Bunjevci ogranak hrvatskoga naroda.

Zanimljiv je rad jednog seljaka, STJEPANA GRGIĆA, koji je pjevao pjesme i napisao molitvenik „Živa ružica", koji je radi svoje priprostosti i prirodne srdačnosti postao veoma popularan, te je doživio deset izdanja.

Župnik BLAŠKO RAJIĆ (rođen g. 1878.), odličan narodni i politički radnik, izdao je nekoliko knjiga, kao na pr. zbirku pripovijesti iz doba prvih kršćana „Pridslava", zatim je izdao jedan molitvenik, piše pripovijesti iz bunjevačkog života, crtice, političke spise, sabrao je mnogo bunjevačkih pjesama, izdaje pučke „Subotičke Novine" itd. Svećenik IVAN PETREŠ (1876.) izdao je zbirku pjesama „Moji jadi" (1912.). Neke su Petreševe pjesme postale jako popularne, na pr. „Pod prozorom procvala ruža".

Najradiniji je bunjevački-šokački književnik bio ANTE MIROLJUB EVETOVIĆ (1862. do 1921.). On već prihvaća hrvatski književni jezik, pa tek jednim dijelom svojih radova pripada bunjevačko-šokačkoj književnosti. Evetović je bio nježan pjesnik, a sarađivao je u mnogo bunjevačkih i ostalih hrvatskih listova („Neven", „Danica", „Vijenac", „Smilje" itd.) te u „Kolu" Matice Hrvatske. Pisao je dosta epskih pjesama. („Tužna ljubav", „Milićeva Jelka", „Pop Ive"), ali su poznatije njegove lirske pjesme, od kojih je izdao jednu posebnu zbirku „Sretni i nujni časi" (1908.).

U novije vrijeme javljaju se nekoji pisci iz Vojvodine, ali oni već potpuno napuštaju svoje narječje (Stipić, Šokčić itd.), kao što je svoje književno djelovanje razvio na hrvatskom književnom jeziku O. Kujundžić, isusovac, pisac „Života Kristova" itd. Oslobođenjem od madžarske vlasti književnosti na bunjevačkom narječju nestaje i nema izgleda da će se ikada više obnoviti.

KNJIŽEVNOST GRADIŠĆANSKIH HRVATA

I.

U današnjoj austrijskoj pokrajini Gradišću (Burgenlandu) žive lijep broj Hrvata. Po samoj austrijskoj, odnosno madžarskoj statistici od g. 1910. bilo je Hrvata u toj austrijskoj pokrajini oko 42.000. Međutim posve je vjerojatno, da ih je bilo mnogo više. Računa se, da danas ima Hrvata što u Burgenlandu, što u susjednim krajevima oko 65.000 duša.

Odakle su i kad su došli Hrvati u te krajeve ? Prigodom prvog opsjedanja Beča sa strane Turaka godine 1529. došlo je do velikih promjena u pučanstvu u kraju, gdje se spajaju Madžari i Nijemci od sjeverne hrvatske granice pa sve do grada Bratislave na Dunavu. Turci, bijesni, što im nije uspjelo osvojiti glavni grad habzburške države, na povratku su haračili i palili, gdjegod su našli ljudska naselja duž granice ugarske i austrijske. Madžarski velikaši želeći, da im imanja štogod donose, a s druge strane opažajući, da će Turcima biti mnogo lakše ponovno prodrijeti prema Beču, ako krajevi, kojima budu prolazili, ne budu naseljeni, počeše preko svojih izaslanika nagovarati hrvatske seljake iz onih krajeva, koji su neprestano bili Turcima na udaru, da se nasele u Gradišće.

Teške prilike, u kojima je naš seljak u to vrijeme živio, a naročito dugotrajna borba s Turcima, navodile su hrvatskoga seljaka na to, da ostavi svoj stari kraj i da potraži novu domovinu. Hrvati doista naseljuju iz raznih hrvatskih krajeva popaljena i napuštena sela, prihvaćaju stari red, katkada prekreću njemačka imena sela u hrvatska sačuvavši sve bitne osobine njemačkog imena, a dodavši konačni oblik hrvatski. Tako je od Minihofa postalo Menovo, od Steinkenbrunna Štikapron. Ali su naši ljudi odnijeli onamo i čista hrvatska imena mjesta i naselja, pa su nove krajeve tako prozvali, na pr.: Jezero, Žarnovica, Širokani, Lipovac.

Nijesu se svi Hrvati naselili u Gradišću u isto doba. Seobe su počele oko g. 1520., pa su se nastavile sve do po prilici godine 1560. Kao što se nijesu u isti mah naselili, tako isto nijesu naselili krajeve, koji bi bili jedan do drugoga neprekinuti. Već onda, kad su se naselili, nijesu zaposjeli jedan zaokružen teritorij (zemljište), nego su se raštrkali na crti od Drave prema Subotištu (Sombatelju), a odatle

preko Šopronja do Bratislave na Dunavu. Oni su na mahove isprekidan trak postavljen među Nijemce i Madžare od Slovačke do Hrvatske.

U novi kraj su išli uglavnom samo obični seljaci i plemići jednoselci. Uz te su seljake doselili se i ponekoji franjevci i svjetovni svećenici. To je uz grofove Draškoviće, koji su se naselili, nezavisno od seljačke seobe, u gradu Kisegu, gdje i danas živu, nacionalno začudo sve do danas svijesni, iako nijesu ni u kakvom doticaju s našim okolišnjim svijetom, bilo sve. Seljaci su se naselili na velikaška imanja, te su dobili od 7 do 44 jutra zemlje za obrađivanje i uživanje, ali su za naknadu morali davati vlasnicima devetinu od svega, a osim toga raditi mu 104 dana u godini ili 52 dana s volovima. Život je osobito ispočetka bio vrlo težak i mučan, jer su seljaci došli skoro potpuno na golo, pa je trebalo dulje vremena da se pribave najpotrebnije stvari za život i uspješniji način obradbe imanja.

Opkoljeni sa svih strana od Nijemaca i Madžara, raštrkani u duljini od kojih 250 kilometara, bez svojih, prosvjetnih središta, Hrvati se u Gradišću nijesu mogli potpuno sačuvati: ondje, gdje su bili u manjim skupinama, zaboravili su svoj hrvatski jezik, pa su postali Nijemci (vrlo je rijedak slučaj, da bi koji Hrvat postao Madžar). Ali golema većina hrvatskog življa je ostala sve do današnjeg dana svijesna, toliko svijesna, da ima slučajeva, da su pohrvatili Nijemce, koji su bili u manjem broju u kome hrvatskom selu. I u najnovije vrijeme je bilo slučajeva, da rođeni Nijemci postanu Hrvatima.

II.

Jezik, koji su sačuvali gradišćanski Hrvati uglavnom je jezik staroga kraja, ali iz onoga vremena, kad su ga ostavili. Hrvati iz Gornjeg Gradišća, mnogo jedinstveniji i prosvjetno i gospodarski jači od Hrvata iz Donjeg Gradišća, govore čakavskim narječjem, što znači, da su se gore vjerojatno naselili iz Hrvatskog primorja i Dalmacije. To čakavsko narječje je sačuvalo dosta osobina čakavštine iz šesnaestoga vijeka nesamo u oblicima, nego još više u rječniku. Riječi, koje mi amo u starim hrvatskim krajevima danas nalazimo samo kod čakavskih književnika iz šesnaestoga vijeka, nalazimo kod gradišćanskih čakavaca i danas u uporabi. Značajno je, da se čakavsko *l* na kraju riječi (bil, vidil, rekal), koje se kod primorskih čakavaca izgovara ili

se izbacuje (tako se izgovara bil i bi, vidil i vidi itd.), pretvara kod gradišćanskih čakavaca u *o* (po štokavskom) ili u *u* (po slovenskom), te kažu: bio ili biu, vidio ili vidiu, rekao ili rekau. U nekim čakavskim krajevima, da navedemo još dva slučaja, ne osjećaju *r* između dva suglasnika kao samoglasnik pa krst, prst, krt, smrt izgovaraju kerst, perst, kert, smert.

Staroslovensko *žd*, koje su primorski čakavci pretvorili u *j*, gradišćanski čakavci izgovaraju kao i štokavci *đ* (ne meja, već međa). Kao i primorski, tako i gradišćanski čakavci imaju i ikavski i ekavski izgovor.

U južnom Gradišću se govori štokavski. Ta je štokavština u većini ikavska, ali ima i ijekavskih primjesa, odnosno ima krajeva, u kojima ijekavština prevlađuje nad ikavštinom. Zanimljivo je svakako napomenuti, da gradišćanski štokavci ne poznaju glasa *ć*, nego kao kajkavci i Slovenci mjesto *ć* uvijek upotrebljavaju *č*. Ali da Gradišće bude potpuno slika stare domovine Hrvatske, ima u Gradišću krajeva, gdje prevladava kajkavština, tako da su svi hrvatski govori i narječja zastupana i u Gradišću.

Međutim književni jezik gradišćanskih Hrvata nije govor kojega kraja, nego je, kako kod kojega pisca, više ili manje navrnut na današnji hrvatski književni jezik. Istina, oni su sačuvali čakavštinu ikavskoga i ekavskoga izgovora kao temelj svog književnog jezika, ali i oblike i riječi polako uzimlju iz hrvatskog književnog jezika.

III.

Najveću ulogu kod sačuvanja narodne hrvatske svijesti imalo je hrvatsko rimokatoličko svećenstvo, koje je preko riječi Božje u crkvi, a osim toga u svojim prosvjetnim i književnim nastojanjima uspjelo da sačuva ovaj hrvatski otok sve do današnjega dana.

Velik je dio u očuvanju našeg naroda u Gradišću doprinijela i *PJESMA*. Polazeći iz staroga kraja ponijeli su sa sobom možda jedino pjesmu, i nju su brižno čuvali i sačuvali do današnjega dana. Pjesme i priče, koje su išle od usta do usta, pjevale su o starim zgodama i junacima, potsjećale su ove izagnanike na staru domovinu. Nesamo da su se sačuvala stare riječi, nego i stari napjevi, tako da vještaci u raspoznavanju napjeva drže, da ima pjesama sa napjevima od 700 do 800 godina. Osobito su lijepe njihove ljubavne pjesme, koje su pune tuge. U novije se vrijeme

muške junačke pjesme sve više, kao i u staroj domovini, gube. Najveću zbirku ovih gradišćanskih pjesama pobilježio je FRAN KURELAC, kad je pohodio g. 1846. i 1848. gradišćanska sela, te ju je izdao g. 1871. pod naslovom: „Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka Hrvatskoga po županah Šoprunjskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih". U zbirci ima oko 700 narodnih pjesama iz Gradišća. Da bi se sačuvale i lijepe melodije narodnih pjesama, nastojao je J. VUKOVIĆ iz Pandrofa u Gradišću, da u svojoj pjesmarici „Jačkar" (god. 1924.) donese narodne napjeve, što mu je i uspjelo. Napjeve gradišćanskih narodnih pjesama objavili su i neki naši glazbenici iz Hrvatske: tako između ostalih FRANJO KUHAČ u svojoj zbirci „Južnoslavenske narodne popievke", zatim ANTUN DOBRONIĆ, a veliku pažnju gradišćanskim popjevkama posvećuje JANKO BARLE, koji od zgode do zgode objavljuje u „Svetoj Cecilji" po koju pjesmu gradišćanskih Hrvata.

IV.

Dugo su vremena gradišćanski Hrvati bili bez svoje prave književnosti. Istina, bilo je dosta pisaca iz Gradišća, ali su oni pisali njemački ili madžarski; pismenost i *KNJIŽEVNOST NA GRADIŠĆANSKOM NARJEČJU* javlja se tek koncem osamnaestoga stoljeća. U osamnaestom stoljeću su počele dolaziti među gradišćanske Hrvate knjige iz Hrvatske, i to odreda knjige bogoljubnog sadržaja: tako se spominje knjiga kapucina Stjepana „Hrana duhovna ovčic kršćanskih" (Zagreb, 1727.), knjige isusovca Jurja Muliha „Posel apostolski" (1742.) i „Škola Kristuševa" (1744.). Župnici kupuju radi boljeg razumijevanja hrvatskih knjiga i hrvatske rječnike ondašnjeg vremena, osobito Jambrešićev „Lexicon latinum".

U to vrijeme piše EBERHARD KRAGEL prvu knjigu na gradišćanskom govoru „Četira poslidnja" (Šopronj, 1762.). Ta je bogoljubna knjižica ušla u volju narodu, tako da je dugo vremena bila duhovna hrana našega svijeta. Nakon te bogoljubne knjižice izlazi prva školska knjiga za gradišćanske Hrvate „Abecedecki šlabikar" (1975.). Za pravog utemeljitelja i oca književnosti gradišćanskih Hrvata drže JOSIPA FITZKA, svećenika. „Ako hoćemo njega na kratki karakterizirati, onda moramo reći, da je Fitzko popisal vsu versku

znanost u prostom jeziku naroda, a svoje knjige na svoje troškove izdal, polig čega je on nesamo velik hrvatski pisac, nego još veći rodoljub." Fitzko je napisao „Kratki pregled staroga i novoga zakona" (Šopron, 1824.) i „Razlaganje velikog Katekizmuša", ali je svakako najzanimljiviji njegov rad pretakanje nedjeljnih evanđelja i čitanja u stihove. Taj golemi posao on je izvršio u laganim i urednim stihovima. Tako pretočeno Evanđelje župnici su čitali narodu s oltara i time mu približivali božanski nauk, a u isti mah mu odražali narodnu riječ. Iako nije išao za stvaranjem književnoga jezika, niti je bolje poznavao hrvatski književni jezik, Fitzko je tim svojim radom stvorio bogat zaklad za nabožnu književnost. Suvremenik Fitzkov franjevac LOVRE BOGOVIĆ izdao je jedan dobar molitvenik „Zlata hiša" (1848.), koji je postao vrlo popularan, pa se sve do danas upotrebljava.

Madžari su prijekim okom gledali na to, iako polagano, stvaranje hrvatske književnosti u njihovim županijama, pa počeše poslije g. 1848. žestoko progoniti sve, što je bilo hrvatsko. Pod tim pritiskom prestade svaki kulturni rad, a tek se ponovno počeo jače javljati poslije apsolutizma. Godine 1864. pokreću neki svećenici i učitelji „Katolički kalendar", ali su bili na sto muka. Fitzko je, istina, stvorio vrlo bogat jezik za bogoljubne spise, ali za spise ovakve ruke falilo je mnogo riječi. Nato se nekoji svećenici dadoše na marljivo proučavanje hrvatske književnosti i jezika — tu je i začetak buđenja jake narodne svijesti, koja je otada postajala sve jača. U to vrijeme izgrađivanja književnog jezika radili su: JORDAN, koji je izdao knjigu „Razlaganja nediljnih i svetačkih Evanđelj" i „Štenj" i „Žitak Vivije Perpetue", i MERŠIĆ ŠIMON, koji je napisao knjigu „Žitak svetcev" u dva dijela.

Vrlo je mnogo doprinio razvoju književnog jezika i probuđivanju hrvatske narodne svijesti IVAN MUŠKOVIĆ, svećenik. Mušković je propagirao učenje hrvatskog jezika u đurskom sjemeništu. On je sam dobro proučio hrvatski i ostale slavenske jezike, osobito ruski. Radi njegove hrvatske i slavenske narodne svijesti drugovi su ga proglasili „carem". Muškoviću se učinilo, da je slovenski jezik najbliži jeziku gradišćanskih Hrvata, pa je nastojao stvoriti književni jezik, koji bi se oslonio na slovensku gramatiku, što je moglo biti dobro za jedan dio Gradišćana, ali ne za sve, jer

većina govori narječje, koje je i po rječniku i po oblicima skoro jednako našoj čakavštini, a ne slovenskom jeziku. Mušković je napisao mnogo crtica i članaka po kalendarima i novinama, a izdao je između ostaloga posebno knjižicu za djecu „P e l d e d o b r e i B o g u z a p r e t n e d i c e", a zatim „B i b l i j u" i „K a t e k i z a m", koji se i sada upotrebljavaju u hrvatskim gradišćanskim školama. Međutim najveći je njegov rad u narodnom duhu i tu je imao velikih uspjeha. Najveći i najbolji književnik gradišćanskih Hrvata Mate Miloradić-Meršić kaže za Muškovića: „Da sam Hrvat, imam zahvaliti i Ivi Muškoviću."

V.

Književni rad se sve više razgrađuje. Ispočetka se sva gradišćanska književnost sastojala u molitvenicima, među kojima ih ima nekojih, koji su doista sastavljeni lijepo i s mnogo ljubavi i topline. Ali sa širenjem narodne prosvjete javlja se i svjetovna književnost. Broj pisaca se povećava. Među istaknutije ide svakako župnik MATE KARALL, koji je prvi od svih gradišćanskih književnika išao svijesno za tim, da stvori književno djelo, koje će biti odraz naših ljudi u Gradišću. Njegova knjiga „C r t i c e i z s e l s k o g a ž i t k a" daje doista katkada malko naivnu, ali zato možda baš prijatnu sliku onih brežuljaka i ljudi, što su se smjestili u kraju, gdje Alpe zaronjavaju u panonsku ravnicu, pa spajaju veselje planinaca i melanholiju nizinaca.

Učitelj MIJO MAKOVIĆ nastavlja s jedne strane rad Fitzkov i Bogovićev, a s druge strane ide tragovima Karallovim i Muškovićevim. Maković je napisao jedan molitvenik („V e n a c") i izdao crkvenu pjesmaricu („J a č k a r"). Najvažniji je Makovićev urednički rad: on je uredio i sastavio većim dijelom knjige za pučku školu i time priskočio u pomoć našim školama u Gradišću. Osim toga Maković je pokrenuo „K a l e n d a r s v. A n t u n a", u kome je sam napisao mnogo članaka i crtica, a uz to oko njega okupio lijep broj učitelja pisaca.

Nabožne knjižice piše s mnogo smisla za pučku riječ i način mišljenja najpopularniji pisac nabožnih knjiga IVAN ČUKOVIĆ, koji je pored molitvenika napisao treći svezak „Ž i t a k s v e c e v".

Početkom ovoga stoljeća počela se književnost gradišćanskih Hrvata naglo razvijati. Godine 1903. pokrenuo je MATE MERŠIĆ-MILORADIĆ, svećenik, „K a l e n d a r S v. F a m i l i j e", koji je postao pravo rasadište nove književnosti. Meršić je bio pravi istinski književni talenat sa vrlo velikom općom naobrazbom. On je okupio oko kalendara lijep broj pisaca, ali je najvažniji rad u kalendaru svakako rad samog urednika. Meršić pjeva pjesme, koje su vanredno jake i oblikovno i misaono. On je prvi pravi pjesnik među gradišćanskim Hrvatima i prvi istinski književnik. Kad su godine 1910. pokrenute „Naše Novine", Miloradić sarađuje i u njima svojim prilozima iz raznolikih područja, ali je najvredniji njegov pjesnički rad. Oko „Naših Novina" okupio se lijep broj pisaca, među kojima se posebno ističe svećenik IVAN BLAŽEVIĆ. Blažević je osjećajni lirski pjesnik, koji pored pjesama, koje imaju cilj podizanje narodne svijesti, zna iznijeti s mnogo vještine unutranje, lično osjećanje, kao i male poetične slike gradišćanskih krajeva.

VI.

Propast madžarskog gospodstva je dobro došla gradišćanskim Hrvatima. Gradišće je nakon rata pripalo Austriji, koja postupa sa Hrvatima posve dukčije, nego što su postupali Madžari. Hrvati žive prilično slobodno, škole se množe, narodna svijest postaje sve jača, a množi se i broj inteligencije, koja podržava dobre veze s materom zemljom. Poslije rata pokreću narodni radnici „Hrvatske Novine", koje postaju središte prosvjetnog i političkog života među gradišćanskim Hrvatima. Oko „Hrvatskih Novina" najviše vode brigu dr Lovre Karall, Mate Feržin i Ignac Horvat.

U „Hrvatskim Novinama" IGNAC HORVAT (r. 1895.) razvija svoj veliki književni rad: u njima se razvio do odlična pripovjedača, koji zna da iznese najbitnije i najosnovnije karakteristike naših ljudi u Gradišću. Horvat je svoj jezik već skoro potpuno približio današnjem hrvatskom jeziku. Učio je u Bratislavi, Šopronju i Đuru, bio je neko vrijeme kapelan, a od godine 1925. je župnik u Novom Brigu (Neuberg). Uređuje jedan glasnik, zatim „Letnu knjigu", a skoro svaki tjedan objavljuje u „Hrvatskim Novinama" ili kakvu raspravicu ili kakvu „štoriju", koje su već postale glasovite kod čitača „Hrvatskih Novina". Pored golemog broja pripovijesti u „Hrvatskim Novinama" Horvat je izdao dvije posebne knjige pripovijesti: „V e l i k i i m a l i" (Beč) i „G r a d i š ć a n k e" (Zagreb, 1929. izdanje Društva sv. Jeronima). Sve njegovo pisanje ima na-

mjeru, da preko pripovijesti, priče i „štorice” uzdigne ljudsko dostojanstvo kod našega svijeta u Gradišću, da kod njih pobudi što veću narodnu svijest i da ga na taj način ojača u borbi, koja mu se nameće uslijed njegovih neposrednih veza sa većim njemačkim i madžarskim narodom. Tu njegovu namjeru možemo lako opaziti i u pripovijesti „Štefanićevu gospodinu” (iz zbirke „Gradišćanke”). Ignac Horvat je ovdje iznio odnos našega sela u Gradišću prema gradu, odnos našega seljaka i njegove pogospođene djece. I tu se opaža blaga ruka odgojitelja: ma koliko Pišta uslijed lošeg utjecaja grada, škole i okoline htio, da zaboravi svoje selo i da postane „gospodin”, kojega ne bi ništa vezalo s njegovim krajem, on, kad dolazi u svoj kraj, opaža svu slast domaće grude, svu toplinu domaćeg ognjišta i dobrotu domaćih ljudi, pa baca prah, koji je na njemu ostavio grad, vraća se nakon lutanja svome kraju i svojim ljudima. Pomirenje otaca i djece, sela i pogospođenog seljaka, pa taman to bilo i uz vrlo šaljive prilike. Ta vedrina promatranja ovog odnosa, koji je i kod nas amo dolje vrlo savremen i važan, vrlo je značajna za Ignaca Horvata. Sam sa sela i sin siromašnih seljačkih roditelja, on voli sve, što je seljačko, i nastoji, da rješava stvari, koje se tiču sela u prvom redu. Upravo je ganutljivo, na koji način prikazuje seljanku, majku, od koje stvara lik pun jakosti, topline i ljubavi. Ona bi učinila za svoga sina sve, što je u njenoj moći. Nema žrtve, koju ne bi ona pregorjela. I uprkos katkada očite želje za poučavanjem njegove se pripovijesti čitaju kao stvar, koju smo svojim očima gledali i u njoj sudjelovali. Tolika je u njega privlačivost u pričanju. Toj privlačivosti pomaže ona, vrlo otmjeno naglašena, pošalica, šaljiva riječ, koju pisac umeće, ne da pokaže svoju duhovitost, već da pripovijest primakne bliže čitaču. A sav je rad postavio u okvir svojih dragih gradišćanskih sela, njihovih brežuljaka, vinograda, toplih domaćih krovova i seoskih stazica.

Svojim pripovjedačkim spisima Horvat je zapravo stvaralac umjetničke pripovijesti gradišćanskih Hrvata, a svojim smjelim jezičnim reformama on je osigurao književnosti gradišćanskih Hrvata opstanak i sretan daljni razvoj.

O piscu ove knjige

U ovaj pregled hrvatske književnosti treba ubrojiti i pisca ove knjige MATU UJEVIĆA, koji se rodio god. 1901. u Krivodolu u Dalmaciji, a sad je srednjoškolski profesor hrvatskoga jezika i književnosti. Piše još od đačkih dana. Kao sveučilištarac bio je urednik „Luči”, kasnije je dvije godine uređivao omladinski časopis „Mladost”, a sad se intenzivno bavi književno-kritičkim radovima.

Kao pisac spada među najmlađe. Prva njegova knjiga je roman „M l a d o s t T o m e I v i ć a”, (Knjižnica Dobrih Romana, 1928.), a druga mu je evo knjiga „H r v a t s k a k n j i ž e v n o s t” (1931.), s kojom je u isto vrijeme objelodanjena i njegova podulja studija o talijanskom današnjem najvećem katoličkom piscu Papiniju u zbirci književnih studija, koja je izašla u Knjižnici Općega Znanja. Njegov je književni rad pretežno na polju književne kritike, iako se javlja i u beletristici. Surađuje u raznim književnim časopisima. U ovoj je knjizi prikazao starije pisce opširnije zato, što su stariji manje poznati, pa će barem tako čitateljima ove knjige ostati jače u pameti.

Dr J. A.

B i l j e š k a. Prvotno je ova knjiga imala izaći bez slika. Međutim g. Laszowski, ravnatelj Zemaljskoga arhiva u Zagrebu, ljubazno nam je ustupio niz klišeja. K tim klišejima smo dodali slike pisaca, do kojih smo mogli doći za vrijeme štampanja.

LITERATURA, kojom se između ostalih pisac služio pišući ovu knjigu i
Bogdanović David: P r e g l e d k n j i ž e v n o s t i h r v a t s k e : s r p s k e, I—III, Zagreb, 1915.—1916.
Barac Antun: A u g u s t Š e n o a, Zagreb, 1926.
Bašagić Safvet beg: B o š n j a c i i H e r c e g o v c i u i s l a m s k o j k n j i ž e v n o s t i, Sarajevo, 1912.
Bazala: P o v i j e s t f i l o z o f i j e, II., Zagreb, 1909.
Chuquet: L i t t e r a t u r e a l l e m a n d e, IV-eme edition, Paris 1926.
Horvat: N a j n o v i j e d o b a h r v a t s k e p o v i j e s t i, Zagreb, 1906.
Medini Milorad: P o v i j e s t h r v a t s k e k n j i ž e v n o s t i u D a l m a c i j i i D u b r o v n i k u. Knjiga I. Zagreb, 1902. Izdanje Matice Hrvatske.
Prohaska: P r e g l e d s a v r e m e n e h r v a t s k o-s r p s k e k n j i ž e v n o s t i, Zagreb, 1921.
Šišić: P r e g l e d p o v i j e s t i h r v a t s k o g n a r o d a, Zagreb, 1920.
Vodnik: P r e g l e d h r v a t s k o-s r p s k e k n j i ž e v n o s t i, Zagreb.
Vodnik: P o v i j e s t h r v a t s k e k n j i ž e v n o s t i I., Zagreb 1913.

SADRŽAJ

Str.

TISKANO

1 9 3 1

ISPRAVCI POGREŠAKA

U jednom dijelu naklade štampano je više pogrešaka. Posebno molimo da se isprave ove :

Str. 11. redak 11. i to odozdo moraju glasiti : za narodnu pjesmu. Godine 1760. izdade Škot Mac Pherson (Mekferson)...

Str. 11. redak posljednji glasi : engleske književnosti, u kojoj sav oduševljen...

Str. 14. redak 10. odozdo treba da počinje ovako : opet dokazuju.

Str. 15. redak 17. odozgo mjesto 1538. mora biti 1358.

Str. 20. redak 11. odozdo mjesto „Parižeĺeni" mora biti „Pariž Heleni"

Str. 30. redak 7. odozdo mjesto muse mora biti mu se.

Str. 36. 4 redak odozdo glasi : prerano prema preminulom mužu, koja se do najnovijeg vremena pridavala Gunduliću, ali je on nije napisao.

Str. 37. redak 8. odozdo, iza riječi druga imena moraju doći dvije točke.

Str. 38. svršetak 8. i početak 9. retka glasi : četrnaestoga i petnaestoga.

Str. 43. redak 2 odozgo mjesto uređenje latinskog mora biti uređenja.

Str. 46. redak 15. odozgo, god. 1635. ima se pretvoriti u godinu 1563.

Str. 48. redak 7. odozdo popravi godinu 1615. u 1653.

Str. 49. redak 11. odozgo (pri kraju) mjesto o radašnjem hrv. stavi o tadašnjem hrv.

Str. 55 redak 9. odozdo mjesto Tako turska stavi Iako turska...

Str. 58. redak 7. odozgo mora glasiti : je prije vladala sloboda (a nerijetko i bezvlađe) kod plemstva.

Str. 78. redak 7. odozdo ima glasiti : tara Kuševića, koji se muški odupro prevelikom prezisanju Madžara.

Str. 82. redak 12. odozgo ima glasiti : dio zagrebačkog građanstva...

Str. 95. redak 9. odozgo glasi : godine 1810. Vraz je...

Str. 100. redak 19. odozgo godinu 1880. treba pretvoriti u 1888.

Str. 102. redak 11. odozdo godinu 1893. treba pretvoriti i 1894, a redak 2. odozdo godinu 1815. u 1816.

Str. 105. redak 3. odozdo glasi : ove mletačko-talijanske doseljenike...

Str. 106. redak 19. odozgo glasi : briguju, tko će im...

Str. 117. redak 17. odozdo glasi : da je u svim zemljama ova napola apsolutistička vlada...

Str. 118. redak 16. odozgo glasi : nosti u svim gospodarskim područjima (a što je najvažnije u finansijama.)

Str. 122. redak 15. odozdo glasi : Slavoniji čitati i pisati 17,2%...

Str. 124. redak 8. odozdo godinu 1899. treba pretvoriti u 1897., a 1901. u 1899.

Str. 132. redak 19. odozgo glasi : da pođe njegovim putovima...

Str. 133. početak 8. retka odozdo glasi : Mnogo je izrazitiji...

Str. 133. pločetak 8. retka odozdo glasi : Mnogo je izrazitiji...

Str. 134. na koncu prvog retka odozgo ne dođe točka nego zarez, a redak 2. odozgo počinje (1872.), „Benko Bot"... Na toj istoj stranici 10 redak odozdo glasi : Na pripovijesti je radio Rikard Jorgovanić...

Str. 135. 7 redak odozdo glasi : književne sklonosti radili su...

Str. 145. redak 20. odozgo na kraju mjesto pisao treba staviti pisac, a redak iza toga iza riječi Mažuranić treba staviti : koji je napisao...

Str. 146. redak 4. odozgo glasi : Bdić, promatrao je...

Str. 154. prvi redak odozgo u cjelini glasi : Njegovim tragom ide na početku svoga rada svećenik Ante Petravić.

XV stoljeće

Datum	Epska poezija, roman i slične književne vrste	Lirika	Kazalište	Druge književne vrste. Latinska djela hrvatskih pisaca	Teologija, filozofija, povijest	Druge naučne vrsti. Umjetnost.	Veliki strani književni događaji.	Kulturni događaji kod nas i vani	Politički događaji kod nas i vani
						1200-1598 gradnja trogirske katedrale.		Osnutak pavlinskog samostana, u Lepoglavi, 1400.	Prodaja Dalmacije 1409
						Početak gradnje šibenske katedrale, 1431.			
							Villon, *Le petit Testament* (1436 ?)	Izumljena štampa, 1436.	
									Propast Srbije 1459.
1480-1500									
									Pad Bosne, 1463.
			Skazanja		**Ludovicus Tubero,** *Commentaria de temporibus suis*				Pad Hercegovine 1482.
	Čubranović, *Jeđupka* (konac XV, ili početak XVI.)	Lirika **Šiška Menčetića.** Lirika **Đore Držića.**						1494. štampana prva glagolska knjiga u Senju.	Otkriće Amerike 1492. Poraz Hrvata na Krbavskom polju, 1493.

XVI stoljeće

Datum	Epska poezija, roman i slične književne vrsti	Lirika	Kazalište	Prijevodi, druge književne vrsti, latinska djela hrvatskih pisaca	Teologija filozofija, povijest	Druge naučne vrste. Umjetnosti.	Znatniji strani književni događaji	Kulturni i umjetnički događaji kod nas i vani	Politički događaji
1500-1600	**Marulić**, *Judita* (napisana 1501, štampana 1521.) **P. Zoranić**, *Planine*, (1536, 1569) **P. Hektorović**, *Ribanje i ribarsko prigovaranje* 1555, 1568. **Vetranović**, *Piligrin* **Karnarutić**, *Vazetje Sigeta grada*, 1584. **Karnarutić**, *Piram i Tižba*, 1586.	Lirika **Đore Držića i Šiška Menčetića** **Lučić**, *Pisni ljuvene* (prije 1516.) **Vetranović**, *Pjevanja i skladanja* **Lučić**, *Skladanja i zvrsnih pisan razlicih*, 1556. **Vetranović**, *Remeta* **Ranjina**, *Pjesni razlike*, 1563. **Zlatarić**, *Pjesni razlike*	**Čubranović**, *Jeđupka* početak XVI st.) **Lučić**, *Robinja* **Benetović**, *Hvarkinja* **Vetranović**, *Uskrsnuće Isukrstovo Posvetilište Abrahamovo, Orfeo* **M. Držić**, *Tirena* (1548.) **M. Držić**, *Džuho* (1551) *Venere* (1554.) *Pomet* 1550. ili 1556.) *Grižula* 1551. 1556) *Skup* od 1553. do 1555); *Pjerin* — **Sasin**, *Malena komedija od pira* *Flora*	**Marulić**, *Od naslijedovanja Kristova* 1500.) **Marulić**, *Poklad i korizma, Anka Satira De institutione bene beateque vivendi* 1506.) **Lučić**, *Pariž Heleni* **Marulić**, *Quinquaqinta parabolae* 1510. **Hektorović**, *Knjige Ovidijeve od lika ljubenoga* (1528.) **Kožičić**, *Žitija rimskih arhiereov* (1531 .) **Domitrović**, *Sedam pjesni pokornijeh Davida kralja* 1549. **Drzić**, *Hekuba Dolcijeva* **Zlatarić**, *Aminta*, (1580.) **Zlatarić**, *Elektra, Piram i Tizba* (1597.)	**Marulić**, *Evangelistarium* 1501. **Marulić**, *Dialogus* de *laudibus* (1524.) **Pergošić**, *Decretum* 1574. **A. Vramec**, *Kronika kratka*, 1578. **A. Vramec**, *Postila znovič spravljena*, 1586. **Škrinjarić**, *De agno paschali*, 1587.	**Juraj Klović** (1498—1578.) **Andrija Medulić** rođen 1515 umro 1585.) **Agapić**, rođen oko god. 1540.	**Sannazaro**, *Arcadia* (1502) **Ariosto**, *Orlando* furioso (1515.) **Machiavelli**, *Principe* (1518.) **Rabelais**, *Pantagruel* (1533.) **Ronsard**, *Himne* (1555.) **Tasso**, *Aminta* (1571.) *Oslobođeni Jerusalim* (1575.) **Lyly**, *Euphues* (1580.) **Shakespeare**, *Romeo i Julija* (1595.)	**Leonardo da Vinci** (1519.) Prvi put oko svijeta (1519.) **Rafael Santi**, (1520.) **Michelangelo** (1564.)	Buna pučana na Hvaru, 1510. Leon X., 1513-1521. Ponovna buna na Hvaru, 1514. **Luter** ekskomuniciran (1520.) Hrvati biraju Habzburgovce, 1527. Turci prvi put pod Bečom (1529.) Pad Klisa, 1537. Tridentinski koncil (1545.-1563.) Bitka kod Sigeta (1566.) Hrvatska seljačka buna (1572.) Bartolomejska noć (1572.) Smaknuće **Marije Stuart**, 1587. Pad Bihaća, 1592. Borba kod Siska g. 1593.

XVII stoljeće

Datum	Epska poezija, roman i slične književne vrste	Lirika	Kazalište	Prijevodi, druge književne vrsti. Latinska djela hrvatskih pisaca	Teologija, Filozofija, povijest	Druge naučne vrste, umjetnost	Znatniji strani književni događaji	Kulturni događaji kod nas i vani. Strana umjetnost	Politički događaji
1600-1700.	**Baraković,** *Vila Slovinka* (1613.) **Baraković,** *Jarula,* (1618.) **Mrnavić,** *Život Magdalene od knezov Zirova,* (1626.) **Gundulić,** *Osman* poslije 1621.-1638. **Đorđić,** *Derviš* **Zrinski,** *Adrijanskog mora sirena* (1660.) **Palmotić,** *Kristijada* štampana g. 1670. **Kanavelić,** *Život sv. Ivana Ursina* **Vitezović,** *Odijeljenje sigetsko* (1684.) **Đorđić,** *Sedam pjesni Davidovih* (1686.)	**Gundulić,** *Pjesni pokorne* (1621.) **Gundulić,** *Suze sina razmetnoga* (1622.) **Bunić Vučičević,** *Plandovanja* 1515-1558. **Bunić,** *Mandaljena Pokornica* (1630.) **Ivanišević,** *Kita cvitja razlikoga* (1642.) **Menčetić,** *Trublja slovinska* (1665.) **Magdalenić M.,** *Zvončec* **Frankopan,** *Gartlic za čas skratiti* (oko 1670.)	**Gundulić,** *Dubravka* (1628.) **Gundulić,** *Arijadna* (1633.) *Galatea, Diana* (od 1610.—1620.) **Junije Palmotić,** *Atalanta, Pavlimir* (1632.) *Akile, Danica, Captislava, Bisernica* **Kanavelić,** *Andro Štitikeca*	**Marković,** *Fritlandus* (1661.) **Menčetić,** *Radonja* **Despotović,** *Hortus poeticus* (1683.)	**Divković,** *Nauk krstjanski za narod slovinski* (1600.) **Divković,** *Razlike besjede* 1616.) **Matijević,** *Ispovjedaonik sabran* (1630.) **Kašić,** *Perivoj od djevstva ili života djevica* (1628.) **Kašić,** *Život Gospodina našega Isukrsta* (1638.) **Ratkay,** *Memoria* (1652.) **Habdelić,** *Zrcalo marijansko* (1662.) **Krajačević,** *Sveti evangelioni* (1651.) **Despotović,** *Theologia graecensis* (1673.) **Jurjević,** *Listi heroov* (1675.) **Habdelić,** *Prvi oca Adama greh* (1674.) **Ančić,** *Vrata nebeska i život vični* (1678.) **Vitezović,** *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov* (1696.)	**Kašić,** *Institutiones linguae illyricae* (1604.) **Mikolja,** *Blago jezika slovinskoga* (1651.) **Belostenec,** *Gazophylacium* **Habdelić,** *Dictionar* (1670.)	**Shakespeare,** *Julije Cezar* (1601.) *Hamlet* (1602.) **Cervantes,** *Don Quihote* (1605.) **F. Saleski,** *Introduction a la vie Devote* (1608.) **Corneille,** *Cid* (1636.) **Descartes,** *Discours de la Methode* (1637.) **Corneille,** *Horace* (1640.) **Bossuet,** *Govor o providnosti* (1656.) **Moliere,** *Les Precieuses* (1659.) **La Rochefoucauld,** *Maximes* (1665.) **Racine,** *Andromaque* (1667.) **Milton,** *Izgubljeni raj* (1667.) **Moliere,** *L' Avare* (1668.) **Pascal,** *Pensee* (1670.) **Moliere,** *Umišljeni bolesnik* (1673.) **La Bruyere,** *Caracteres* (1688.)	† **Shakespeare,** 1616. Prvi versajski dvorac (1624.) † **Bacon,** 1626. † **Lope de Vega** (1630.) † **Keppler,** (1631.) **Galilei,** *sistem svijeta* (1632.) † **Van Dyck,** (1641.) † **Galilei,** (1642.) Filozofski fakultet u Lepoglavi (1656.) Osnutak francuske akademije nauka (1666.) Isusovačka viša škola podignuta na rang univerziteta ili akademija (1660.) † **Rembrandt,** (1669.) Isusovačka gimnazija u Varaždinu (1678.) † **Calderon,** (1681.) Bogoslovski fakultet u Lepoglavi (1683.)	Mir na Žitvi, 1606. Uskočki rat, 1615-1617. Trideset-godišnji rat 1618-1648. **Ljudevit XIV.** 1643-1715. Engleska republika 1649-1660. Bitka kod sv. Gottharda, 1664. Pogibija **Petra Zrinskoga i Krste Frankopana** 1671. Opsjedanje Beča i pobjeda kršćanske vojske 1683. Nantski edikt, 1685. Beskrvna revolucija u Engleskoj 1688. Seoba Srba u Srijem i Ugarsku 1690. Bitka kod Slankamena 1691. Bitka kod Sente, 1697. Mir u Kariovcima, 1699.

XVIII stoljeće

Datum	Epska poezija, roman i slične književne vrsti	Lirika	Kazalište	Prijevodi, druge književne vrsti. Latinska djela hrvatskih pisaca	Teologija, filozofija, povijest	Druge naučne vrsti. Umjetnost	Znatniji strani književni događaji	Kulturni događaji kod nas i vani	Politički događaji
1700-1800.	**Kavanjin,** *Bogastvo i uboštvo* (1709-1711) **Đorđić,** *Razlike pjesme duhovne i djeloispravne* (1728.) **Đorđić,** *Saltier slovinski* (1729.) **Grabovac,** *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog aliti rvackoga* (1747.) **Kačić,** *Razgovor ugodni* (1756.) **Reljković,** *Satir* (1762.) **Kanižlić,** *Sveta Rozalija* (1780.) **Blašković,** *Historia universalis Illyrici I-IV.* (1781—1784.) **Ivanošić,** *Svemogući neba i zemlje Stvoritelj* (1788.) **Katančić,** *Pokočnica* (1798.) **Katančić,** *Fructus auctumnales* (1794.)	**Đorđić,** *Uzdasi Mandaljene pokornice* (početkom XVIII. ili svršetkom XVII. v.) Pjesme **Mateše Kuhačevića**	**Jandrić,** *Ljubomirović* **Brezovački,** *Matijaš, Grabancijaš dijak, Diogeneš, Sv. Aleksej* (1786.)	**Đorđić,** *Vitae et carmina ..civium Ragusinorum* **Sitović,** *Pisma od pakla* (1727.) **Zamagna,** *Echo* (1764.) **Kunić,** *Homeri Illias* (1776.) **Ivanošić,** *Pisma od uzeća turske Gradiške* (1789.) **Ferić,** *Paraphrasis psalmorum* (1791.) *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae* (1799.) **Bošnjak,** *Ispisivanje rata turskoga pod Josipom II.* (1792.)	**Markovac,** *Ispovid krstjanska* (1701.) **Marković,** *Fala od sveti* (1708.) **Đorđić,** *Život presvetoga Benedikta* **Babić,** *Cvit razlika mirisa duhovnog* (1726.) **Laštrić,** *Predika na veliki petak* (1742.) **Gasparoti,** *Cvet sveteh* **Kanižlić,** *Obilato mliko duhovno* (1752.) **Kačić,** *Elementa peripathetica* (1752.) **Bedeković,** *Natale solum S. Hieronymi* (1752.) **Kačić,** *Korabljica* (1760.) **Krčelić,** *Kronika* (1762.) **Laštrić,** *Od uza me* (1765.) **Kanižlić,** *Bogoljubnost molitvena* (1766.) **Kanižlić,** *Kamen pravi smutnje velike* (1780.) **Katančić,** *Sveto pismo*	**Jambrešić,** *Manuductio ad Croaticam ortograptiam* (1732.) **Jambrešić,** *Lexicon latinorum* (1742.)	**Le Sage,** *Gil Blas* (1715.) **Voltaire,** *Edip* (1718.) **Swift,** *Guliver* (1726.) **Prevost,** *Manon Lescaut* (1732.) **Montesquieu** *Veličina i pad Rimljana* (1734.) **Richardson,** *Pamela* (1740.) **Klopstock,** *Mesijada* (1848.) **Richardson,** *Clarisse Harlowe* (1748.) **Rousseau,** *Emil* (1762.) **Lessing,** *Laocoon* (1765.) **Lessing,** *Hamburška dramaturgija* (1767.) **Goethe,** *Werther* (1774.) **Kant,** *Kritika čistog uma* (1781.) **Herder,** *Filozofija povijesti* (1784.) **Goethe,** *Faust* (1798.) **Schiller,** *Walenstein* (1799.)	† **Newton,** (1721.) **Reamur,** *Termometar* (1731.) **Linne,** *Sistem naravi* (1732.) **Franklin,** *munjovod* (1760.) **Watt,** parni stroj **Cugnot,** parobrod † **Mozart,** (1791.) **Laplace,** *Nebeska mekanika* (1799.)	U Spaniji umire **Karlo II.,** posljednji spanj. Habzburg (1700.) Osnivanje Petrograda (1703.) Hrvatska pragmatička sankcija (1712.) Mir u Beogradu (1739.) **Marija Terezija** (1740-1780.) Rat za austrijsko nasljedstvo (1740.) Sjedinjenje Slavonije s Hrvatskom (1745.) Sedmogodišnji rat (1756-1763.) Sjeveroamerički rat za slobodu (1775-1783.) **Josip II.,** (1780-1790.) Početak revolucije u Francuskoj (1789.) Francuska proglašena za republiku (1792.) Smaknuće Ljudevita XVI. (1793.)

XIX stoljeće

Datum	Epska poezija, roman i druge književne vrste	Lirika	Kazalište	Prijevodi, druge književne vrsti. Latinska djela hrvatskih piasca	Teologija, filozofija, povijest	Druge naučne vrste, umjetnost	Znatniji strani književni događaji	Kulturni događaji kod nas i vani	Politički događaji kod nas i vani
1800-1860	**Bruerović,** *Čupe* (maskerata) 1805.) **Bruerović,** *Spravjenice* (maskerata) (1805.) **Utješenović,** *Jeka od Balkana* (1842.) **Nemčić,** *Udes ljudski* **Mažuranić,** *Smrt Smail-age Čengića* (1846.) **Kazali,** *Zlatka* (1856.) **Botić,** *Pobratimstvo* (1854.) **Botić,** *Bijedna Mara* (1860.)	**Stoos,** *Kip domovine* (1831.) **Kundek,** *Riječ jezika narodnoga* (1832.) **Vraz,** *Đulabije* (oko g. 1840) **Vukotinović,** *Ruže i trnje* (1842.) **Trnski,** *Pjesme* (1842.) **Utješenović** *Vila ostrožinska* (1845.) **Vraz,** *Gusle i tambure* (1845.) **Preradović,** *Prvijenci* (1846.) **Bogović,** *Domorodni glasi* (1848.) **Kukuljević,** *Slavjanke* (1848.) **Nemčić,** *Pjesme* (1851.) **Preradović,** *Nove pjesme* (1852.)	**Bruerović,** *Vjera nanadana* **Vukotinović,** *Golub* (1832.) **Kukuljević,** *Juran i Sofija* (1837.) **Demeter,** *Teuta* (1844.) **Nemčić,** *Kvas bez kruha* **Demeter,** *Ljubav i dužnost* **Preradović,** *Kraljević Marko* (1852.) **Bogović,** *Frankopan* (1856.) **Bogović,** *Matija Gubec* (1859.)	**Đuro Ferić,** *Fedra Augustova odslužnika pričice Esopove* (1813.) **Resti,** *Carmina* (1816.) **Raymundi Cunichii,** *Epigrammata* (1827.) **Vukotinović,** *Zimske misli* (1842.) **Demeter,** *Porin* (libreto) **Tommaseo,** *Iskrice* (1844.) **Nemčić,** *Putositnice* (1845.) Kritike **Stanka Vraza** **Kurelac,** Recimo koju, 1860.	**Kukuljević,** *Zbornik umjetnika jugoslavenkih* † **Karas,** (1858)	**Mihanović,** *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku* (1815.) **Drašković,** *Disertacija aliti razgovor, darovan gospodi poklisarima* (1832.) **Derkos,** *Genius patriae super dormientibus filiis suis* (1832.) **Felbinger,** *Rad u Zagrebu* (1820-1850.) **Gaj,** *Kratka osnova hrvatsko-slavonskog pravopisanja* (1830.) **I. Zajc,** (1831-1914.) **Karas,** *Cezarova lješina na lomači* (1837.) **Rakovac,** *Mali katekizam za velike ljude* **B. Šulek,** *Što namjeravaju Iliri* (1844.) **Lisinski,** *Ljubav i Zloba* (1846.) **Zajc,** *La Tirolese* (1855.)	**Chateaubriand** *Atala* (1811.) *Genij kršćanstva* (1802.) **Schiller,** *Vilim Tell* (1804.) **Byron,** *Childe Harold* (1812.) **Lamartine,** *Meditations* (1820.) **Scott W.,** *Ivanhoe* (1820.) **Scribe,** *Gospođica za udaju* (1821.) **Hugo,** *Ode* (1822.) **Heine,** *Pjesme* (1822.) **Vigny,** *Antikne i moderne pjesme* (1825.) **Hugo,** *Cromwel* (1827.) **Manzoni,** *Vjerenici* (1827.) **Hugo,** *Hernani* (1830.) **Dickens,** *Pikwick* (1836.) **Gogolj,** *Mrtve duše* (1840.) **Maucalay,** *Eseji* (1845.) **Wagner,** *Tannhauser* (1845.) **Turgenjev,** *Lovčevi zapisci* (1847.) **Dostojevski,** *Dvojnik* (1846.) **Wagner,** *Lohengrin* (1850.)	**Lisinski V.,** (1819-1852.) **Smetana B.,** (1824-84.) Prva željeznica **Ampere,** *Eseji o filosofiji nauka* (1834-1844.) Kolo, (1842.) **Matica Ilirska (Hrvatska)** (1843.)	Ustanak Srba (1804.) **Napoleon,** car (1804.-1815.) Napoleonova vojna u Rusiju (1812.) Francuska kraljevina (1814-1848.) Prevrat u Parizu (1830) Novine Hrvatske (1835.) Danica (1835.) Hrvatski sabor zaključuje, da se hrvatski jezik udede u gimnazije (1840.) Zabrana ilirskog imena (1843.) **Kukuljević** predlaže da hrvatski jezik bude diplomatski jezik (1843.) Hrvatski jezik proglašen službenim jezikom u Hrvatskoj (1847.) 1848. revolucija u Evropi. Rat Hrvata i Madžara Apsolutizam (1852-1860.)

XIX stoljeće

Datum	Epska poezija. roman i slične književne vrste	Lirika	Kazalište	Druge književne vrste. Prijevodi.	Teologija, filozofija, povijest	Druge naučne vrste. Umjetnost	Znatniji strani književni događaji	Kulturni događaji kod nas i vani	Politički događaji
1860-1883	**Martić**, *Osvetnici, I.* (1861.) **Preradović**, *Prvi ljudi* (1862.) **Botić**, *Petar Bačić* (1862.) **Korajac**, *Čudne promenade* **Kraljević**, *Požeški đak* (1865.) **Pucić**, *Cvijeta* (1865.) **Vežić**, *Nikola Zrinski* (1867.) **Marković**, *Dom i Svijet* (1865.) **Šenoa**, *Turopoljski top* (1865.) **Korajac**, *Lov na sjedečke* (1887.) **Marković**, *Kohan i Vlasta* **Šenoa**, *Zlatarovo Zlato* (1872.) **Korajac**, *Auvergnanski senatori* (1877.) **Šenoa**, *,Seljačka buna* (1877.) **Šenoa**, *Diogeneš* (1878.) **Šenoa**, *Kletva* (1881.) **Kumičić**, *Jelkin bosiljak i Olga i Lina* (1881.) **Kovačić**, *Fiškal* (1882.)	**Bogović**, *Vinjage* (1862.) **Trnski**, *Krijesnice* (1863) **Bogović**, *Vinjage III*, (1864.) **Buzolić**, *Bog, rod i svijet* (1871.) Pjesnička djela **P. Preradovića** (1873.) **Bogović**, *Slike i prilike* (1878.) **Harambašić**, *Slobodarke* (1883.)	**Okrugić**, *Saćurica i šubara* (1864.) **Kukuljević**, *Poturica* (1867.) **Marković**, *Karlo Drački* (1872.) **Kozarac**, *Tartufov nauk* (1878.) **Kozarac**, *Tunja Benavilo* (1879.) **Rorauer**, *Maja* (1883.)	**Šenoa**, *Zagrebulje* (1866.) **Badalić**, *Nikola Šubić* libreto (1876) **Kovačić**, *Pisma iz Bombaja* (1879-1880.) **Kovačić**, *Smrt babe Čengićkinje* (1881.) **Maretić**, *Odiseja* (1882.) **Maretić**, *Ilijada* (1883.) **Milaković**, *Božićnica* (1883.) **Šrepel**, *Schopenhauerova karakteristika života i smrti* (1883.) **Jakša**, *O romanu* (1883.)	**Šulek**, *Naše pravice* **Šulek**, *Hrvatski ustav* (1883.)	**Quiquerez** (1845-1893.) **Rendić** (1849.) **Bukovac Vlaho** (1855-1922.) **Smetana**, Prodana nevjesta (1866.) **Crnčić Klement** (1866-1920.) **Frangeš Robert** (1872.) **Zajc**, Mislav (1870.) **Auer Robert** (1873.) **Kovačić Viktor** (1874.) **Zajc**, Nikola Šubić Zrinski (1879.) **Tomislav Krizman** (1883.) **Mašić Nikola** Guščarica (1881.)	**L. de Lisle**, *Barbarski poemi* (1862.) **Taine**, *Engleska književnost* (1863.) **Dostojevski**, *Zločinstvo i kazna* (1865.) **Hugo**, *Bijednici* (1866.) *Parnase* (1866-1876.) **Ibsen**, *Peer Gynt* (1867.) **Tolstoj**, *Vojna i mir* (1869.) **Daudet**, *Tartarin* (1872.) **Taine**, *Izvori suvremene Francuske* (1875-1894.) **Tolstoj**, *Ana Karenina* (1877.) **Ibsen**, *Kuća lutaka* (1879.) **Brunetiere**, *Naturalistički roman* (1880.) **Nietzsche**, *Zaratustra* (1883.)	**† Thackeray**, (1863.) **Jugoslavenska Akanemija** (1866.) **Društvo sv. Jeronima** (1868.) **† Dickens**, (1870.) **Edison**, Fonograf (1873.) Otvor hrvatskog sveučilišta (1874.) Opća obvezatnost u pohađanja pučkih škola u Hrvatskoj (1874.) **Bell**, Telefon (1876.) **† Dostojevski**, (1881.) **† Marks**, 1883. **† Turgenjev**, (1883.)	Veljački patent donosi nov ustav u Austriji (1861.) Prusko talijanski rat protiv Austrije (1866.) Jugoslavenska Akademija (1867.) Nagodba između Austrije i Ugar- 1867. Nagodba između Hrvatske i Ugarske (1868.) Francusko-njemački rat (1870-1871.) Prestanak svjetovne papinske vlasti (1870.) Njemačka carevina (1871.) Revizija nagodbe (1873) Srbija proglašena nezavisnom (1873.) Ukinuće krajine (1881.) Srbija kraljevina (1882)

Datum	Epska poezija, roman i slične književne vrsti	Lirika	Kazalište	Druge književne vrsti. Prijevodi.	Teologija, filozofija, povijest	Druge naučne vrste. Umjetnost	Znatniji strani književni događaji	Kulturni događaji kod nas i vani	Politički događaji
1883-1900	**Vojnović**, *Perom i olovkom* (1884.) **Gjalski**, *Pod starimi krovovi* (1876.) **Gjalski**, *U noći* (1887.) **Mažuranić**, *Lišće* (1887.) **Kovačić**, *U registraturi* (1888.) **Novak**, *P. Šegota* (1888.) **Kozarac**, *Mrtvi kapitali* (1889.) **Leskovar**, *Misao na vječnost* (1891.) **Gjalski**, *Osvit* (1892.) **Draženović**, *Crtice* (1893.) **Kumičić**, *Urota* (1894.) **Gjalski**, *Radmilović* (1894) **Leskovar**, *Propali dvori* (1896.) **Tresić**, *Pobjeda kreposti* (1898.) **Matoš**, *Iverje* (1899.) **Truhelka**, *Vojača* (1899.) **Milčinović** *Zapisi* (1900.) **Matoš**, *Novo iverje* (1900.) **Trešćec**, *U makom svijetu* (1901.) **Deželić**, *U buri i oluji* (1902.) **Nazor**, *Slavenske legende* (1900.) **Novak**, *Tito Dorčić* (1906.)	**Pogačić**, *Pjesme* (1884.) **Hranilović**, *Žumberačke elegije* (1885) **Kranjčević**, *Bugarkinje* (1885.) **Harambašić**, *Jadikovke Tugomilke* (1887.) **Jeretov**, *Pozdrav istarskog Hrvata* (1890.) **Tresić**, *Glasovi s mora Jadranskoga* (1891.) **Milaković**, *Iz uvela lišća* (1891.) **Jeretov**, *Mrtvoj majci* (1894. **Harambašić**, *Izabrane pjesme* (1895.) **Milaković**, *Vjetar i talasi* (1897.) **Begović**, *Pjesme* (1896.) **Nikolić**, *Pjesme* (1898.) **Arnold**, *Izabrane pjesme* (1899.) **Deželić**, *Kopnom i morem* (1900.) **Begović**, *Knjiga Boccadoro* (1900.) **Sabić**, *Trenuci* (1901.) **Kranjčević**, *Trzaji* (1902.) **Jeretov**, *Inje* (1902.) **Tresić**, *Valovi misli i čuvstava* (1903.) **Kranjčević**, *Pjesme* (1908)	**Derenčin**, *Tri braka* (1884.) **Derenčin**, *Zaruke Hrvatske* (1884.) **Mažuranić**, *Grof Ivan* (1883.) **Mažuranić**, *Anarhisti* (1884.) **Okrugić**, *Šokica* (1884.) **Miletić**, *Diogenes* (1877.) **Vojnović**, *Psyche* (1889.) **Kumičić**, *Sestre* (1890) **Kumičić**, *Obiteljska tajna* (1891.) **Miletić**, *Grof Paližna* (1892) **Derenčin**, *Primadona* (1893.) **Miletić**, *Boleslav* (1894.) **Tresić**, *Ljutovid Posavski* (1894.) **Vojnović**, *Ekvinocijo* (1895.) **Šenoa**, *Kneginja Dora* (1896.) **Pavletić**, *Gracchus* (1897.) **Šenoa**, *Kako vam drago* (1897.) **Rorauer**, *Sirena* 1896). **Nehajev**, *Prelom* (1898.) **Ogrizović** *Dah* (1899.) **Miletić**, *Tomislav* (1902.) **Vojnović**, *Dubrovačka Trilogija* (1903.)	**Miletić**, *Iz raznih novina* (1887.) **Milaković**, *Prve ljubice* (1887.) **Jakša**, *Talijansko pjesništvo* (1889.) **Šrepel**, *Slike iz svjetske književnosti* (1891.) **Jakša**, *Talijanski roman XIX. v.* **Šrepel**, *Hipolit Taine* (1893.) **Jakša**, *Hipolite Taine* (1893.) **Truhelka**, *Naša djeca* (1894.) **Jakša**, *Individualizam u književnosti* (1900.) **Matoš**, *Ogledi* (1905.)		**Maretić**, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika* (1889.) **† Segantini**, (1899.)	**Zola**, *Germinal* (1885.) **Sorel**, *Evropa i revolucija* (1885.) **Lemaitre**, *Suvremenici* (1886.) **Maupassant**, *Jak kao smrt* (1889.) **Bourget**, *Učenik* (1889.) **Brunetiere**, *Evolucija lirske poezije* (1893.) **France**, *Crveni ljiljan* (1894.) **Rostand**, *Cyrano de Bergerac* (1897.) **Tolstoj**, *Uskrsnuće* (1900.)	**† Čajkovski**, (1893.) **† Gounod**, (1893.) Otvorenje novog hrvatskog kazališta (1895.)	